

Міністерство внутрішніх справ України
Національна академія внутрішніх справ

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

Балюк Тетяна Миколаївна

УДК 347.919+ 622.1

ДИСЕРТАЦІЯ

Цивільне судочинство у справах про надання права на шлюб

081 «Право»

Подається на здобуття ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

(підпис, ініціали та прізвище здобувача)

Науковий керівник: Чурпіта Ганна Вікторівна, доктор юридичних наук,
професор

Київ – 2021

АНОТАЦІЯ

Балюк Т. М. Цивільне судочинство у справах про надання права на шлюб. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право». – Національна академія внутрішніх справ, Київ, 2021.

Дисертація є комплексним науковим дослідженням цивільного судочинства у справах про надання права на шлюб.

Визначено загальнотеоретичні та методологічні засади дослідження цивільного судочинства у справах про надання права на шлюб. У відповідному контексті визначено стан наукової розробки цивільного судочинства у справах про надання права на шлюб, наведено методологію проведення дослідження, простежено еволюцію правового регулювання відповідного процесуального інституту, а також надано загальну характеристику окремого провадження у справах про надання права на шлюб.

Обґрунтовано, що інститут цивільного судочинства у справах про надання права на шлюб у своїй еволюції пройшов декілька етапів, які співпадають із відповідними етапами кодифікації законодавства України, серед яких доцільно виокремити:

1) етап зародження правового регулювання інституту надання права на шлюб, під час якого відповідні суспільні відносини регулювалися нормами звичаєвого права (XVII ст. – початок XX ст.);

2) етап правового регулювання інституту надання права на шлюб нормами сімейного законодавства Української РСР, який характеризувався віднесенням компетенції щодо «зниження шлюбного віку» до юрисдикції органів місцевого самоврядування (початок XX ст. – 2002 р.);

3) етап комплексного правового регулювання інституту надання права на шлюб нормами сімейного та цивільного процесуального законодавства України, особливістю якого є перехід цивільної юрисдикції

щодо розгляду справ про надання права на шлюб до суду, а також визначення цивільної процесуальної форми розгляду даної категорії сімейних справ (2002 р. – до сьогоднішнього часу).

Встановлено, що юридична природа справ про надання прав на шлюб – це сукупність матеріально-правових підстав надання права на шлюб та особливостей процесуальної форми розгляду судом відповідних заяв, що опосередковують зміну обсягу сімейно-правової дієздатності фізичної особи. Суд, встановлюючи наявність або відсутність юридичних фактів, ухвалює рішення про надання особі права на шлюб, тим самим розширює обсяг сімейно-правової дієздатності такої особи за рахунок здатності здійснити право на шлюб до досягнення шлюбного віку або укласти шлюб між рідною дитиною усиновлювача та усиновленою ним дитиною, а також між дітьми, які були усиновлені усиновлювачем.

Проаналізовано окремі процесуальні аспекти, пов'язані із поданням до суду заяв про надання права на шлюб.

Визначено, що юридична заінтересованість заявника не є передумовою реалізації права на звернення до суду із заявою в порядку окремого провадження, адже коло заявників у справах окремого провадження визначено законом. Це означає, що будь-який заявник у справі окремого провадження має юридичну заінтересованість, адже процесуальний та (або) матеріальний закон, регламентуючи можливість набуття даною особою цивільного процесуального статусу заявника, передбачає, що рішення суду у цій справі впливатиме на її права та обов'язки.

Аргументовано, що матеріально-правовими передумовами реалізації права на подання до суду заяви про надання права на шлюб в порядку окремого провадження є:

1) якщо заява подається на підставі ч. 2 ст. 23 СК України – досягнення заявником віку 16 років;

2) якщо заява подається на підставі ч. 4 ст. 26 СК України: а) факт наявності в усиновлювача рідної дитини. Зазначений факт підтверджується

свідоцтвом про народження дитини; б) факт усиновлення (однієї дитини або декількох дітей); в) у випадку, якщо із заявою про надання права на шлюб звернулися діти, які були усиновлені усиновлювачем, – відсутність між усиновленими дітьми такого ступеню кровного зв'язку, що унеможливило укладення шлюбу відповідно до СК України.

Обґрунтовано, що у випадку недотримання матеріально-правових передумов реалізації права на подання до суду заяви у справах окремого провадження, у тому числі заяви у справах про надання права на шлюб, суд має постановити ухвалу про повернення заяви на підставі п. 1 ч. 4 ст. 185 ЦПК України як такої, яку подано особою, яка не має процесуальної дієздатності, зокрема здатності особисто здійснювати цивільні процесуальні права та виконувати цивільні процесуальні обов'язки заявника у суді.

Встановлено, що предмет доказування у справах про надання права на шлюб можна визначити як сукупність обставин (фактів), що підтверджують заявлену вимогу про надання права на шлюб чи заперечення проти такої вимоги або мають інше значення для розгляду справи і підлягають встановленню при ухваленні судового рішення.

Виокремлено процесуальні особливості розгляду справ про надання права на шлюб в порядку окремого провадження.

Обґрунтовано, що у справах про надання права на шлюб суд здійснює захист сімейних прав та інтересів шляхом зміни сімейного правовідношення, що уособлюється зміною такого його елементу як суб'єкт (суб'єкти). Сімейне правовідношення, змістом якого є право на шлюб, є абсолютним і передбачає наявність із однієї сторони – суб'єкта – носія суб'єктивного права (права на шлюб), а з іншої – невизначеного кола осіб – суб'єктів, які зобов'язані дане право не порушувати. Таким чином, коли суд надає заявникові (особі, яка не досягла шлюбного віку, або рідній дитині усиновлювача та усиновленій ним дитині або дітям, які були усиновлені усиновлювачем) право на шлюб, відбувається зміна суб'єкта правовідношення – суб'єктом (суб'єктами)

правовідношення стає особа (особи), яка до ухвалення судового рішення відповідної правосуб'єктності не мала.

Встановлено, що у справах право надання права на шлюб відсутні матеріально-правові передумови для застосування заходів забезпечення заяви, адже у таких справах суд, встановлюючи наявність або відсутність юридичних фактів, ухвалює рішення про надання особі права на шлюб, тим самим розширює обсяг сімейно-правової дієздатності такої особи за рахунок здатності здійснити право на шлюб до досягнення шлюбного віку або укласти шлюб між рідною дитиною усиновлювача та усиновленою ним дитиною, а також між дітьми, які були усиновлені усиновлювачем.

Аргументовано, що у справах про надання права на шлюб відсутність зазначеного у п. 9 ч. 3 ст. 175 ЦПК України елемента заяви не може бути підставою для залишення її без руху, адже відповідно до ч. 7 ст. 294 ЦПК України при ухваленні судом рішення у справах окремого провадження судові витрати не відшкодовуються, якщо інше не встановлено законом.

Практичне значення отриманих результатів полягає у доцільності використання вироблених рекомендацій: у науково-дослідній роботі – під час проведення подальших наукових розвідок у сфері цивільного процесуального права; у законотворчій діяльності – в процесі оптимізації цивільного процесуального законодавства України та інших держав; у правозастосовній діяльності – під час розгляду і вирішення цивільних справ, що виникають із сімейних правовідносин; в освітньому процесі – при викладанні навчальних дисциплін «Цивільний процес» та «Сімейне право», а також при підготовці відповідних навчально-методичних матеріалів.

Ключові слова: окреме провадження, шлюб, право на шлюб, шлюбний вік, надання права на шлюб, заявник, інші заінтересовані особи, охоронюваний законом інтерес.

Список публікацій здобувача за темою дисертації

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Балюк Т. М. Еволюція правового регулювання цивільного судочинства у справах про надання права на шлюб. *Kelm*. 2020. № 8(36). Vol. 1. С. 151–156.
2. Балюк Т. М. Цивільний процесуальний статус заявника у справах про надання права на шлюб. *Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки*. 2021. № 1. С. 18–23.
3. Балюк Т. М. Процесуальні передумови подання до суду заяви про надання права на шлюб. *Правова позиція*. 2021. № 2(31). С. 39–43.
4. Балюк Т. М. Юридична природа окремого провадження у справах про надання права на шлюб. *Вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2021. № 64. С. 88–93.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

5. Балюк Т. М. Окреме провадження як вид цивільного судочинства, у порядку якого розглядаються справи про надання права на шлюб. *Юридична освіта: осмислення, виклики та перспективи (пам'яті Юрія Бондаря): зб. матеріалів круг. столу (м. Київ, 26 березн. 2020 р.)*. Редкол.: А. М. Завальний, Ю. В. Кривицький, Н. В. Лазнюк. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2020. С. 21–23.
6. Балюк Т. М., Чурпіта Г. В. Процесуальний порядок надання права на шлюб. Вплив інтеграційних тенденцій на розвиток національного права: матеріали міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. (м. Одеса, 28 лют. 2020 р.). Редкол.: В. П. Маковій та ін. Одеса, ОДУВС, 2020. С. 17–19.
7. Балюк Т. М. Передумови реалізації права на подання до суду заяви про надання права на шлюб. *Проблемні питання правоохоронної та правозахисної діяльності в контексті євроінтеграційних тенденцій: матеріали*

міжнар. курсант.-студ. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 26 березн. 2021 р.). Редкол. В. П. Маковій та ін. Одеса, ОДУВС, 2021. С. 12–14.

8. Балюк Т. М. Право на подання до суду заяви про надання права на шлюб. Роль юридичної науки у забезпеченні правоохоронної діяльності: матеріали наук.-теор. конф. (м. Київ, 14 квітн. 2021 р.). Редкол.: С. С. Чернявський, О.В. Хуторянський та ін. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2021. С. 13–16.

9. Балюк Т. М. Інші заінтересовані особи як учасники цивільних справ про надання права на шлюб. Актуальні питання та перспективи рекодифікації цивілістичного законодавства України: матеріали наук.-теорет. кругл. столу (м. Київ, 16 квітн. 2021 р.). Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2021. С. 87–89.

10. Балюк Т. М. Заявник як учасник цивільних справ про надання права на шлюб. Сучасний стан і перспективи розвитку юридичної освіти в Україні в умовах європейської інтеграції: матеріали наук.-теорет. конф. (м. Київ, 22 квіт. 2021 р.). Редкол.: В. В. Черней, С. Д. Гусарев, С. С. Чернявський та ін. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2021. С. 107–110.

SUMMARY

Balyuk T. M. Civil proceedings in cases of granting the right to marry. – Qualifying scientific work on the rights of the manuscript.

Dissertation for the degree of Doctor of Philosophy in specialty 081 «Law». – National Academy of Internal Affairs, Kyiv, 2021.

The dissertation is a complex scientific research of civil proceedings in cases of granting the right to marry.

The general theoretical and methodological bases of research of civil proceedings in cases of granting the right to marriage are determined. In the appropriate context, the state of scientific development of civil proceedings in cases of granting the right to marriage is determined, the methodology of the study is given, the evolution of legal regulation of the relevant procedural institution is traced, and a general description of separate proceedings in cases of granting the right to marriage is given.

It is substantiated that the institute of civil proceedings in cases of granting the right to marry in its evolution has passed several stages, which coincide with the corresponding stages of codification of the legislation of Ukraine, among which it is expedient to single out:

1) the stage of the emergence of legal regulation of the institution of granting the right to marry, during which the relevant social relations were governed by the rules of customary law (seventeenth century – early twentieth century);

2) the stage of legal regulation of the institution of granting the right to marry by the norms of family legislation of the USSR, which was characterized by the assignment of competence to «reduce the marriage age» to the jurisdiction of local governments (early twentieth century – 2002);

3) the stage of complex legal regulation of the institution of granting the right to marry by the norms of family and civil procedural legislation of Ukraine, the peculiarity of which is the transition of civil jurisdiction to consider cases of

granting the right to marry in court, as well as determining the civil procedural form of this category of family cases (2002 – to date).

It is determined that the legal nature of cases on granting the right to marry is a set of substantive legal grounds for granting the right to marry and features of the procedural form of court consideration of relevant applications that mediate changes in family law of an individual. The court, establishing the presence or absence of legal facts, decides to grant a person the right to marry, thereby expanding the family law of such a person through the ability to exercise the right to marry before reaching marriageable age or to marry between the adopter's adopted child and the adopted child, as well as between children who have been adopted by an adoptive parent.

Some procedural aspects related to the submission of applications to the court for the right to marry have been analyzed.

It has been established that the applicant's legal interest is not a precondition for exercising the right to apply to the court in a separate proceeding, as the range of applicants in separate proceedings is defined by law. This means that any applicant in a separate case has a legal interest, as the procedural and (or) substantive law, regulating the possibility of obtaining a civil procedural status of the applicant, provides that the court's decision in this case will affect his rights and obligations.

It is argued that the substantive prerequisites for the exercise of the right to submit to the court an application for the right to marry in a separate proceeding are:

1) if the application is filed on the basis of Part 2 of Art. 23 of the IC of Ukraine – the applicant has reached the age of 16;

2) if the application is filed on the basis of Part 4 of Art. 26 of the IC of Ukraine: a) the fact that the adopter has a native child. This fact is confirmed by the child's birth certificate; b) the fact of adoption (one child or several children); c) if the application for the right to marry has been filed by children who have been adopted by the adoptive parent, – the absence between the adopted children of such

a degree of blood relationship that makes it impossible to marry in accordance with the IC of Ukraine.

It is substantiated that in case of non-compliance with the substantive legal prerequisites for exercising the right to submit to the court an application in cases of separate proceedings, including applications in cases of granting the right to marry, the court must rule to return the application on the basis of paragraph 1 part 4 of Art. 185 of the CPC of Ukraine as such, filed by a person who has no legal capacity, in particular the ability to personally exercise civil procedural rights and perform civil procedural duties of the applicant in court.

It is established that the subject of evidence in cases of granting the right to marry can be defined as a set of circumstances (facts) that confirm the claimed claim for the right to marry or object to such a claim or have other significance for the case and are to be established in court.

Procedural features of consideration of cases on granting the right to marriage in a separate proceeding are singled out.

It is substantiated that in cases of granting the right to marry, the court protects family rights and interests by changing the family legal relationship, which is personified by changing its element as a subject (subjects). The family relationship, the content of which is the right to marry, is absolute and provides for the presence on the one hand – the subject – the holder of a subjective right (right to marry), and on the other – an indefinite number of persons – subjects who are obliged this right not to be violated. Thus, when the court grants the applicant (a person under the age of marriage, or the adopter's own child and his adopted child or children who have been adopted by the adoptive parent) the right to marry, there is a change in the subject of the legal relationship – the subject (subjects) the legal relationship becomes a person (persons) who did not have the appropriate legal personality before the court decision.

It is established that in cases of the right to grant the right to marriage there are no substantive prerequisites for the application of measures to ensure the application, because in such cases the court, establishing the presence or absence

of legal facts, decides to grant a person the right to marry, thereby expanding family law. the legal capacity of such a person due to the ability to exercise the right to marry before reaching the age of marriage or to enter into a marriage between the adopter's own child and the child adopted by him, as well as between children who have been adopted by the adopter.

It is argued that in cases of granting the right to marry the absence specified in paragraph 9 of Part 3 of Art. 185 Code of Civil Procedure of Ukraine element of the application cannot be grounds for leaving it without motion, because in accordance with Part 7 of Art. 294 GIC of Ukraine when the court decides in cases of separate proceedings court costs are not reimbursed, unless otherwise provided by law.

The practical significance of the obtained results lies in the expediency of using the developed recommendations: in research work – during further scientific investigations in the field of civil procedural law; in legislative activity – in the process of optimization of civil procedural legislation of Ukraine and other states; in law enforcement activities – during the consideration and resolution of civil cases arising from family relationships; in the educational process – in the teaching of disciplines «Civil Procedure» and «Family Law», as well as in the preparation of relevant teaching materials.

Keywords: separate proceedings, marriage, right to marry, age of marriage, granting the right to marry, applicant, other interested persons, interest protected by law.

List of publications of the applicant associated with the topic of the Thesis

Research papers where main research results of the Thesis have been published:

1. Балюк Т. М. Еволюція правового регулювання цивільного судочинства у справах про надання права на шлюб. Kelm. 2020. № 8(36). Vol. 1. С. 151–156.

2. Балюк Т. М. Цивільний процесуальний статус заявника у справах про надання права на шлюб. Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки. 2021. № 1. С. 18–23.

3. Балюк Т. М. Процесуальні передумови подання до суду заяви про надання права на шлюб. Правова позиція. 2021. № 2(31). С. 39–43.

4. Балюк Т. М. Юридична природа окремого провадження у справах про надання права на шлюб. Вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право». 2021. № 64. С. 88–93.

Research papers certifying the approbation of the results of the Thesis:

5. Балюк Т. М. Окреме провадження як вид цивільного судочинства, у порядку якого розглядаються справи про надання права на шлюб. Юридична освіта: осмислення, виклики та перспективи (пам'яті Юрія Бондаря): зб. матеріалів круг. столу (м. Київ, 26 березн. 2020 р.). Редкол.: А. М. Завальний, Ю. В. Кривицький, Н. В. Лазнюк. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2020. С. 21–23.

6. Балюк Т. М., Чурпіта Г. В. Процесуальний порядок надання права на шлюб. Вплив інтеграційних тенденцій на розвиток національного права: матеріали міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. (м. Одеса, 28 лют. 2020 р.). Редкол.: В. П. Маковій та ін. Одеса, ОДУВС, 2020. С. 17–19.

7. Балюк Т. М. Передумови реалізації права на подання до суду заяви про надання права на шлюб. Проблемні питання правоохоронної та правозахисної діяльності в контексті євроінтеграційних тенденцій: матеріали міжнар. курсант.-студ. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 26 березн. 2021 р.). Редкол. В. П. Маковій та ін. Одеса, ОДУВС, 2021. С. 12–14.

8. Балюк Т. М. Право на подання до суду заяви про надання права на шлюб. Роль юридичної науки у забезпеченні правоохоронної діяльності: матеріали наук.-теор. конф. (м. Київ, 14 квітн. 2021 р.). Редкол.: С. С. Чернявський, О.В. Хуторянський та ін. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2021. С. 13–16.

9. Балюк Т. М. Інші заінтересовані особи як учасники цивільних справ про надання права на шлюб. Актуальні питання та перспективи рекодифікації цивілістичного законодавства України: матеріали наук.-теорет. кругл. столу (м. Київ, 16 квітн. 2021 р.). Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2021. С. 87–89.

10. Балюк Т. М. Заявник як учасник цивільних справ про надання права на шлюб. Сучасний стан і перспективи розвитку юридичної освіти в Україні в умовах європейської інтеграції: матеріали наук.-теорет. конф. (м. Київ, 22 квіт. 2021 р.). Редкол.: В. В. Черней, С. Д. Гусарев, С. С. Чернявський та ін. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2021. С. 107–110.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ	16
ВСТУП.....	17

РОЗДІЛ 1. ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЦИВІЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА У СПРАВАХ ПРО НАДАННЯ ПРАВА НА ШЛЮБ

1.1. Стан наукової розробки проблеми та методологія дослідження цивільного судочинства у справах про надання права на шлюб	26
1.2. Еволюція правового регулювання цивільного судочинства у справах про надання права на шлюб	40
1.3. Загальна характеристика окремого провадження у справах про надання права на шлюб	51
Висновки до розділу 1	62

РОЗДІЛ 2. ОКРЕМІ ПРОЦЕСУАЛЬНІ АСПЕКТИ, ПОВ'ЯЗАНІ З ПОДАННЯМ ДО СУДУ ЗАЯВИ ПРО НАДАННЯ ПРАВА НА ШЛЮБ

2.1. Право на подання до суду заяви про надання права на шлюб	65
2.2. Учасники справ про надання права на шлюб, їхні представники.....	78
2.3. Докази і доказування у справах про надання права на шлюб	92
Висновки до розділу 2	112

РОЗДІЛ 3. ПРОЦЕСУАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗГЛЯДУ СПРАВ ПРО НАДАННЯ ПРАВА НА ШЛЮБ В ПОРЯДКУ ОКРЕМОГО ПРОВАДЖЕННЯ

3.1. Відкриття провадження у справах про надання права на шлюб.....	118
3.2. Підготовче провадження у справах про надання права на шлюб.....	135
3.3. Розгляд справ про надання права на шлюб по суті	144
Висновки до розділу 3	158

ВИСНОВКИ	164
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	178
ДОДАТКИ.....	201

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

ЄС	Європейський Союз
ЖК	Житловий кодекс
КАС	Кодекс адміністративного судочинства
КпШС	Кодекс про шлюб та сім'ю
ООН	Організація Об'єднаних Націй
РРФСР	Російська Радянська Федеративна Соціалістична Республіка
РФ	Російська Федерація
СК	Сімейний кодекс
СНД	Співдружність Незалежних Держав
СРСР	Союз Радянських Соціалістичних Республік
США	Сполучені Штати Америки
УРСР	Українська Радянська Соціалістична Республіка
ЦК	Цивільний кодекс
ЦПК	Цивільний процесуальний кодекс

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Сім'я є первинним та основним осередком суспільства. Особа, яка досягла шлюбного віку, має право на створення сім'ї. Водночас, непоодинокими є випадки, коли бажання створити сім'ю виявляють особи, які не досягли шлюбного віку, або які за законом не мають права на шлюб з інших підстав. Для таких ситуацій законодавець передбачив особливий правовий інститут – надання права на шлюб, який являє собою систему правових норм, що регулюють суспільні відносини у сфері надання державою дозволу на укладення шлюбу особам, які за законом такого права не мають.

Надання права на шлюб є відносно новим інститутом сімейного права. Ще донедавна сімейне законодавство України передбачало «зниження шлюбного віку», що було віднесено до юрисдикції виконавчих комітетів районних (міських) рад. З прийняттям СК України зазначений правовий інститут зазнав новелізації у контексті нового найменування – «надання права на шлюб». Крім того, було змінено і юрисдикцію (за СК України надання права на шлюб віднесено до юрисдикції суду), а також розширено підстави зміни відповідної сімейної правосуб'єктності: згідно із ч. 2 ст. 23, ч. 4 ст. 26 СК України право на шлюб за рішенням суду може бути надано особі, яка досягла шістнадцяти років, рідній дитині усиновлювача та усиновленій ним дитині, а також дітям, які були усиновлені усиновлювачем.

Необхідно звернути увагу на те, що проблеми та сучасний стан інституту надання права на шлюб у порядку цивільного судочинства не були предметом спеціальної наукової розвідки. Деякі аспекти зазначеної проблематики досліджувалися вченими лише у контексті процесуальних особливостей розгляду в порядку окремого провадження деяких категорій справ, що виникають із сімейних правовідносин. Відповідні дослідження проводили: Т. А. Стоянова «Процесуальні особливості розгляду справ про усиновлення громадянами України» (О., 2009 р.), М. О. Німак «Окреме

провадження у справах, що виникають із шлюбних правовідносин» (Л., 2012 р.), Р. С. Нікітенко «Окреме провадження у справах про розірвання шлюбу» (К., 2014 р.), О. М. Ганкевич «Судочинство у справах про визнання батьківства, материнства та його оспорювання» (К., 2015 р.), Т. Ц. Кашперська «Окреме провадження у справах про встановлення фактів, що мають значення для охорони сімейних прав та інтересів» (К., 2015 р.), Г. В. Чурпіта «Концептуальні засади захисту сімейних прав та інтересів у порядку непозовного цивільного судочинства» (К., 2016 р.).

Не можна оминати увагою і наукові дослідження вчених-фахівців у галузі сімейного права (М. В. Антокольської, І. В. Апопій, О. Ю. Бикової, Т. В. Боднар, А. Б. Болховітінової, В. І. Борисової, В. А. Ватраса, Є. М. Ворожейкіна, В. С. Гопанчука, Л. Є. Гузь, І. В. Жилінкової, Л. М. Зілковської, Н. М. Кострової, Л. В. Красицької, Б. К. Левківського, С. М. Лепех, Г. К. Матвеева, М. Т. Оридороги, З. В. Ромовської, О. І. Сафончик), предметом яких стали матеріально-правові аспекти захисту сімейних прав та інтересів.

Можна констатувати, що наявні наукові праці присвячені лише окремим аспектам розгляду і вирішення цивільних справ, що виникають із сімейних правовідносин. Процесуальний порядок, матеріально-правові передумови звернення до суду із заявами про надання права на шлюб, а також інші аспекти зазначеної проблематики так і не дістали своєї доктринальної розробки. Водночас, судова практика та наукова доктрина потребують наукового переосмислення теоретичних основ інституту цивільного судочинства у справах про надання права на шлюб.

Виходячи з викладеного, можна стверджувати, що проблематика здійснення цивільного судочинства у справах про надання права на шлюб є актуальним і перспективним напрямом наукового пошуку.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, грантами. Дисертаційне дослідження ґрунтується на основних положеннях Стратегії розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на

2021–2023 роки, затвердженої Указом Президента України від 11 червня 2021 р. № 231/2021, а також передбачено річними планами науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт Національної академії внутрішніх справ на 2015–2019 рр.

Мета і завдання дослідження відповідно до предмета та об'єкта дослідження. *Метою* дисертаційного дослідження є розроблення теоретичних основ інституту цивільного судочинства у справах про надання права на шлюб.

Для досягнення зазначеної мети поставлено такі *завдання*:

- визначити стан наукової розробки проблеми та окреслити методологію дослідження цивільного судочинства у справах про надання права на шлюб;
- простежити еволюцію правового регулювання цивільного судочинства у справах про надання права на шлюб;
- надати загальну характеристику окремому провадженню у справах про надання права на шлюб;
- охарактеризувати право на подання до суду заяви про надання права на шлюб;
- виокремити особливості цивільного процесуального статусу учасників справ про надання права на шлюб, їхніх представників;
- охарактеризувати докази і доказування у справах про надання права на шлюб;
- виокремити процесуальні особливості відкриття провадження у справах про надання права на шлюб;
- визначити специфіку підготовчого провадження у справах про надання права на шлюб;
- встановити процесуальні особливості розгляду справ про надання права на шлюб по суті;

– виробити пропозиції щодо удосконалення цивільного процесуального законодавства України у контексті правового регулювання інституту окремого провадження у справах про надання права на шлюб.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, які виникають під час здійснення цивільного судочинства у справах про надання права на шлюб.

Предмет дослідження становить цивільне судочинство у справах про надання права на шлюб.

Методи дослідження. Відповідно до поставлених мети і задач основою методології дослідження стали загальнонаукові та спеціальні методи пізнання правових явищ. Зокрема, компаративістський (порівняльно-правовий) метод застосовувався для порівняння порядку здійснення цивільного судочинства у справах про надання права на шлюб у цивільному процесуальному законодавстві України та інших держав (*підрозділи 1.3, 2.2–2.3., 3.1–3.3*). Метод індукції та дедукції дозволив виокремити умови звернення до суду із заявою про надання права на шлюб (*підрозділ 2.1*). Метод аналізу та синтезу використовувався для виокремлення особливостей доказів і доказування під час розгляду справ про надання права на шлюб (*підрозділ 2.3*). Історико-правовий метод надав можливість простежити еволюцію правового регулювання, а також дослідити генезу наукових поглядів щодо інституту цивільного судочинства у справах про надання права на шлюб (*підрозділи 1.1–1.2*). За допомогою методу абстрагування виокремлено особливості окремого провадження у справах про надання права на шлюб (*підрозділ 1.3*). Системний метод використовувався для визначення взаємозв'язку норм сімейного права та процесуальної форми окремого провадження як одного з видів непозовного цивільного судочинства (*підрозділи 1.3, 2.2–2.3., 3.1–3.3*).

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що дисертація є першим у науці цивільного процесуального права комплексним дослідженням цивільного судочинства у справах про надання права на шлюб. У результаті проведеного дослідження сформульовано та обґрунтовано, а

також додатково аргументовано низку наукових положень і висновків, які виносяться на захист, зокрема:

вперше:

визначено, що юридична природа справ про надання прав на шлюб – це сукупність матеріально-правових підстав надання права на шлюб та особливостей процесуальної форми розгляду судом відповідних заяв, що опосередковують зміну обсягу сімейно-правової дієздатності фізичної особи;

встановлено, що юридична заінтересованість заявника не є передумовою реалізації права на звернення до суду із заявою в порядку окремого провадження, адже коло заявників у справах окремого провадження визначено законом. Це означає, що будь-який заявник у справі окремого провадження має юридичну заінтересованість: процесуальний та (або) матеріальний закон, регламентуючи можливість набуття даною особою цивільного процесуального статусу заявника, передбачає, що рішення суду у цій справі впливатиме на її права та обов'язки;

аргументовано, що у справах про надання права на шлюб суд здійснює захист сімейних прав та інтересів шляхом зміни сімейного правовідношення, що уособлюється зміною такого його елементу як суб'єкт (суб'єкти). Сімейне правовідношення, змістом якого є право на шлюб, є абсолютним і передбачає наявність із однієї сторони – суб'єкта – носія суб'єктивного права (права на шлюб), а з іншої – невизначеного кола осіб – суб'єктів, які зобов'язані дане право не порушувати. Відповідно, коли суд надає заявникові (особі, яка не досягла шлюбного віку, або рідній дитині усиновлювача та усиновленій ним дитині або дітям, які були усиновлені усиновлювачем) право на шлюб, відбувається зміна суб'єкта правовідношення – суб'єктом правовідношення стає особа, яка до ухвалення судового рішення відповідної правосуб'єктності не мала;

встановлено, що у справах про надання права на шлюб спір між заявником та іншими заінтересованими особами з приводу відповідності надання права на шлюб інтересам заявника не слід розглядати як виникнення

спору про право, що є підставою для залишення заяви без розгляду, оскільки це спір щодо наявності або відсутності юридичних фактів, що мають значення для створення умов здійснення особою права на шлюб;

обґрунтовано положення, що інститут цивільного судочинства у справах про надання права на шлюб у своїй еволюції пройшов декілька етапів, які співпадають із відповідними етапами кодифікації законодавства України, серед яких доцільно виокремити:

1) етап зародження правового регулювання інституту надання права на шлюб, під час якого відповідні суспільні відносини регулювалися нормами звичаєвого права (XVII ст. – початок XX ст.);

2) етап правового регулювання інституту надання права на шлюб нормами сімейного законодавства Української РСР, який характеризувався віднесенням компетенції щодо «зниження шлюбного віку» до юрисдикції органів місцевого самоврядування (початок XX ст. – 2002 р.);

3) етап комплексного правового регулювання інституту надання права на шлюб нормами сімейного та цивільного процесуального законодавства України, особливістю якого є перехід цивільної юрисдикції щодо розгляду справ про надання права на шлюб до суду, а також визначення цивільної процесуальної форми розгляду даної категорії сімейних справ (2002 р. – до сьогоднішнього часу);

удосконалено:

наукове положення про те, що об'єктом судового захисту у справах про надання права на шлюб є охоронюваний законом інтерес як прагнення особи до укладення шлюбу до досягнення шлюбного віку (якщо заява про надання права на шлюб подається на підставі ч. 2 ст. 23 СК України) або як прагнення особи до укладення шлюбу між рідною дитиною усиновлювача та усиновленою ним дитиною, а також між дітьми, які були усиновлені усиновлювачем (якщо заява про надання права на шлюб подається на підставі ч. 4 ст. 26 СК України);

розуміння окремого провадження у справах про надання права на шлюб як виду непозовного цивільного судочинства, в порядку якого розглядаються заяви про підтвердження наявності або відсутності юридичних фактів, які мають значення для створення умов здійснення особою права на шлюб;

висновок про те, що у випадку недотримання матеріально-правових передумов реалізації права на подання до суду заяви у справах про надання права на шлюб, суд має постановити ухвалу про повернення заяви на підставі п. 1 ч. 4 ст. 185 ЦПК України як такої, яку подано особою, яка не має процесуальної дієздатності, зокрема здатності особисто здійснювати цивільні процесуальні права та виконувати цивільні процесуальні обов'язки заявника у суді;

положення щодо розподілу обов'язків по доказуванню у справах про надання права на шлюб. Встановлено, що у зазначеній категорії справ обставини (факти), що підтверджують заявлену вимогу про надання права на шлюб чи заперечення проти такої вимоги або мають інше значення для розгляду справи і підлягають встановленню при ухваленні судового рішення, підлягають доказуванню як заявником, так і іншими заінтересованими особами;

наукове судження, що юридична природа справ про надання права на шлюб, обумовлена, у тому числі, невідчужуваністю права на шлюб як особистого немайнового права, кореспондується з обов'язковою особистою явкою у судові засідання заявника (заявників) та іншої заінтересованої особи, у процесуальному статусі якої виступає особа, з якою планується укладення шлюбу. Тому, у випадку неявки зазначених учасників справи у судові засідання суд відповідно до п. 5 ч. 2 ст. 223 ЦПК України має відкласти її розгляд;

дістало подальший розвиток:

розуміння окремого провадження як виду непозовного цивільного судочинства, що характеризується: відсутністю спору про право, а також

особливим об'єктом судового захисту, яким є охоронюваний законом інтерес;

диференціація обставин, які формують предмет доказування у справах про надання права на шлюб, залежно від того, яка з осіб набуває цивільного процесуального статусу заявника;

висновок про те, що у справах про надання права на шлюб відсутність зазначеного у п. 9 ч. 3 ст. 175 ЦПК України елемента заяви не може бути підставою для залишення її без руху, адже відповідно до ч. 7 ст. 294 ЦПК України при ухваленні судом рішення у справах окремого провадження судові витрати не відшкодовуються, якщо інше не встановлено законом;

обґрунтування того, що у справах про надання права на шлюб для визначення психологічної готовності до укладення шлюбу може бути призначена судово-психологічна експертиза індивідуально-психологічних особливостей неповнолітньої особи, якій надається право на шлюб, за результатами якої суд може встановити психологічну готовність заявника до укладення шлюбу і, відповідно, визначити відповідність надання права на шлюб його інтересам.

На підставі наведених положень розроблено низку пропозицій щодо оптимізації цивільного процесуального законодавства України, зокрема пропонується викласти у новій редакції правові норми, що їх містять ч. 8 ст. 49, ч. 2 ст. 189, ч. 1 ст. 196 ЦПК України.

Практичне значення отриманих результатів полягає у використанні та можливості використання розроблених пропозицій та висновків:

– у науково-дослідній роботі – під час проведення подальших наукових розвідок у сфері цивільного процесуального права (акт впровадження Національної академії внутрішніх справ);

– у законотворчій діяльності – в процесі оптимізації цивільного процесуального законодавства України та інших держав;

– у правозастосовній діяльності – під час розгляду і вирішення цивільних справ, що виникають із сімейних правовідносин;

– *в освітньому процесі* – при викладанні навчальних дисциплін «Цивільний процес» та «Сімейне право», а також при підготовці відповідних навчально-методичних матеріалів (акт впровадження Національної академії внутрішніх справ).

Апробація матеріалів дисертації. Результати дисертаційного дослідження оприлюднено на чотирьох науково-практичних та науково-теоретичних конференціях та двох круглих столах: міжнародній науково-практичній інтернет-конференції «Вплив інтеграційних тенденцій на розвиток національного права» (м. Одеса, 28 лютого 2020 р.); міжнародній курсантсько-студентській науково-практичній конференції «Проблемні питання правоохоронної та правозахисної діяльності в контексті євроінтеграційних тенденцій» (м. Одеса, 26 березня 2021 р.); науково-теоретичній конференції «Роль юридичної науки у забезпеченні правоохоронної діяльності» (м. Київ, 14 квітня 2021 р.); науково-теоретичній конференції «Сучасний стан і перспективи розвитку юридичної освіти в Україні в умовах європейської інтеграції» (м. Київ, 22 квітня 2021 р.); круглому столі «Юридична освіта: осмислення, виклики та перспективи» (м. Київ, 26 березня 2020 р.); науково-теоретичному круглому столі «Актуальні питання та перспективи рекодифікації цивілістичного законодавства України» (м. Київ, 16 квітня 2021 року).

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, що містять дев'ять підрозділів, висновків, списку використаних джерел (209 найменувань на 24 сторінках) та 1 додатку (на 2-ти сторінках). Загальний обсяг дисертації становить 202 сторінки, із них основного тексту – 177 сторінок.

РОЗДІЛ 1.

ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЦИВІЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА У СПРАВАХ ПРО НАДАННЯ ПРАВА НА ШЛЮБ

1.1 Стан наукової розробки проблеми та методологія дослідження цивільного судочинства у справах про надання права на шлюб

На сучасному етапі розвитку суспільства одним із пріоритетних напрямів державної політики в Україні є захист сімейних прав та інтересів. Досягнення цієї мети забезпечується за допомогою різних правових засобів, серед яких особливе місце посідає судовий захист, адже саме суду законодавцем надано найбільш широкі повноваження в зазначеній сфері, порівняно з іншими юрисдикційними органами. Завданням судового захисту сімейних прав та інтересів є відновлення порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави. Відповідне завдання реалізується судом, у тому числі з метою зміцнення сім'ї, утвердження почуття обов'язку перед батьками, дітьми та іншими членами сім'ї, побудови сімейних відносин на паритетних засадах, на почуттях взаємної любові та поваги, взаємодопомоги і підтримки, а також забезпечення кожної дитини сімейним вихованням, можливістю духовного та фізичного розвитку [200, с. 7].

Законодавець регламентує декілька видів цивільного судочинства, у порядку яких здійснюється судовий захист сімейних прав та інтересів. Водночас особливий науковий і практичний інтерес становить процедура розгляду цивільних справ, які виникають із сімейних правовідносин, у порядку непозовного цивільного судочинства. Юридична природа сімейних правовідносин зумовлює специфіку процесуальної форми непозовного цивільного судочинства, що, у свою чергу, впливає на вибір як способів

судового захисту сімейних прав та інтересів, так і на особливості правового регулювання процесуального механізму їх захисту [200, с. 7].

Слід зазначити, що у порядку непозовного цивільного судочинства розглядається ціла низка справ, що виникають із сімейних правовідносин. Ми ж звернемо свій погляд на одну категорію справ – про надання права на шлюб, порядок здійснення цивільного судочинства у якій ще не був предметом самостійних наукових розвідок на рівні дисертаційних досліджень. Окремі аспекти надання права на шлюб досліджувалися фрагментарно, у межах інших наукових пошуків.

По-перше, слід звернути увагу на дисертаційне дослідження М. О. Німак «Окреме провадження у справах, що виникають із шлюбних правовідносин» [107], у межах якого авторка дослідила процесуальний порядок розгляду низки справ, що виникають із шлюбних правовідносин, у тому числі справ про надання права на шлюб.

Цікавими для розвитку наукової доктрини у межах зазначеної проблематики є висновки автора про те, що:

а) справи про надання права на шлюб є справами окремого провадження, оскільки в цьому випадку немає спору, що виникає із шлюбних правовідносин, немає сторін з протилежними інтересами, адже йдеться про надання особі можливості реалізувати право, яке без сумніву їй належить, однак за певних умов (недосягнення шлюбного віку, усиновлення) вона не може його реалізувати. Відсутність спору про право в цьому випадку полягає в тому, що право на шлюб може належати кожній особі за умови наявності передбачених законом підстав, а тому не можливо сперечатися щодо наявності чи відсутності цього права в тієї чи іншої особи. Суд уповноважений встановити наявність чи відсутність необхідних умов, на підставі яких ухвалити рішення про надання особі права на шлюб, тобто створити особі умови для можливості реалізації права на шлюб, або відмовити у задоволенні вимоги;

б) справи про надання права на шлюб – це справи про створення умов здійснення особою права на шлюб, оскільки позитивне рішення суду в цьому випадку є юридичним фактом, який є підставою для виникнення в особи, що звернулася до суду, права на шлюб;

в) заявниками у справах про надання права на шлюб між рідною дитиною усиновлювача та усиновленою ним дитиною або між дітьми, які були усиновлені ним, є особи, які бажають зареєструвати шлюб. Формою звернення до суду у таких справах є спільна заява відповідних осіб;

г) у разі першої неявки у судове засідання у справі про надання права на шлюб без поважних причин особи, з якою заявник має намір зареєструвати шлюб, або неповідомлення нею про причини неявки, суд повинен відкласти розгляд справи. У разі її повторної неявки у судове засідання суд повинен залишити заяву без розгляду;

д) для визначення підсудності у справах про надання права на шлюб слід встановити правило, за яким, якщо шлюбного віку не досягла тільки одна з осіб, які мають намір зареєструвати шлюб, заява про надання права на шлюб повинна подаватися до суду за місцем проживання заявника. Якщо шлюбного віку не досягли обидві особи, які мають намір зареєструвати шлюб, їх спільна заява може подаватися до суду за місцем проживання будь-кого з них. Так само заява про надання права на шлюб між рідною дитиною усиновлювача та усиновленою ним дитиною, а також між дітьми, які були усиновлені ним, може подаватися до суду за місцем проживання будь-кого із заявників;

є) у справах про надання права на шлюб обов'язкова особиста участь особи, з якою неповнолітній має намір зареєструвати шлюб, а також обох батьків (усиновлювачів) або піклувальника заявника тощо [107, с. 7–9, 18–20].

Також окремі аспекти процесуального порядку розгляду судом справ про надання права на шлюб досліджувалися Г. В. Чурпітою у дисертаційному дослідженні на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук на

тему: «Концептуальні засади захисту сімейних прав та інтересів у порядку непозовного цивільного судочинства» [201].

У дисертації розглянуто два основних блоки проблем.

По-перше, досліджено теоретико-правові та методологічні засади захисту сімейних прав та інтересів у порядку непозовного цивільного судочинства, а також визначено взаємозв'язок норм сімейного права й процесуальної форми непозовного цивільного судочинства. У відповідному контексті простежено еволюцію правового регулювання захисту сімейних прав та інтересів у порядку непозовного цивільного судочинства, визначено юридичну природу, сформульовано поняття та виокремлено види непозовного цивільного судочинства, встановлено специфіку суб'єктивних сімейних прав та охоронюваних законом (законних) сімейних інтересів як особливого об'єкта судового захисту, а також відповідні способи захисту. Поряд із цим досліджено взаємозв'язок і визначено напрями впливу матеріально-правового регулювання сімейних правовідносин на такі елементи процесуальної форми непозовного цивільного судочинства, як: підвідомчість та підсудність заяв щодо захисту сімейних прав та інтересів; склад і цивільний процесуальний статус осіб, які беруть участь у відповідних справах; доказування [200, с. 9].

По-друге, визначено особливості судового захисту в порядку непозовного цивільного судочинства окремих класифікаційних груп суб'єктивних сімейних прав та охоронюваних законом (законних) сімейних інтересів. Останні у відповідному контексті диференційовано за суб'єктивним складом їх носіїв на: суб'єктивні сімейні права та охоронювані законом (законні) сімейні інтереси, які виникають із шлюбних правовідносин; суб'єктивні сімейні права та охоронювані законом (законні) сімейні інтереси, які виникають із правовідносин батьків і дітей; суб'єктивні сімейні права та охоронювані законом (законні) сімейні інтереси, які виникають з інших сімейних правовідносин [200, с. 9].

Щодо справ про надання права на шлюб, то дисертаційне дослідження «Концептуальні засади захисту сімейних прав та інтересів у порядку непозовного цивільного судочинства» містить низку науково обґрунтованих висновків, які поглиблюють наявні доктринальні положення, що стосуються порядку здійснення цивільного судочинства у відповідній категорій цивільних справ. Серед них:

а) положення про те, що зазначена категорія справ, що виникають із сімейних правовідносин, є особливою: законодавець хоча і виокремлює справи про надання права на шлюб у переліку справ окремого провадження, спеціального процесуального механізму їх розгляду цивільне процесуальне законодавство України не передбачає. А отже, особливість правового регулювання процесуальної форми розгляду справ про надання права на шлюб полягає в поєднанні в одне ціле процесуальних вкраплень у нормах сімейного права, загального порядку розгляду справ окремого провадження та застосування загальних положень ЦПК України;

б) наукове судження, що заявниками у справі про надання права на шлюб можуть бути: у випадку подання заяви на підставі ч. 2 ст. 23 СК України – особа, яка досягла шістнадцяти років; у випадку подання заяви на підставі ч. 4 ст. 26 СК України – рідна дитина усиновлювача та усиновлена ним дитина; діти, які були усиновлені усиновлювачем. Характерною особливістю процесуальної форми цієї категорії цивільних справ окремого провадження є множинність осіб, які виступають у цивільному процесуальному статусі заявника, адже право на шлюб має бути надано кожному з майбутнього подружжя. Також у таких справах заявниками не обов'язково будуть неповнолітні особи, оскільки право на шлюб в означеному випадку мають отримувати в судовому порядку і повнолітні особи тощо [200, с. 239–240].

Поряд із наведеними вище дисертаційними дослідженнями, на монографічному рівні досліджувалися лише окремі аспекти захисту сімейних прав та інтересів у контексті загальних наукових розвідок, присвячених

інституту окремого провадження у цілому. Серед них: дисертація М. М. Ясинка «Особливості окремого провадження у цивільному процесуальному праві України: теорія та практика» (Одеса, 2011 р.); монографія за редакцією В. В. Комарова «Окреме провадження» (Харків, 2011 р.); навчальний посібник С. Я. Фурси «Окреме провадження в цивільному процесі України» (Київ, 1999 р.) і навчальний посібник за редакцією Р. М. Мінченко «Окреме провадження в цивільному процесі України» (Одеса, 2010 р.).

Крім того, процесуальні особливості розгляду в порядку окремого провадження деяких категорій справ, що виникають із сімейних правовідносин, були розглянуті у межах дисертаційних робіт: С. Н. Абрамова «Судебное установление юридических фактов» (Москва, 1948 р.); Р. Ф. Каллістратової «Установление юридических фактов судом в порядке особого производства» (Москва, 1958 р.); О. Д. Дукельського «Судебное установление юридических фактов» (Москва, 1970 р.); П. Ф. Єлісейкіна «Судебное установление факторов, имеющих юридическое значение» (Москва, 1973 р.); С. Я. Фурси «Провадження в справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення, у порядку цивільного судочинства» (Київ, 1997 р.); Т. А. Стоянової «Процесуальні особливості розгляду справ про усиновлення громадянами України» (Одеса, 2009 р.); М. О. Німак «Окреме провадження у справах, що виникають із шлюбних правовідносин» (Львів, 2012 р.); Р. С. Нікітенка «Окреме провадження у справах про розірвання шлюбу» (Київ, 2014 р.); О. М. Ганкевич «Судочинство у справах про визнання батьківства, материнства та його оспорювання» (Київ, 2015 р.); Т. Ц. Кашперської «Окреме провадження у справах про встановлення фактів, що мають значення для охорони сімейних прав та інтересів» (Київ, 2015) [200, с. 23–24].

Водночас, слід звернути увагу на те, що зазначені вище дослідження були проведені науковцями до новелізації цивільного процесуального законодавства, зокрема до ухвалення 03 жовтня 2017 року Закону України

«Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів», яким ЦПК України було викладено у новій редакції. Відтак, наявні на сьогодні у науковій доктрині положення та висновки щодо здійснення судочинства у справах про надання права на шлюб потребують глибокого переосмислення у контексті новелізації цивільного процесуального законодавства України.

Поряд із предметними науковими дослідженнями, фрагментарно присвяченими окремим аспектам здійснення судочинства у справах про надання права на шлюб, принагідно наголосити на наявності низки наукових праць, які присвячені особливостям здійснення судочинства у порядку окремого провадження як в цілому, так і в інших категоріях цивільних справ. Відповідні дослідження проводили такі науковці, як: С. Н. Абрамов, С. С. Бичкова, Ю. В. Білоусов, В. І. Бобрик, О. М. Ганкевич, К. В. Гусаров, О. С. Захарова, В. В. Комаров, В. М. Кравчук, В. А. Кройтор, Н. С. Кузнєцова, Р. С. Нікітенко, М. О. Німак, Ю. Д. Притика, Г. О. Світлична, В. І. Тертишніков, О. І. Угриновська, І. В. Удальцова, Є. І. Фурса, С. Я. Фурса, Д. М. Чечот, М. Й. Штефан, М. М. Ясинок та інші.

Не можна оминати увагою і наукові дослідження вчених-фахівців у галузі сімейного права, предметом яких стали матеріально-правові аспекти захисту сімейних прав та інтересів (М. В. Антокольської, Т. В. Боднар, А. Б. Болховітінової, В. І. Борисової, В. А. Ватраса, Є. М. Ворожейкіна, В. С. Гопанчука, І. В. Жилінкової, Л. В. Красицької, Б. К. Левківського, М. Т. Оридороги, З. В. Ромовської та інших).

Таким чином, проведений аналіз стану наукової розробки проблеми здійснення цивільного судочинства у справах про надання права на шлюб свідчить про те, що зазначена тематика предметно не досліджувалася у науці цивільного процесуального права. Серед проблем, які потребують розв'язання, найголовнішою є виокремлення процесуальних особливостей здійснення цивільного судочинства у справах про надання права на шлюб з

наступним розробленням висновків та науково-обґрунтованих пропозицій щодо оптимізації цивільного процесуального та сімейного законодавства України у зазначеному контексті.

Другий аспект, на який ми звернемо увагу у межах даного підрозділу дисертаційної роботи, – методологія проведення дослідження цивільного судочинства у справах про надання права на шлюб.

Зауважимо, що процес пізнання, як основа будь-якого наукового дослідження, є складним і вимагає концептуального підходу на основі певної методології, застосування певних методів [117, с. 23].

Характерною ознакою сучасної науки є зростання ролі методології при вирішенні проблем росту і розвитку спеціалізованого знання. Можна вказати на ряд істотних причин, які породили цю особливість науки: складність структури емпіричного і теоретичного знання, способи його обґрунтування та перевірки; тісне переплетення опису властивостей матеріальних об'єктів з абстракціями, що штучно вводяться, ідеальними моделями тощо [172, с. 29].

Саме розуміння методології та її функцій зазнало суттєвих змін: вузький формально-логічний підхід змінився змістовним збагаченням проблематики, що включає соціокультурний, гуманістичний вимір знання і пізнавальної діяльності. Методологічний аналіз, будучи формою самосвідомості науки, прояснює способи поєднання знання і діяльності, будову, організацію, способи одержання та обґрунтування знань. Виявляючи умови і передумови пізнавальної діяльності, у тому числі філософсько-світоглядні, методологічний аналіз перетворює їх в засоби усвідомленого вибору та наукового пошуку [117, с. 23].

Специфіка методології дослідження цивільного судочинства у справах про надання права на шлюб визначається сукупністю методів проведення відповідної наукової розвідки.

Метод (від грецької *metodos*) у широкому розумінні слова – «шлях до чогось», шлях дослідження, шлях пізнання, теорія, вчення, свідомий спосіб досягнення певного результату, здійснення певної діяльності, вирішення

певних задач. Він виступає як сукупність певних правил, прийомів, способів, норм пізнання і дії. Він є системою приписів, принципів, вимог, що орієнтують суб'єкта у вирішенні конкретної задачі, досягненні певного результату у певній сфері діяльності [117, с. 24].

Метод – це інструмент для вирішення головного завдання науки – відкриття об'єктивних законів дійсності. Метод визначає необхідність і місце застосування індукції й дедукції, аналізу і синтезу, абстракції, формалізації, моделювання, порівняння теоретичних та експериментальних досліджень [117, с. 24].

Водночас, методологія – це тип раціонально-рефлексивної свідомості, спрямований на вивчення, удосконалення і конструювання методів [117, с. 25].

Поняття «методологія» має два основних значення: по-перше, це – система певних правил, принципів і операцій, що застосовуються у тій чи іншій сфері діяльності (в науці, політиці, мистецтві тощо); по-друге, це – вчення про цю систему, загальна теорія метода [117, с. 25].

Існують методологічні уявлення і концепції різного ступеня розробленості і конструктивності, різного рівня і широти охоплення (методологія на рівні філософської рефлексії, загальнонаукова методологія і методологія науки міждисциплінарного рівня, методологія окремих наук). Будь-яке наукове дослідження має враховувати вимоги загальної методології. Конкретна методологія ґрунтується на законах конкретних наук, особливостях пізнання окремих явищ. Вона зумовлена й пов'язана з принципами і законами конкретних наук, із спеціальними методами дослідження [117, с. 25].

Відповідно до поставлених мети і задач основою методології дослідження стали загальнонаукові та спеціальні методи пізнання правових явищ, а саме: історико-правовий метод, методи індукції та дедукції, аналізу та синтезу, абстрагування, системний та компаративістський (порівняльно-правовий) методи.

Історико-правовий метод дає змогу дослідити виникнення, формування і розвиток процесів і подій у хронологічній послідовності з метою виявлення внутрішніх та зовнішніх зв'язків, закономірностей та суперечностей. Цей метод дослідження використовується головним чином у суспільних науках. У прикладних – він застосовується, наприклад, при вивченні розвитку і формування тих чи тих галузей науки і техніки [141, с. 35].

За допомогою історико-правового методу у межах нашого дисертаційного дослідження ми простежимо простежити еволюцію правового регулювання, а також дослідимо генезу наукових поглядів здійснення цивільного судочинства у справах про надання права на шлюб.

Індукція (від лат. *induction* – «наведення», «побудження») – метод дослідження, при якому загальний висновок про ознаки множини елементів виводиться на основі вивчення цих ознак у частини елементів однієї множини [141, с. 32].

Так вивчають фактори, які негативно впливають на продуктивність праці по кожному окремому підприємству, а потім узагальнюють у цілому по об'єднанню, до складу якого входять ці підприємства як виробничі одиниці [141, с. 33].

Отже, індукція – це логічний прийом дослідження, що пов'язаний з узагальненням результатів спостереження та експерименту і рухом думки від одиничного до загального. Оскільки досвід завжди є нескінченним, тому індуктивні узагальнення носять проблематичний (вірогіднісний) характер. Індуктивні узагальнення розглядаються як дослідні істини чи емпіричні закони. Серед індуктивних узагальнень важлива роль належить науковій індукції, яка, крім формального обґрунтування, узагальнення, яке отримане індуктивним шляхом, дає додаткове змістовне обґрунтування його істинності, – у тому числі за допомогою дедукції (теорій, законів). Наукова індукція дає достовірний висновок завдяки тому, що акцент робиться на необхідних, закономірних і причинних зв'язках [172, с. 32].

Дедукція (від лат. *deduction* «виведення») – метод логічного висновку від загального до окремого, тобто спочатку досліджують стан об'єкту в цілому, а потім його складових елементів. Щодо попереднього прикладу, то спочатку аналізують продуктивність праці в цілому по об'єднанню, а потім по його виробничих одиницях [141, с. 33].

Отже, дедукція – це, по-перше, перехід у процесі пізнання від загального до одиничного, виведення одиничного із загального; по-друге, процес логічного висновку, тобто переходу за тими чи іншими правилами логіки від деяких даних пропозицій-посилань до їх наслідків (висновків). Сутність дедукції полягає у використанні загальних наукових положень для дослідження конкретних явищ. У процесі пізнання індукція та дедукція нерозривно пов'язані між собою, хоч на певному рівні наукового дослідження одна з них переважає. При узагальненні емпіричного матеріалу й висуванні гіпотези провідною є індукція. У теоретичному пізнанні важлива насамперед дедукція, яка дозволяє логічно впорядкувати експериментальні дані й побудувати теорію, яка спирається на логіку їх взаємодії. За допомогою дедукції і завершують дослідження [172, с. 33–34].

За допомогою таких методів наукового пізнання як індукція та дедукція у межах нашого дисертаційного дослідження ми виокремимо умови звернення до суду із заявою про надання права на шлюб.

Аналіз – це поділ об'єкта на складові частини з метою їх самостійного вивчення. Видами аналізу є механічний поділ; визначення динамічного складу; виявлення форм взаємодії елементів цілого; знаходження причин явищ; виявлення рівня знання та його структури тощо. Різновидом аналізу є поділ на класи (множини) предметів на підкласи – класифікація і періодизація [117, с. 30].

Синтез – це об'єднання, реальне і розумове, різних сторін, частин предмета в єдине ціле. Синтез – це не довільне, еkleктичне поєднання розрізнених частин, «шматочків» цілого, а діалектична єдність з виділенням сутності [117, с. 30].

Слід розрізняти аналіз і синтез у науковому дослідженні від аналізу і синтезу у формальній логіці. Як відомо, в логіці під синтезом розуміють будь-яке поєднання за заданими ознаками. У науковому дослідженні до однієї групи включаються лише ті відомості, які відповідають головним, визначальним ознакам. Таким чином, аналіз і синтез із звичайних логічних операцій перетворюються на особливі методи дослідження [117, с. 31].

Кожна наука має свій специфічний предмет дослідження, тому з'являються притаманні саме їй прийоми аналізу й синтезу, систематизації результатів спостереження, експерименту та обробки дослідних даних. Аналіз і синтез змістовно пов'язані між собою. Аналізуючи явище, розкладаючи його на складові й вивчаючи кожен окремо, слід розглядати їх як частини єдиного цілого. Ще Аристотель говорив, що рука, яка відокремлена від тіла, є рукою лише за назвою. Це означає, що аналіз має переплітатися із синтезом, тобто співвідносити аналізовану частину із цілим, встановлювати її місце в цьому цілому, для чого потрібно дослідити частини в їх сутності як складові цілого [117, с. 31].

У результаті такого аналізу можна виділити загальне як суттєве у предметі, що стане основою для синтезу. Завдання аналізу – це виділення тієї частини, з якої сам предмет виникає і розвивається. Об'єкт у синтезі становить єдність протилежностей, при цьому відтворюються його виникнення і розвиток. Якщо спочатку синтез виступає в аналізі, то потім включає аналіз у себе [117, с. 31].

У сучасному науковому пізнанні теоретичні аналіз і синтез нерозривно пов'язані з практичним аналізом і синтезом – з практикою експериментування та із суспільно-історичною практикою взагалі. Лише у процесі практики перевіряються висновки, зроблені на основі аналізу, і підтверджуються теоретичні побудови синтезу [117, с. 31].

Під час дослідження цивільного судочинства у справах про надання права на шлюб за допомогою методів аналізу та синтезу ми виокремимо

особливості доказів і доказування під час розгляду відповідної категорії цивільних справ.

Абстрагування (від лат. *abstrahere* «відволікати») – метод наукового пізнання, який базується на формуванні образу реального об'єкта шляхом уявного виокремлення певних ознак, властивостей, зв'язків і відношень, що цікавлять дослідника, з одночасним ігноруванням багатьох інших другорядних його властивостей [141, с. 34].

Таким чином, абстрагування – це процес мисленевого відволікання від ряду властивостей і відносин явища, яке вивчається, з одночасним виділенням властивостей (насамперед, суттєвих, загальних), що цікавлять дослідника. Існують різні види абстракцій: абстракції ототожнення, ізолююча абстракція, абстракція актуальної нескінченності, абстракція потенційної здійснюваності. Абстракції різняться також за рівнем (порядком). Абстракції від реальних предметів носять назву абстракцій першого порядку; абстракції від абстракцій першого рівня – другого порядку тощо. Найвищим рівнем абстракції характеризуються філософські категорії [117, с. 31].

За допомогою методу абстрагування у межах нашого дисертаційного дослідження ми виокремимо особливості окремого провадження у справах про надання права на шлюб.

Системний метод – це сукупність загальнонаукових методологічних принципів (вимог), в основі яких лежить розгляд об'єктів як систем. До числа цих вимог відносяться: а) виявлення залежності кожного елемента від його місця і функцій у системі з урахуванням того, що властивості цілого не можна звести до суми властивостей цих елементів; б) аналіз того, наскільки поведінка системи зумовлена як особливостями її окремих елементів, так і властивостями її структури; в) дослідження механізму взаємодії системи і середовища; г) вивчення характеру ієрархічності, притаманного даній системі; д) забезпечення всебічного багатоаспектного опису системи; е) розгляд системи як динамічної цілісності, що розвивається [117, с. 33].

Системний метод буде використовуватися для визначення взаємозв'язку норм сімейного права та процесуальної форми окремого провадження як одного з видів непозовного цивільного судочинства.

Компаративістський (порівняльно-правовий) метод полягає у з'ясуванні схожих або відмінних за відповідними ознаками рис державно-правових понять, явищ і процесів. У різних джерелах виокремлюють порівняльно-правовий метод (полягає безпосередньо в порівнянні понять, явищ і процесів у межах одного (сучасного) історичного зрізу або чітко окресленої теоретичної моделі), а також порівняльно-історичний (використовується під час дослідження в контексті історичної ретроспективи) [22, с. 6].

Компаративістський (порівняльно-правовий) метод застосовуватиметься для порівняння порядку здійснення цивільного судочинства у справах про надання права на шлюб у цивільному процесуальному законодавстві України та інших держав.

Таким чином, розглянуті вище методи і методологія дослідження цивільного судочинства у справах про надання прав на шлюб дозволяють стверджувати, що методологія не може бути зведена лише до одного методу, адже кожен метод застосовується не ізольовано, а у поєднанні з іншими. «Ядром» системи методологічного знання є філософія, оскільки її принципи, закони і категорії визначають стратегію наукового дослідження, своєрідно втілюючись у конкретних формах. Головне призначення будь-якого наукового метода – на основі відповідних принципів (вимог, приписів тощо) забезпечити успішне вирішення певних пізнавальних і практичних проблем, прирощення знання, оптимальне функціонування і розвиток тих чи інших об'єктів [117, с. 35].

1.2 Еволюція правового регулювання цивільного судочинства у справах про надання права на шлюб

Сім'я є первинним та основним осередком суспільства, запорукою належного виховання нового покоління, основою економічного та культурного розвитку кожної держави. Саме тому правове регулювання сімейних відносин в Україні здійснюється з метою зміцнення сім'ї як соціального інституту і як союзу конкретних осіб, утвердження почуття обов'язку перед батьками, дітьми та іншими членами сім'ї, побудови сімейних відносин на паритетних засадах, на почуттях взаємної любові та поваги, взаємодопомоги і підтримки [100, с. 149].

Кожна особа вільна у виборі своєї поведінки. Таке правило мало місце ще в Давньому Римі незалежно від того, якого питання це стосувалося. Разом з тим сімейні правовідносини вже тоді мали свою особливість. Така особливість полягала в тому, що давньоримська сім'я несла на собі відбиток родового ладу і будувалась за принципом підпорядкування владі глави сімейства (*pater familias*). У той самий час принцип свободи шлюбу вважався першоосновою і міг бути укладеним лише між особами, які досягли статевої зрілості і знаходились у здоровому розумі, за згодою домовладки, нареченого і нареченої [142, с. 59].

Проте якщо з якоїсь причини молоді не отримували згоди домовладки, вони зверталися за дозволом на шлюб у магістрат. Однією із умов вступу до шлюбу була наявність шлюбного віку – 14 років для нареченого і 12 років для нареченої та відсутність їх близького споріднення [142, с. 59].

Введення неповнолітньої нареченої в будинок майбутнього нареченого не означало укладення шлюбу. Неповнолітня наречена, якій ще не було 12 років, могла перебувати в будинку свого майбутнього чоловіка, але шлюб вважався укладеним лише з того часу, коли наречена досягла шлюбного віку [142, с. 59].

Законодавство сучасної України, що регулює сімейні правовідносини, являє собою результат багаторічного досвіду правового регулювання відносин у сім'ї. Протягом багатьох століть склалися певні поняття про справедливість, істину та мораль і на їх основі формувалися своєрідні правила поведінки – звичаї, що розвилися згодом у звичаєве право. Тривалий період часу порядок і умови укладення й розірвання шлюбу, а також відносини, що випливають зі шлюбу, регулювалися нормами звичаєвого права, чинним князівським законодавством, а після введення християнства на Русі – і церковними статутами [111, с. 151].

Так, звичай регламентував вік укладення шлюбу, а також співвідношення віку нареченого та нареченої. У XVII–XIX сторіччях в Україні був поширений ранній шлюб. Одружувались у 18–25 років парубки, а дівчата – у 16–23 роки. Відданицею вважали дівчину, якій минуло 16 років. У багатьох місцевостях України дівчина 20 років вважалася «застарілою». Намагання батьків якомога раніше оженити сина пояснювалось насамперед економічними міркуваннями: сім'я одержувала додаткові робочі руки. А дочку рано віддавали заміж, бо побоювались, що вона залишиться незаміжньою («засидиться в дівках»), що за народними поглядами вважалось неприйнятним. Батьки, керуючись усталеними народними поглядами, намагались одружувати дітей у відповідній віковій черговості, тобто молодші жили з батьками доти, поки заміж не виходила старша сестра [85, с. 45].

Пізніше з'явилися писані закони щодо шлюбу і сім'ї. Вони були закріплені в законодавстві тих держав, які поневолювали Україну (наприклад, у Литовському статуті, Магдебурзькому праві в містах, законодавствах Речі Посполитої, Угорського королівства, Російської держави, Австрійської імперії тощо). Однак основним регулятором сімейних відносин залишилося колишнє звичаєве право – неписані народні традиційні норми, з якими в багатьох випадках змушені були рахуватися і церква, і державні правові установи. В народному середовищі весь комплекс сімейних відносин регулювався звичаєвими правовими нормами. Незважаючи на

загальний вплив церкви, правові традиції на землях України протягом сторічч визначали основи шлюбно-сімейних відносин, функції, особисте і майнове становище членів сім'ї, порядок спілкування тощо [111, с. 152].

При цьому входження окремих частин території сучасної України поперемінно в різні держави, а також етнічна розмаїтість населення, що історично проживало на цій території, часто ставали причиною істотного розходження звичаєво-правових норм, що регулювали аналогічні аспекти відносин подружжя. Немаловажним чинником неоднорідності зазначених норм був значний вплив на процес їхнього формування норм давньоруського, римського, німецького і польсько-литовського походження [111, с. 152].

Норми звичаєвого права були настільки достатніми й авторитетними, що не втратили свого функціонального значення ні після приєднання частини території сучасної України (тодішньої Гетьманщини) до Московської держави, ні навіть із введенням у дію в 1840–1842 рр. Зводу законів Російської імперії. До порушників норм звичаєвого права застосовувалися примусові заходи, судам було дозволено дотримуватися звичаєвих правил для вирішення на їхній основі сімейних спорів. Звичаєві норми, що регулювали сімейні відносини, не були витиснуті із системи права, що діяло тоді, аж до радянського періоду [111, с. 152].

Зокрема, положення звичаєвого права XVII–XVIII ст. знайшли відображення у законах Російської імперії стосовно шлюбу, умов його укладання і припинення, сімейних прав і обов'язків тощо. Ці закони, окремі положення яких почали діяти з кінця XVII – у XVIII ст., у XIX ст. вже повністю регулювали шлюбно-сімейні стосунки населення країни, у тому числі і України як складової імперії, і діяли до жовтневого перевороту 1917 р. Повне єднання держави і церкви, яке було одним із важливих принципів організації суспільства у той період, стало серцевиною шлюбного законодавства: у законах виписані не тільки особливості укладання шлюбу окремих верств населення; головний акцент зроблено на формі віросповідання майбутнього подружжя. Діяли окремі положення законів

стосовно шлюбу осіб православної віри, окремо – щодо осіб інших християнських концесій, окремо – щодо шлюбу нехристиян. Держава визнавала законним лише церковний шлюб, тобто взятий у церкві, за церковним обрядом, при двох свідках, а поза церквою – лише у місцях, де вінчання було неможливим. Головним доказом шлюбного союзу був запис у приходській (метричній) книзі. Християнам неправославної віросповідання, а також представникам інших релігійних груп, дозволялось брати шлюб між собою за законами своєї церкви, і їхній шлюб реєструвався у відповідних (окремих) метричних книгах [171, с. 65].

Відповідно до закону дозволялось укладати шлюб чоловікам з 18 років, а жінкам з 16 років, і лише в окремих випадках – до цього віку, але не раніше ніж за півроку до шлюбного віку. На території України проживали різні народи, і у кожного з них були свої звичаї і правила. Наприклад, шлюбно-сімейні традиції народів півдня України – татар, караїмів – визначали норми мусульманського права (шаріат), традиції євреїв – норми іудаїзму, які давали право на дуже ранній шлюб. Однак законами Російської імперії було заборонено вступ до шлюбу раніше вищевказаного законом віку мусульманам (як тоді їх визначали магометанам) та іудеям – підданам Російської імперії, що було окремо регламентовано у підрозділі «Про шлюби нехристиян між собою», стаття 91. Виняток було зроблено лише для корінних мешканців Закавказзя, яким дозволялось брати шлюб: чоловікам – з 15 років, а жінкам – з 13 [171, с. 65].

Подальший розвиток правового регулювання суспільних відносин, які виникають внаслідок надання дозволу на укладення шлюбу до досягнення шлюбного віку, датується початком ХХ ст.

Першим законодавчим актом, який поклав початок становленню нових сімейних відносин на території колишнього СРСР, був Декрет РНК РСФСР від 18 грудня 1917 року «Про цивільний шлюб, дітей та ведення книг актів цивільного стану». Відповідно до даного Декрету шлюбний вік для чоловіків було встановлено у 18 років, а для жінок – 16 років.

Аналогічно шлюбний вік було визначено у ст. 109 Кодексу законів про сім'ю, опіку, шлюб і акти громадянського стану УРСР 1926 року. В примітці до цієї статті зазначалося, що Народний Комісаріат внутрішніх справ УРСР, окружні органи запису актів громадянського стану і голови районних виконавчих комітетів за належністю, беручи до уваги господарські та побутові умови громадян, особливо жителів сільських місцевостей, можуть давати дозволи на шлюби з особами, які не досягли зазначеного в цій статті віку, якщо до досягнення цього віку лишається не більше як півроку і якщо надано посвідку лікаря про допустимість цього шлюбу [208, с. 90].

Кодекс законів про сім'ю, опіку, шлюб і акти громадянського стану УРСР 1926 р. також визначав матеріально-правові підстави розгляду в порядку окремого провадження певних категорій справ, що опосередковували на той час захист сімейних прав та інтересів. Зокрема, Кодекс передбачав можливість встановлення у судовому порядку таких фактів, як-от: факт спільного проживання (статті 11, 12), факт припинення шлюбу (ст. 20), факт смерті особи (ст. 128) [201, с. 28–29].

Водночас, в цей період шлюбний вік у Закавказзі був визначений для чоловіків у 16 років, а для жінок – 13 років. У Російській Федерації з прийняттям Кодексу законів про шлюб, сім'ю та опіку в 1926 році шлюбний вік для чоловіків і жінок складав 18 років. Такий же підхід до розгляду даного питання мали і Основи законодавства Союзу РСР і союзних республік про шлюб та сім'ю. Разом із тим ч. 2 ст. 10 Основ зазначала, що законодавством союзних республік може бути передбачено зниження шлюбного віку, але не більше, ніж на два роки [208, с. 90].

Чергова реформа шлюбно-сімейного законодавства була пов'язана з прийняттям КпШС УРСР в 1969 р., який набув чинності 1 січня 1970 р. Основним здобутком КпШС УРСР в 1969 р. можна вважати те, що він значною мірою деталізував ті правові інститути, які попередньо були регламентовані Кодексом законів про сім'ю, опіку, шлюб і акти громадянського стану УРСР 1926 р. [201, с. 33].

Зокрема, в ст. 16 КпШС УРСР 1969 р. було зазначено, що шлюбний вік встановлюється у 18 років для чоловіків, в 17 років для жінок. Разом з тим, у частині другій даної норми було визначено, що «виконавчі комітети районних (міських) Рад депутатів трудящих можуть у виняткових випадках знижувати шлюбний вік, але не більше як на один рік» [142, с. 60].

Таким чином, як зазначає М. М. Ясинок, із прийняттям у 1969 році Кодексу про шлюб та сім'ю Української РСР було змінено підхід щодо розгляду питання про можливість вступу до шлюбу неповнолітніх осіб від його дозвільного надання до зниження шлюбного віку в адміністративному порядку [210, с. 262; 142, с. 60].

Водночас, зміна в підходах щодо вирішення даного питання кардинально не змінювала ситуацію. Тепер такі особи зверталися із заявами до районних виконавчих комітетів і чекали, коли їх заяву буде внесено до засідання райвиконкому, яке проводилося один раз на місяць. У разі ж невнесення заяви у вже сформований порядок денний засідання, це питання переносилося на наступний місяць. Така процедура отримання фактично дозволу на шлюб, зміст якої зводився до зниження шлюбного віку, була настільки заадміністрована, що особи, які виявили бажання отримати дозвіл на зниження шлюбного віку, на практиці вимушені були постійно вимагати від відповідних органів прискорення розгляду їхнього питання [208, с. 91].

Цікаво, що дозвільний порядок укладення шлюбу до досягнення особами 18 років і сьогодні діє в Російській Федерації. Так, відповідно до ст. 13 Сімейного кодексу Російської Федерації (прийнятий 08.12.1995 р., в діючій редакції від 04.11.2014 р.) шлюбний вік встановлюється у 18 років, однак за наявності поважних причин органи місцевого самоврядування за місцем проживання осіб, які бажають вступити у шлюб, вправі за проханням даних осіб дозволити вступити у шлюб особам, які досягли 16 років. Також в цій статті міститься положення, відповідно до якого порядок та умови, за наявності яких вступ у шлюб у виді виключення з урахуванням особливих

обставин може бути дозволений до досягнення 16 років, можуть бути встановлені законами суб'єктів Російської Федерації [142, с. 61].

Водночас, відомий фахівець у галузі сімейного права З. В. Ромовська виступила з критикою можливості зниження шлюбного віку. З цього приводу науковець зауважила: «Шлюбний вік – це стала, а не змінна правова категорія, яку можна було б пристосувати до конкретної життєвої ситуації. Тому «зниження» шлюбного віку є неможливим» [159, с. 50].

Виходячи із цього, в СК України 2002 року було «виправлено» таку необачність при використанні законодавчих термінів і закріплено конструкцію саме «надання права на шлюб» [14, с. 17]. Навіть Пленум Верховного Суду України у п. 2 своєї Постанови від 21 грудня 2007 р. № 11 «Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про право на шлюб, розірвання шлюбу, визнання його недійсним та поділ спільного майна подружжя» підкреслив, що суд надає право на шлюб, а не знижує шлюбний вік [201, с. 239].

Варто звернути увагу і на те, що у ч. 2 ст. 16 КпШС УРСР 1969 р. визначалася підвідомчість справ про зниження шлюбного віку державним адміністраціям районів, районів міст Києва і Севастополя, виконавчим комітетам міських і районних у містах Рад народних депутатів [201, с. 239]. Як відмічалось в юридичній літературі, таке адміністрування зазначених питань, з одного боку, супроводжувалося зловживаннями посадових осіб, а з другого – вирішувало специфічне питання шлюбно-сімейних відносин у формально-наглядovому порядку [194, с. 506].

У сучасному сімейному та цивільному процесуальному законодавстві України встановлено, що вирішення питання про надання права на шлюб належить до виключної цивільної юрисдикції суду. При цьому, згідно із ч. 3 ст. 234 ЦПК України, відповідні справи розглядаються в порядку окремого провадження [201, с. 239].

Щодо підстав надання права на шлюб.

Як вже відмічалось, відповідно до ст. 16 КпШС УРСР 1969 р. шлюбний вік встановлювався у 18 років для чоловіків і в 17 років для жінок. Державна адміністрація районів, районів міст Києва і Севастополя, виконавчі комітети міських і районних у містах Рад могли у виняткових випадках знижувати шлюбний вік.

Водночас, відповідно до статей 22 та 23 СК України право на шлюб мають особи, які досягли шлюбного віку. Шлюбний вік для чоловіків та жінок встановлюється у вісімнадцять років. За заявою особи, яка досягла шістнадцяти років, за рішенням суду їй може бути надано право на шлюб, якщо буде встановлено, що це відповідає її інтересам.

Крім того, відповідно до ч. 4 ст. 26 СК України за рішенням суду може бути надане право на шлюб між рідною дитиною усиновлювача та усиновленою ним дитиною, а також між дітьми, які були усиновлені ним.

Аналізуючи положення нині чинного СК України, Я. М. Романюк та В. В. Панасюк слушно акцентують увагу на тому, що з прийняттям СК України українське законодавство справді перейшло до європейських засад правового регулювання сім'ї. Майже десятирічна практика його застосування виявила його спроможність вирішувати масив найрізноманітніших сімейних спорів, виходячи з цінностей, проголошених у міжнародних документах, та ґрунтуючись на особистісній волі кожного суб'єкта таких правовідносин [156, с. 42].

Відтак, слід погодитися з висловленою в юридичній літературі думкою про те, що у контексті захисту сімейних прав та інтересів у порядку непозовного цивільного судочинства основними концептуальними здобутками СК України доцільно вважати правову регламентацію:

- 1) матеріально-правових підстав захисту сімейних прав та інтересів;
- 2) виду цивільного судочинства, у порядку якого має відбуватися захист сімейних прав та інтересів, шляхом використання уніфікованих правових категорій («заява», «позовна заява»);

3) окремих елементів цивільної процесуальної форми розгляду відповідних категорій сімейних справ, зокрема, складу осіб, які беруть участь у справі, інституту доказів і доказування, підсудності відповідних заяв тощо [201, с. 34].

Далі зупинимося на еволюції правового регулювання процесуального порядку надання права на шлюб.

8 грудня 1961 р. у СРСР було прийнято Основи цивільного судочинства Союзу РСР та союзних республік, які регламентували три види цивільного судочинства – позовне провадження, окреме провадження та провадження у справах, що виникають з адміністративно-правових відносин (ч. 2 ст. 1). Відповідно до ч. 4 ст. 4 Основ цивільного судочинства Союзу РСР та союзних республік 1961 р. в порядку окремого провадження передбачався розгляд таких категорій цивільних справ: про встановлення фактів, що мають юридичне значення, якщо законом не передбачено іншого порядку їх встановлення; про визнання громадянина безвісно відсутнім чи оголошення його померлим; про визнання громадянина недієздатним внаслідок душевної хвороби чи слабоумства [201, с. 31].

Подальша еволюція цивільного процесуального законодавства України ознаменувалася прийняттям 18 липня 1963 р. ЦПК УРСР. Цей Кодекс, як і його «правопередник», також передбачав розгляд цивільних справ у порядку трьох видів цивільного судочинства: позовного провадження; провадження у справах, що виникають із адміністративно-правових відносин, та окремого провадження (ч. 2 ст. 1). Специфікою процесуальної форми розгляду справ окремого провадження, як єдиного регламентованого на той час виду непозовного цивільного судочинства, законодавець називав: особливий суб'єктний склад осіб, які беруть участь у справі (ч. 2 ст. 255 ЦПК УРСР 1963 р.), відсутність спору про право (ч. 3 ст. 255 ЦПК УРСР 1963 р.), розгляд більшості таких справ суддею одноособово (ч. 4 ст. 255 ЦПК УРСР 1963 р.) [201, с. 31].

Щодо захисту сімейних прав та інтересів, то, відповідно до ЦПК УРСР 1963 р., він здійснювався під час розгляду таких справ, як-от: про усиновлення дітей, які проживають на території України (п. 2–1 ч. 1 ст. 254), про встановлення неправильності запису в актах громадянського стану (п. 3 ч. 1 ст. 254), про встановлення таких фактів, що мають юридичне значення (факту родинних відносин громадян (п. 1 ч. 1 ст. 273), реєстрації усиновлення, шлюбу, розірвання шлюбу, народження і смерті (п. 4 ч. 1 ст. 273), перебування у фактичних шлюбних відносинах у встановлених законом випадках, якщо шлюб в органах запису актів громадянського стану не може бути зареєстрований внаслідок смерті одного з подружжя (п. 5 ч. 1 ст. 273); факту смерті особи в певний час при відмові органів запису актів громадянського стану зареєструвати факт смерті (п. 7 ч. 1 ст. 273) [201, с. 32]. Як вже зазначалося, на той час, до ухвалення СК України 2002 року розгляд справ про надання права на шлюб було віднесено до юрисдикції державних адміністрацій районів, районів міст Києва і Севастополя, виконавчих комітетів міських і районних у містах Рад народних депутатів.

Прийняття 10 січня 2002 року СК України, а згодом, 18 березня 2004 року, і ЦПК України зумовило зміну цивільної юрисдикції щодо розгляду справ про надання права на шлюб і віднесення їх до підвідомчості суду.

Разом з тим, законодавець не закріпив у ЦПК України процесуального порядку розгляду даної категорії справ, обмежившись лише вказівкою у ч. 3 ст. 234 про те, що «у порядку окремого провадження розглядаються також справи про надання права на шлюб».

Вбачається, віднесення справ про надання особі права на шлюб до справ окремого провадження пов'язано з їх безспірністю. Н. Німак зауважує, що відсутність спору про право в даному випадку полягає в тому, що право на шлюб може належати кожній особі за умови наявності передбачених законом підстав, а тому неможливо сперечатися щодо наявності чи відсутності цього права в тої чи іншої особи. Суд уповноважений встановити наявність чи відсутність необхідних умов (наприклад, фізіологічні

можливості особи), на їх підставі ухвалити рішення про надання особі права на шлюб, тобто створити особі умови для можливості реалізації нею права на шлюб [110, с. 130]. І з цим не можна не погодитися.

03 жовтня 2017 року було ухвалено Закон України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів», яким ЦПК України викладено у новій редакції.

Зауважимо, остання новелізація інституту окремого провадження у ЦПК України опосередковується, здебільшого, тими нормами, які регламентують порядок розгляду певних категорій цивільних справ. Зокрема, найсуттєвіші новели інституту окремого провадження пов'язані із появою нової категорії цивільних справ – про видачу і продовження обмежувального припису (гл. 13 розділу IV ЦПК України), а також запровадженням строковості дії законної сили судового рішення у справах про визнання фізичної особи недієздатною (ч. 6–9 ст. 300 ЦПК України). Загальні положення розгляду справ окремого провадження (статті 293–294 ЦПК України) залишилися без змін, що підтверджує ефективність та усталеність відповідної цивільної процесуальної форми [202, с. 159].

Таким чином, аналіз сімейного та цивільного процесуального законодавства України дає підстави стверджувати, що інститут цивільного судочинства у справах про надання права на шлюб у своїй еволюції пройшов декілька етапів, які співпадають із відповідними етапами кодифікації законодавства України, серед яких доцільно виокремити:

1) етап зародження правового регулювання інституту надання права на шлюб, під час якого відповідні суспільні відносини регулювалися нормами звичаєвого права (XVII ст. – початок XX ст.);

2) етап правового регулювання інституту надання права на шлюб нормами сімейного законодавства УРСР, який характеризувався віднесенням

компетенції щодо «зниження шлюбного віку» до юрисдикції органів місцевого самоврядування (початок ХХ ст. – 2002 р.);

3) етап комплексного правового регулювання інституту надання права на шлюб нормами сімейного та цивільного процесуального законодавства України, особливістю якого є перехід цивільної юрисдикції щодо розгляду справ про надання права на шлюб до суду, а також визначення цивільної процесуальної форми розгляду даної категорії сімейних справ (2002 р. – до сьогоднішнього часу) [5, с. 156].

1.3 Загальна характеристика окремого провадження у справах про надання права на шлюб

Судовий захист суб'єктивних прав, свобод та інтересів, здебільшого, здійснюється шляхом розгляду і вирішення справ у порядку позовного провадження. Разом з тим інколи виникає необхідність встановити юридичний факт, визначити правовий стан особи або майна, відновити права за втраченими документами, що не пов'язано із розглядом і вирішенням конкретного спору про право, але породжує для особи певні правові наслідки. Низка цих справ віднесені законом до судової юрисдикції. Оскільки ж зазначені категорії цивільних справ мають свої специфічні риси, законодавець передбачив особливий порядок їх розгляду і вирішення, виокремивши самостійний вид цивільного судочинства – окреме провадження, в порядку якого розглядаються, у тому числі, справи про надання права на шлюб [190, с. 518].

Як слушно зазначає М. О. Німак, проблемами шлюбу суспільство цікавилось завжди і намагалось, незважаючи на приватність та особистий характер шлюбних відносин, регулювати їх певними правилами та обмеженнями [107, с. 36].

Зауважимо, що впродовж тривалого часу в теорії цивільного процесуального права не було вирішено питання про природу окремого

провадження. При цьому основні дискусії точилися навколо того, чим справи окремого провадження відрізняються від тих цивільних справ, що розглядаються в порядку позовного провадження. Джерелом указаних підходів був сам закон, який протиставляв ці два види цивільного судочинства. Власне протиставлення у законодавстві справ позовного та окремого проваджень стало теоретичним обґрунтуванням того, що окреме провадження охоплює такі справи, які не мають ознак позовних, оскільки в них немає сторін і спору про право [3, с. 123; 96, с. 54; 106, с. 34].

Відтак, протягом тривалого часу взагалі не надавалося позитивного визначення окремого провадження, оскільки вважалося, що цей термін нічого не дає для позитивної характеристики процесу та підкреслює лише негативну ознаку, яка відмежовує його від позовного порядку розгляду і вирішення спорів про право. Перелічувалися тільки характерні ознаки позовного провадження й зазначалося, що, коли у певній справі немає цих ознак чи хоча б однієї із них, справа має бути віднесена до окремого провадження [63, с. 31].

Визначення окремого провадження через негативні ознаки, що відрізняють його від позовного провадження, не допомагало повно і багатостороннє з'ясувати його сутність і самостійне значення як частини цивільного процесу. Негативне визначення окремого провадження скоріше демонструвало, які справи не можуть бути віднесені до позовного провадження, аніж розкривало сутність та природу окремого провадження [97, с. 9].

Усе це зумовило необхідність відмовитися від негативного підходу до визначення окремого провадження та дати йому позитивне визначення.

Одними з перших позитивну дефініцію окремого провадження надали Л. І. Поволоцький, Б. А. Лисковець та А. С. Соминський [121, с. 12], І. Б. Морейн [103, с. 9] та М. А. Кабакова [65, с. 9], які визначили його як вид цивільного процесу, що належить до визначених у законі категорій справ, за

якими суд або вирішує спір, проте не про право цивільне, або встановлює факти, які мають юридичне значення.

С. Н. Абрамов запропонував розглядати окреме провадження як вид судочинства, що регулюється цивільним процесуальним правом, предметом розгляду якого є: а) перевірка законності дій адміністративних органів з метою охорони прав і законних інтересів громадян і вирішення у необхідних випадках питання щодо застосування заходів примусу у зв'язку із невиконанням обов'язків перед державою; або б) встановлення наявності суб'єктивних цивільних прав чи юридичних фактів за відсутності спору про право цивільне [1, с. 292].

Не зважаючи на деякі відмінності, всі ці дефініції окремого провадження в кінцевому рахунку суперечили чинному на той час законодавству, оскільки відносили до окремого провадження справи, які виникали із адміністративно-правових відносин, аргументуючи це тим, що у таких справах суди розглядають і вирішують спори не про право цивільне (Л. І. Поволоцький, І. Б. Морейн, М. А. Кабакова), або вважаючи, що в цих справах узагалі немає спору про право (С. Н. Абрамов, С. В. Бирдіна). Отже, подальша наукова дискусія з приводу юридичної природи окремого провадження продовжилася пошуком відповіді на запитання щодо наявності взаємозв'язку між спором про факт та спором про право [106, с. 36].

У відповідному контексті низка процесуалістів (І. Б. Морейн [103, с. 17–18], П. Ф. Єлісейкін [41, с. 6], А. О. Мельников [97, с. 11]) вважала, що виникнення спору про факт обов'язково тягне за собою виникнення спору про право. Загальні аргументи цієї наукової течії були такими: виникнення, зміну чи припинення всіх особистих немайнових і майнових прав громадян закон завжди пов'язує з певними обставинами (юридичними фактами). Своєю чергою, юридичні факти завжди обумовлюють ті чи інші суб'єктивні права. Це свідчить про те, що виникнення спору про юридичний факт завжди тягне за собою спір про право, яке такий факт обумовлює, тому їх не можна роз'єднати, адже встановлення у судовому порядку того чи іншого

юридичного факту здійснюється не як самоціль, не заради самого факту, а заради тих прав, які нерозривно пов'язані із цим фактом [97, с. 11].

Інші вчені наполягали на тому, що виникнення спору про факт не завжди і не обов'язково тягне за собою виникнення спору про право [65, с. 9, 18–19; 66, с. 82–83; 87, с. 32–33].

Відповідна дискусія є актуальною й донині. Сьогодні серед науковців переважає думка, що ознакою окремого провадження є відсутність спору про право [29, с. 322; 195, с. 445; 34, с. 250; 38, с. 188; 70, с. 77; 75, с. 32], який водночас не виключає наявності спору про факт [21, с. 223; 30, с. 300; 33, с. 260; 44, с. 44; 66, с. 83].

Під спором про факт, зазвичай, розуміють стан правової невизначеності юридичного факту, тобто неочевидність його існування у правовій дійсності, яка може з'ясуватися лише після дослідження та оцінки судом відповідних доказів. Наприклад, одні свідки можуть підтверджувати факт реєстрації шлюбу, а інші, навпаки, заперечувати його. Крім того, показання свідків з приводу тих чи інших фактів можуть не збігатися із висновком експерта та письмовими доказами. Таким чином, питання про існування шуканого юридичного факту може виявитися спірним незалежно від того, чи будуть оскаржувати цей факт заявник та заінтересовані особи, які беруть участь у справі [119, с. 466].

У відповідному контексті ми розділяємо висловлену в юридичній літературі позицію, відповідно до якої однією з ознак окремого провадження є відсутність спору про право, який слід розглядати як суперечку про право цивільне, що водночас не виключає спору про факт. Останній полягає в неочевидності існування факту у правовій дійсності, яка може бути «подолана» шляхом дослідження відповідних доказів. При цьому вбачається, що спір про факт може «перетворитися» на спір про право за наявності безпосереднього зв'язку встановлення юридичного факту з необхідністю розв'язання цивільно-правового спору. Така ситуація може мати місце, якщо, по-перше, питання про встановлення факту порушується з метою вирішення

спору про право; по-друге, спір про право не може бути розв'язаний без встановлення факту [200, с. 38].

Поряд із відсутністю спору про право, другою ознакою окремого провадження у науковій доктрині називають охоронюваний законом (законний) інтерес як спеціальний об'єкт захисту в порядку окремого провадження [35, с. 433; 88, с. 700–701; 104, с. 10; 115, с. 15; 173, с. 318; 181, с. 37; 195, с. 293].

Охоронюваний законом (законний) інтерес тлумачиться науковцями як: самостійний об'єкт правовідносин, реалізація якого задовольняється чи блокується нормативними засобами [64, с. 5]; дозволені нормативно-правовими актами прагнення особи до задоволення своїх потреб, до володіння тими чи іншими благами, соціальними цінностями, послугами [174, с. 154]; юридично значущі і юридично виправдані домагання на соціальні блага, що не охоплюються безпосереднім змістом прав і свобод [114, с. 265]; потреби, які виявляються в діяльності з усвідомлення та реалізації цілей у суспільних відносинах [19, с. 20; 23, с. 163; 24, с. 10–11]; спрямованість суб'єкта на досягнення юридично захищеної цілі (правової цілі) [62, с. 137; 160, с. 124]; факт, який після розгляду справи буде породжувати права за межами судового розгляду [89, с. 10]; прагнення до користування у межах правового регулювання конкретним благом [42, с. 19; 95, с. 46; 186, с. 176]; наміри, прагнення та мотиви до участі у правовідносинах із метою найбільш повного задоволення певних потреб [162, с. 12].

І. В. Венедіктова визначає охоронюваний законом інтерес як усвідомлену суб'єктом права необхідність в отриманні певного матеріального (нематеріального) блага або зміни правового статусу, що спонукає суб'єктів права вчиняти конкретні дії чи, навпаки, утримуватися від них, перебуває в правовому полі та є незабороненою державою, здійснюється у формі дозволеного домагання і реалізується в конкретному правовідношенні. При цьому інтерес є передумовою виникнення, розвитку та

припинення суб'єктивного права, і останнє слід розглядати як засіб реалізації інтересу, що полягає в соціальній потребі (необхідності) такої поведінки [23, с. 221, 224].

С. С. Бичкова наголошує на тому, що законні інтереси перебувають у невід'ємному взаємозв'язку з правами та обов'язками, адже є тими потребами і прагненнями, задля досягнення яких суб'єкти реалізують свої права та виконують обов'язки [18, с. 45].

Конституційний Суд України у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення окремих положень частини першої статті 4 Цивільного процесуального кодексу України (справа про охоронюваний законом інтерес) від 1 грудня 2004 р. № 18-рп/2004 пояснив, що поняття «охоронюваний законом інтерес», яке вживається у законах України у логічно-смісловому зв'язку з поняттям «права», треба розуміти як прагнення до користування конкретним матеріальним та (або) нематеріальним благом, як зумовлений загальним змістом об'єктивного і прямо не опосередкований у суб'єктивному праві простий легітимний дозвіл, що є самостійним об'єктом судового захисту та інших засобів правової охорони з метою задоволення індивідуальних і колективних потреб, які не суперечать Конституції і законам України, суспільним інтересам, справедливості, добросовісності, розумності та іншим загальноправовим засадам [149].

Спираючись на позицію Конституційного суду України, а також позиції науковців, вважаємо, що категорію охоронюваного законом (законного) інтересу слід розглядати у нерозривному взаємозв'язку із категорією суб'єктивного права, адже інтерес є тими потребами та прагненнями до користування конкретним матеріальним та (або) нематеріальним благом, які можуть як опосередковуватися, так і не опосередковуватися певним суб'єктивним правом. Відмінність такого блага від блага, яке охоплюється змістом суб'єктивного права, полягає в тому, що користування благом, на яке особа має право, визначається можливістю в

рамках закону, а до якого має законний інтерес – без вимог певних дій від інших осіб або чітко встановлених меж поведінки. Відтак охоронюваний законом (законний) інтерес, навіть перебуваючи під охороною закону чи права, на відміну від суб'єктивного права, не має такої правової можливості, як останнє, оскільки не забезпечується юридичним обов'язком іншої сторони [200, с. 43–44].

Законодавець визначає поняття окремого провадження у ч. 1 ст. 293 ЦПК України як вид непозовного цивільного судочинства, в порядку якого розглядаються цивільні справи про підтвердження наявності або відсутності юридичних фактів, що мають значення для охорони прав, свобод та інтересів особи або створення умов здійснення нею особистих немайнових чи майнових прав або підтвердження наявності чи відсутності неоспорюваних прав.

Ведучи мову про охорону в порядку окремого провадження не тільки інтересів, а й прав особи, законодавець логічно підводить нас до пошуку відповіді на питання: що є об'єктом захисту у порядку окремого провадження – все ж таки охоронюваний законом інтерес чи суб'єктивне право?

Відомий процесуаліст П. Ф. Єлісейкін таким чином проілюстрував механізм захисту охоронюваного законом інтересу в окремому провадженні: «Правове становище залежить від фактів, що мають юридичне значення. Від юридичного факту – до визначення правового становища і захисту, тим самим, юридичного інтересу, від захищеного юридичного інтересу – до здійснення конкретних суб'єктивних прав – так схематично виглядає сутність окремого провадження» [40, с. 13–14].

Приєднуючи до зазначеної дискусії, зауважимо, що сутність окремого провадження як безспірного полягає у захисті судом охоронюваного законом (законного) інтересу заявника в матеріально-правовому сенсі за допомогою констатації (підтвердження) судом наявності або відсутності відповідного юридичного факту. При цьому значення судового рішення як акту

правосуддя, акту судового захисту законного інтересу особи у типових категоріях справ окремого провадження полягає в тому, що воно: а) здійснює захист законних інтересів шляхом підтвердження фактів, від яких залежить виникнення, зміна або припинення особистих немайнових і майнових суб'єктивних прав; б) зобов'язує органи державної влади, органи місцевого самоврядування або посадових осіб вчинити дії щодо реалізації судового рішення з метою виникнення тих правових наслідків, які породжують підтвержені судом відповідні юридичні факти [43, с. 24].

Таким чином, окреме провадження як вид непозовного цивільного судочинства характеризується:

1) відсутністю спору про право, який, водночас, не виключає наявності спору про факт;

2) особливим об'єктом судового захисту – охоронюваним законом (законним) інтересом, який є тими потребами та прагненнями до користування конкретним матеріальним та (або) нематеріальним благом, які можуть як опосередковуватися, так і не опосередковуватися певним суб'єктивним правом. Захист охоронюваного законом (законного) інтересу здійснюється судом шляхом ухвалення рішення про підтвердження наявності або відсутності юридичних фактів, що мають значення для охорони прав, свобод та інтересів особи або створення умов здійснення нею особистих немайнових чи майнових прав або підтвердження наявності чи відсутності неоспорюваних прав [13, с. 91].

Справи про надання права на шлюб є справами окремого провадження, оскільки в цьому випадку немає спору, що виникає із шлюбних правовідносин, немає сторін з протилежними інтересами, адже йдеться про надання особі можливості реалізувати право, яке без сумніву їй належить, однак за певних умов (недосягнення шлюбного віку, усиновлення) вона не може його реалізувати. Відсутність спору про право в цьому випадку полягає в тому, що право на шлюб може належати кожній особі за умови наявності передбачених законом підстав, а тому не можливо сперечатися щодо

наявності чи відсутності цього права в тієї чи іншої особи [110, с. 130]. Суд уповноважений встановити наявність чи відсутність необхідних умов, на підставі яких ухвалити рішення про надання особі права на шлюб, тобто створити особі умови для можливості реалізації права на шлюб, або відмовити у задоволенні вимоги [107, с. 18].

Деякі автори вважають, що право на шлюб є особистим немайновим правом фізичної особи, яке може бути здійснено лише після настання певного юридичного факту, тобто досягнення фізичною особою шлюбного віку [105, с. 54].

Проте, якщо особа має право, але не має можливості його здійснювати, то не може бути мови про наявність особистого немайнового права. Право на шлюб мають особи, які досягли шлюбного віку (ч. 1 ст. 23 СК України). Особи, які не досягли шлюбного віку, мають лише інтерес на укладення шлюбу, а ті, які досягли 16-ти років, – і право на звернення до суду із заявою про надання права на шлюб. Отже, право на шлюб виникає в особі не з моменту народження, а з моменту досягнення шлюбного віку або набрання законної сили рішенням суду про надання права на шлюб. До цього моменту в особі існує лише інтерес до укладення шлюбу [107, с. 18].

Щодо об'єкту судового захисту – то у справах про надання права на шлюб ним є охоронюваний законом інтерес як прагнення особи до укладення шлюбу до досягнення шлюбного віку (якщо заява про надання права на шлюб подається на підставі ч. 2 ст. 23 СК України) або як прагнення особи до укладення шлюбу між рідною дитиною усиновлювача та усиновленою ним дитиною, а також між дітьми, які були усиновлені усиновлювачем (якщо заява про надання права на шлюб подається на підставі ч. 4 ст. 26 СК України).

Особливий об'єкт судового захисту – охоронюваний законом інтерес як прагнення особи до укладення шлюбу зумовлює наявність у науковій літературі дискусій щодо правової природи цієї категорії справ.

Так, на погляд Ю. С. Червоного, суд при розгляді справ про надання права на шлюб визначає сімейний статус особи, яка досягла 16-ти років [165, с. 149].

Відповідну позицію розділяє З. В. Ромовська, яка вважає, що місія суду в цій ситуації полягає у перевірці того, чи може особа мати відповідне право на шлюб, і в наданні їй цього права. Таким чином, суд встановлює юридичний стан особи [159, с. 50].

Н. Г. Юркевич наголошує на тому, що знижуючи шлюбний вік, відповідний орган констатує, що в цьому випадку ті негативні наслідки для сторін і суспільства, які звичні для ранніх шлюбів, не настануть. Іншими словами, відповідний орган визнає, що передбачені законом умови зниження шлюбного віку наявні [205, с. 119].

Виходячи з особливого об'єкту судового захисту, ми визначаємо окреме провадження у справах про надання права на шлюб як вид непозовного цивільного судочинства щодо розгляду заяв про підтвердження наявності або відсутності юридичних фактів, що мають значення для створення умов здійснення особою права на шлюб [8, с. 22].

Відтак, юридична природа справ про надання прав на шлюб – це сукупність матеріально-правових підстав надання права на шлюб та особливостей процесуальної форми розгляду судом відповідних заяв, що опосередковують зміну обсягу сімейно-правової дієздатності фізичної особи. Суд, встановлюючи наявність або відсутність юридичних фактів, ухвалює рішення про надання особі права на шлюб, тим самим розширює обсяг сімейно-правової дієздатності такої особи за рахунок здатності здійснити право на шлюб до досягнення шлюбного віку або укласти шлюб між рідною дитиною усиновлювача та усиновленою ним дитиною, а також між дітьми, які були усиновлені усиновлювачем [13, с. 92].

Окремо слід наголосити на тому, що зазначена категорія справ, що виникають із сімейних правовідносин, є особливою: законодавець хоча і виокремлює справи про надання права на шлюб у переліку справ окремого

провадження, спеціального процесуального механізму їх розгляду цивільне процесуальне законодавство України не передбачає. А отже, особливість правового регулювання процесуальної форми розгляду справ про надання права на шлюб полягає в поєднанні в одне ціле процесуальних вкраплень у нормах сімейного права, загального порядку розгляду справ окремого провадження та застосування загальних положень ЦПК України [200, с. 214].

Відсутність спеціального правового регулювання процесуального порядку розгляду справ про надання права на шлюб в порядку окремого провадження зумовлюють наявність таких випадків у судовій практиці, коли судді взагалі не розуміють «неповний» характер окремого провадження, його правову природу та особливості, і при розгляді справ про надання права на шлюб застосовують термінологію та інститути, які є притаманними лише для позовного провадження. Більше того, деякі судді взагалі розглядають справи про надання права на шлюб в порядку позовного провадження, а не окремого, як передбачено законодавством [142, с. 60].

Наприклад, в ухвалі про відкриття провадження по справі № 2-о-4/12 від 06.01.2012 р. «про надання права на укладення шлюбу» суддя Рахівського районного суду Закарпатської області в резолютивній частині ухвали зазначає «направити відповідачам копію позовної заяви з копіями доданих до неї документів та запропонувати у строк до 25 січня 2012 р. подати письмові заперечення проти позову та посилення на докази, якими вони обґрунтовуються» [179]. Однак «позовна заява», «заперечення проти позову» – це категорії позовного провадження, в окремому провадженні є лише заява [142, с. 60].

В ухвалі Білозерського районного суду Херсонської області від 19.04.2012 р. у справі «про надання права на шлюб» № 2102/1827/2012 суддя зазначає: позовна заява відповідає вимогам ЦПК України стосовно форми, змісту, а також надання до заяви документів. Суд ухвалив: відкрити провадження по цивільній справі за заявою Особа_1, заінтересована Особа_2, Особа_3, відділ Державної реєстрації актів цивільного стану Білозерського

районного управління юстиції у Херсонській області, про надання права на шлюб та призначити для розгляду у відкритому судовому засіданні. Направити: заявнику – ухвалу про відкриття провадження; заінтересованій особі – ухвалу з копією позовної заяви та копіями доданих до неї документів. Відповідачу пропонується на судовий розгляд надати для заявника письмові заперечення (якщо вони є) проти позову та докази, якими вони обґрунтовуються [178; 142, с. 60].

В зазначеному випадку суд визначає, що вимога про надання права на шлюб підлягає розгляду в порядку позовного провадження, водночас, учасниками відповідної справи називає заявника та заінтересованих осіб – суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин, які беруть участь у справах окремого провадження.

Висновки до розділу 1

Дослідження стану наукової розробки проблеми та методології дослідження цивільного судочинства у справах про надання права на шлюб дозволило нам дійти таких висновків:

1. Проведений аналіз стану наукової розробки проблеми здійснення цивільного судочинства у справах про надання права на шлюб свідчить про те, що зазначена тематика предметно не досліджувалася у науці цивільного процесуального права. Серед проблем, які потребують розв'язання, найголовнішою є виокремлення процесуальних особливостей здійснення цивільного судочинства у справах про надання права на шлюб з наступним розробленням висновків та науково-обґрунтованих пропозицій щодо оптимізації цивільного процесуального та сімейного законодавства України у зазначеному контексті.

2. Відповідно до поставлених мети і задач основою методології дослідження цивільного судочинства у справах про надання права на шлюб стали загальнонаукові та спеціальні методи пізнання правових явищ, а саме:

історико-правовий метод, методи індукції та дедукції, аналізу та синтезу, абстрагування, системний та компаративістський (порівняльно-правовий) методи.

3. Аналіз сімейного та цивільного процесуального законодавства України дає підстави стверджувати, що інститут цивільного судочинства у справах про надання права на шлюб у своїй еволюції пройшов декілька етапів, які співпадають із відповідними етапами кодифікації законодавства України, серед яких доцільно виокремити:

1) етап зародження правового регулювання інституту надання права на шлюб, під час якого відповідні суспільні відносини регулювалися нормами звичаєвого права (XVII ст. – початок XX ст.);

2) етап правового регулювання інституту надання права на шлюб нормами сімейного законодавства Української РСР, який характеризувався віднесенням компетенції щодо «зниження шлюбного віку» до юрисдикції органів місцевого самоврядування (початок XX ст. – 2002 р.);

3) етап комплексного правового регулювання інституту надання права на шлюб нормами сімейного та цивільного процесуального законодавства України, особливістю якого є перехід цивільної юрисдикції щодо розгляду справ про надання права на шлюб до суду, а також визначення цивільної процесуальної форми розгляду даної категорії сімейних справ (2002 р. – до сьогоднішнього часу).

4. Окреме провадження як вид непозовного цивільного судочинства характеризується:

1) відсутністю спору про право, який, водночас, не виключає наявності спору про факт;

2) особливим об'єктом судового захисту – охоронюваним законом (законним) інтересом, який є тими потребами та прагненнями до користування конкретним матеріальним та (або) нематеріальним благом, які можуть як опосередковуватися, так і не опосередковуватися певним суб'єктивним правом. Захист охоронюваного законом (законного) інтересу

здійснюється судом шляхом ухвалення рішення про підтвердження наявності або відсутності юридичних фактів, що мають значення для охорони прав, свобод та інтересів особи або створення умов здійснення нею особистих немайнових чи майнових прав або підтвердження наявності чи відсутності неоспорюваних прав.

5. Об'єктом судового захисту у справах про надання права на шлюб є охоронюваний законом інтерес як прагнення особи до укладення шлюбу до досягнення шлюбного віку (якщо заява про надання права на шлюб подається на підставі ч. 2 ст. 23 СК України) або як прагнення особи до укладення шлюбу між рідною дитиною усиновлювача та усиновленою ним дитиною, а також між дітьми, які були усиновлені усиновлювачем (якщо заява про надання права на шлюб подається на підставі ч. 4 ст. 26 СК України).

6. Окреме провадження у справах про надання права на шлюб – це вид непозовного цивільного судочинства, в порядку якого розглядаються заяви про підтвердження наявності або відсутності юридичних фактів, які мають значення для створення умов здійснення особою права на шлюб.

7. Юридична природа справ про надання прав на шлюб – це сукупність матеріально-правових підстав надання права на шлюб та особливостей процесуальної форми розгляду судом відповідних заяв, що опосередковують зміну обсягу сімейно-правової дієздатності фізичної особи. Суд, встановлюючи наявність або відсутність юридичних фактів, ухвалює рішення про надання особі права на шлюб, тим самим розширює обсяг сімейно-правової дієздатності такої особи за рахунок здатності здійснити право на шлюб до досягнення шлюбного віку або укласти шлюб між рідною дитиною усиновлювача та усиновленою ним дитиною, а також між дітьми, які були усиновлені усиновлювачем.

РОЗДІЛ 2.

ОКРЕМІ ПРОЦЕСУАЛЬНІ АСПЕКТИ, ПОВ'ЯЗАНІ З ПОДАнням ДО СУДУ ЗАЯВИ ПРО НАДАННЯ ПРАВА НА ШЛЮБ

2.1 Право на подання до суду заяви про надання права на шлюб

В українському законодавстві склалася стійка традиція, згідно з якою процесуальний порядок розгляду сімейних справ регулюється як цивільним процесуальним, так і сімейним законодавством. Зокрема, СК України характеризується наявністю великої кількості норм, що визначають порядок здійснення судочинства в сімейних справах. При цьому процесуальні норми в СК України не утворюють спеціального розділу, а розміщені практично в усіх розділах цього кодифікованого акту і розраховані на застосування при розгляді конкретних категорій сімейних справ [106, с. 56].

Так, зокрема, щодо справ про надання права на шлюб у правових нормах, що їх містять ч. 2 ст. 23 та ч. 4 ст. 26 СК України, визначено, що за заявою особи, яка досягла шістнадцяти років, за рішенням суду їй може бути надано право на шлюб, якщо буде встановлено, що це відповідає її інтересам. Також за рішенням суду може бути надане право на шлюб між рідною дитиною усиновлювача та усиновленою ним дитиною, а також між дітьми, які були усиновлені ним.

Виходячи із зазначеного, можна стверджувати, що вид цивільного судочинства, у порядку якого розглядається дана категорія цивільних справ, визначається нормами матеріального, сімейного права. Отже, так як провадження у справах про надання права на шлюб відкривається на підставі заяви, як вже відмічалось, дані справи розглядаються судом у порядку окремого провадження [10, с. 13].

Щодо інших особливостей процесуальної форми розгляду цієї категорії цивільних справ, то, керуючись тим, що ЦПК України не встановлює

спеціального порядку їх розгляду, можна стверджувати, що цивільне судочинство у справах про надання права на шлюб здійснюється одночасно за правилами:

1) загальними для всього цивільного судочинства (за певними винятками і доповненнями), визначеними у ЦПК України.

Так, окреме провадження тісно пов'язане з іншими видами цивільного судочинства, проходить ті ж стадії, засноване на загальних засадах цивільного процесу. Зокрема, при розгляді справ окремого провадження діють принципи відправлення правосуддя виключно судом, незалежності суддів та підкорення їх тільки закону, гласності тощо [122, с. 54].

Загальними також є вимоги, що стосуються порядку відкриття провадження у справі (статті 184–188 ЦПК України), підготовчого провадження (статті 189–200 ЦПК України), розгляду справи по суті (статті 209–257 ЦПК України), судових рішень (статті 258–273 ЦПК України), а також перегляду судових рішень в апеляційному (статті 351–387 ЦПК України), касаційному порядку (статті 388–422 ЦПК України), чи за нововиявленими або виключними обставинами (статті 423–429 ЦПК України) [122, с. 54].

Під винятками слід розуміти ті елементи цивільної процесуальної форми, які не застосовуються при розгляді справ у порядку окремого провадження (відсутність сторін, позову та пов'язаних із цим інститутів тощо) Доповненнями є норми, які встановлюють додаткові особливості розгляду і вирішення справ окремого провадження порівняно із загальними правилами цивільного судочинства. При цьому такі винятки та доповнення визначені двома рівнями: перший рівень – це винятки і доповнення, притаманні усім справам окремого провадження; другий рівень – винятки та доповнення, визначені окремими главами, присвяченими розгляду і вирішенню конкретних категорій справ окремого провадження [122, с. 54];

2) властивими окремому провадженню у цілому (статті 293–294 ЦПК України);

3) притаманними виключно певній категорії цивільних справ (ч. 2 ст. 23 та ч. 4 ст. 26 СК України) [122, с. 54].

В межах даного підрозділу дисертаційної роботи ми розглянемо порядок реалізації права на подання до суду заяв про надання права на шлюб.

Відповідно до частин 1–3 ст. 4 ЦПК України кожна особа має право в порядку, встановленому ЦПК України, звернутися до суду за захистом своїх порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи законних інтересів. У випадках, встановлених законом, до суду можуть звертатися органи та особи, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб або державних чи суспільних інтересах. Відмова від права на звернення до суду за захистом є недійсною.

У науковій доктрині право на подання до суду заяви розглядається як окремий інститут цивільного процесуального права, який регулює право особи на порушення судової діяльності для захисту своїх прав чи охоронюваних законом інтересів або для захисту у передбачених законом випадках прав та інтересів інших осіб [98, с. 106].

При цьому, право на подання до суду заяви відмежовується від права на судовий захист: останнє, на відміну від першого, означає право особи вимагати в судовому порядку захисту своїх прав чи охоронюваних законом інтересів. Водночас, право на подання до суду заяви є саме правом звернутися до суду для захисту своїх прав чи охоронюваних законом інтересів. Відтак, право на судовий захист має будь-яка особа, права чи охоронювані законом інтереси якої порушені, не визнані або оспорені, а правом на подання до суду заяви наділені тільки ті особи, які відповідають визначеним у законі вимогам [106, с. 57].

Таким чином, право на подання до суду заяви про надання права на шлюб – це право звернутися до суду із заявою про підтвердження наявності або відсутності юридичних фактів, що мають значення для створення умов здійснення особою права на шлюб [11, с. 40].

У юридичній літературі до передумов реалізації права на подання до суду заяви в порядку окремого провадження відносять як процесуальні, так і матеріально-правові передумови. При цьому процесуальні передумови реалізації права на подання до суду заяви в порядку окремого провадження визначені цивільним процесуальним законодавством України. Водночас, матеріально-правові передумови реалізації такого права регламентовані нормами матеріального законодавства України [106, с. 58].

Розглянемо їх детальніше.

Отже, право на подання до суду заяви про надання права на шлюб в порядку окремого провадження ЦПК України (ч. 1 ст. 186, ч. 6 ст. 294) пов'язує із наявністю таких процесуальних передумов, як-от:

1) *заява підлягає розгляду в судах у порядку цивільного судочинства* (п. 1 ч. 1 ст. 186 ЦПК України). Ця передумова включає в себе такі складові: у заявника наявна цивільна процесуальна правоздатність; справа підпадає під цивільну юрисдикцію суду; заявник пред'явив вимогу, що не є «байдужою для права» [190, с. 389].

Цивільною процесуальною правоздатністю є здатність мати цивільні процесуальні права та обов'язки сторони, третьої особи, заявника, заінтересованої особи. Цивільну процесуальну правоздатність мають усі фізичні і юридичні особи (ст. 46 ЦПК України). Виходячи з того, що заявником у справах про надання права на шлюб завжди виступає фізична особа, відповідно до ст. 46 ЦПК України вона вважається такою, що має цивільну процесуальну правоздатність [172, с. 55].

Як визначено у ч. 1 ст. 19 ЦПК України, суди розглядають у порядку цивільного судочинства справи, що виникають з цивільних, земельних, трудових, сімейних, житлових та інших правовідносин, крім справ, розгляд яких здійснюється в порядку іншого судочинства. Таким чином, під цивільну юрисдикцію суду підпадає будь-яка справа, яка виникає з сімейних правовідносин, у тому числі справа про надання права на шлюб [172, с. 55].

Водночас, слід зауважити, що у деяких країнах світу розгляд справ про надання права на шлюб віднесено до юрисдикції інших юрисдикційних органів. Так, в РФ та Молдові повноваженнями із надання права на шлюб до досягнення шлюбного віку наділені органи місцевого самоврядування; у Латвії – сирітський суд за місцем проживання батьків або призначення опікунів; у Казахстані – органи ЗАГСу за місцем державної реєстрації шлюбу; в Італії та Німеччині – суди [164, с. 28–34].

Як було зазначено вище, заява підлягає розгляду в судах у порядку цивільного судочинства, якщо заявник пред'явив вимогу, що не є «байдужою для права».

Як слушно відмічається в юридичній літературі, «байдужими для права» є вимоги, які не є правовими, тобто не ґрунтуються на нормах чинного законодавства. Це пов'язано з тим, що відповідно до ст. 19 ЦПК України суди розглядають у порядку цивільного судочинства справи про захист порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів, що виникають із правових відносин, а не з будь-яких суспільних зв'язків. Окрім того, «байдужими для права» є вимоги, що випливають із правовідносин, які припинилися, адже у такому разі відсутня підстава позову [172, с. 56].

Так, наприклад, «байдужою для права» є вимога про надання права на шлюб особі, яка не досягла 16 років, адже така вимога не відповідає нормам сімейного законодавства України. Байдужою для права у даному контексті буде і вимога про надання права на шлюб особі, яка померла. У такому випадку відповідні правовідносини є такими, що припинилися [172, с. 56];

2) відсутнє таке, що набрало законної сили, рішення чи ухвала суду про закриття провадження у справі між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав (п. 2 ч. 1 ст. 186 ЦПК України).

Це положення кореспондується із ч. 2 ст. 256 ЦПК України, за якою у разі закриття провадження у справі повторне звернення до суду з приводу спору між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих

підстав не допускається. Проте, потрібно враховувати, що наявність ухвали про закриття провадження у зв'язку з прийняттям відмови позивача від позову не позбавляє відповідача в цій справі права на звернення до суду за вирішенням цього спору (ч. 2 ст. 256 ЦПК України) [172, с. 56].

Наведені вище норми ЦПК України слід застосовуватися і до розгляду справ в порядку окремого провадження. Зокрема, слід враховувати, що у разі закриття провадження у справі про надання права на шлюб повторне звернення до суду з приводу розгляду справи про той самий предмет і з тих самих підстав не допускається. Водночас, особа має право повторно звернутися до суду із заявою про надання права на шлюб, змінивши при цьому підставу подання заяви, або подавши до суду заяву про надання права на шлюб із іншою особою;

3) у провадженні цього чи іншого суду відсутня справа за заявою тієї ж особи, про той самий предмет і з тих самих підстав (п. 3 ч. 1 ст. 186 ЦПК України).

Таке положення закону спрямоване на те, щоб не допустити розгляду однієї і тієї самої справи різними судовими органами, оскільки це може призвести до ухвалення різних судових рішень. Водночас, застосування зазначеного правила на практиці ускладнено тим, що наразі немає можливості достеменно й об'єктивно перевірити, чи відкрито провадження у справі у цьому ж або іншому суді про той самий предмет і з тих самих підстав, а тому в більшості випадків доводиться розраховувати на добросовісність осіб, які беруть участь у справі [172, с. 56];

4) відсутнє рішення третейського суду, прийняте в межах його компетенції, щодо спору між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав, за винятком випадків, коли суд відмовив у видачі виконавчого листа на примусове виконання рішення третейського суду або скасував рішення третейського суду і розгляд справи в тому самому третейському суді виявився неможливим (п. 4 ч. 1 ст. 186 ЦПК України).

Згідно із п. 4 ч. 1 ст. 6 Закону України «Про третейські суди» третейські суди в порядку, передбаченому законом, можуть розглядати будь-які справи, що виникають із цивільних та господарських правовідносин, за винятком справ у спорах, що виникають із сімейних правовідносин, крім справ у спорах, що виникають із шлюбних контрактів (договорів). Таким чином, розгляд справ про надання права на шлюб не є підвідомчим третейським судам;

5) відсутнє рішення суду іноземної держави, визнане в Україні в установленому законом порядку, щодо спору між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав (п. 5 ч. 1 ст. 186 ЦПК України).

Зауважимо, що заява про надання права на шлюб з іноземним елементом може бути розглянута судом іноземної держави, у такому випадку ухвалення рішення суду іноземної держави про надання права на шлюб перешкоджає відкриттю провадження за заявою про надання права на шлюб між тими ж самими учасниками справи і з тих самих підстав;

б) після смерті фізичної особи, яка звернулася із заявою, або оголошення її померлою спірні правовідносини допускають правонаступництво (п. 6 ч. 1 ст. 186 ЦПК України).

Правонаступництво – це перехід прав та обов’язків від однієї особи до іншої.

За загальним правилом, сімейні правовідносини не допускають правонаступництва, адже сімейні права та обов’язки є такими, що тісно пов’язані з їх носієм. Це підтверджується і позицією законодавця, який у ч. 1 ст. 14 СК України наголошує на тому, що сімейні права є такими, що тісно пов’язані з особою, а тому не можуть бути передані іншій особі, а у ч. 1 ст. 14 СК України зазначає, що сімейні обов’язки є такими, що тісно пов’язані з особою, а тому не можуть бути перекладені на іншу особу [172, с. 58].

Таким чином, у випадку смерті або оголошення померлою фізичної особи, яка звернулася до суду із заявою про надання права на шлюб, суд має постановити ухвалу про закриття провадження у справі;

7) відсутній спір про право, який вирішується в порядку позовного провадження (ч. 6 ст. 294 ЦПК України).

Як уже зазначалося в попередньому підрозділі дисертаційної роботи, в порядку окремого провадження не можуть розглядатися спори про право. Тому, якщо під час розгляду справи про надання права на шлюб у порядку окремого провадження виникає спір про право, який має вирішуватися в порядку позовного провадження, суд повинен залишити заяву без розгляду і роз'яснити заінтересованим особам, що вони мають право пред'явити позов на загальних підставах. Отже, після залишення заяви без розгляду заінтересована особа може звернутися до суду за вирішенням спору, що виник, подавши позовну заяву. На підставі цієї заяви суд буде встановлювати всі значущі факти, а також вирішувати питання про право у порядку позовного провадження [197, с. 510].

Наведений перелік передумов подання до суду заяви про надання права на шлюб в порядку окремого провадження є вичерпним і розширеному тлумаченню не підлягає.

Водночас, в юридичній літературі деякі науковці як одну з передумов звернення до суду із заявою в порядку окремого провадження називають наявність юридичної заінтересованості заявника.

Так, на думку М. О. Німак, юридична заінтересованість як передумова права на звернення до суду полягає в тому, що обставини або юридичні факти, які просить встановити заявник, повинні впливати на його особисті або майнові права чи обов'язки, тобто породжувати для нього ті чи інші юридичні наслідки. Зокрема, у справах, що виникають із шлюбних правовідносин, заявники та заінтересовані особи мають юридичну заінтересованість у результатах вирішення судом справи і в реалізації ухваленого по ній рішення. Їх заінтересованість зумовлюється тим, що вони

мають відношення до справи як учасники шлюбних відносин, з приводу яких виникла необхідність звернення до суду з метою встановлення юридичних фактів, станів або для створення умов здійснення особистих немайнових чи майнових прав або підтвердження наявності чи відсутності неоспорюваних прав. Найбільш заінтересованою особою в справі є заявник, оскільки рішення у справі передусім впливатиме на його права та обов'язки та можливість їх реалізації. Так, у справах про надання права на шлюб при зверненні до суду з відповідною заявою в особи існує юридична заінтересованість у реєстрації шлюбу, оскільки така особа має бажання зареєструвати шлюб, але не має можливості реалізувати це право в зв'язку із, наприклад, недосягненням шлюбного віку [107, с. 65–66].

Як зазначає С. Я. Фурса, юридична заінтересованість заявника обмежується констатацією факту, встановлення якого є самостійною метою процесу і полягає в необхідності реалізувати конкретне суб'єктивне право [184, с. 14].

Г. В. Чурпіта визначає юридичну заінтересованість заявника як прагнення заявника за результатами розгляду справи домогтися ухвалення такого судового рішення, яке позитивно позначатиметься на його правах та обов'язках [201, с. 165].

Аналіз наукової доктрини дає підстави для висновку про те, що виходячи із юридичної природи окремого провадження, яке призначене для розгляду справ про підтвердження наявності або відсутності юридичних фактів, що мають значення для охорони прав та інтересів особи або створення умов для здійснення нею особистих немайнових чи майнових прав або підтвердження наявності чи відсутності неоспорюваних прав, юридичну заінтересованість заявника у справах про надання права на шлюб слід розглядати як прагнення заявника домогтися ухвалення рішення суду про підтвердження наявності або відсутності юридичних фактів, що мають значення для створення умов здійснення особою права на шлюб.

Також слід звернути увагу і на той факт, що особливістю справ окремого провадження загалом та справ, що виникають із шлюбних правовідносин, зокрема є те, що досить часто юридичний інтерес заявників та заінтересованих осіб не протилежний, а однаковий. Наприклад, у справах про надання права на шлюб заінтересованість заявника в реєстрації шлюбу співпадає з інтересом особи, з якою він має намір одружитися. У протилежному випадку суд не може ухвалити рішення про надання права на шлюб, оскільки таке рішення не відповідатиме інтересам неповнолітньої особи [107, с. 66].

Як справедливо зауважує М. М. Ясинок, якщо інтерес заявників та заінтересованих осіб співпадає, то проблема вирішується фактично одним судовим засіданням. Коли інтерес заявника і заінтересованої особи не співпадає, виникає конфлікт інтересів. Таким чином, в ході окремого провадження виникає по суті змагальний процес між заявником та заінтересованими особами, незважаючи на те, що вони і не є сторонами в цьому процесі [209, с. 32].

Щодо того, чи слід розглядати юридичну заінтересованість заявника як одну із передумов реалізації права на звернення до суду із заявою в порядку окремого провадження, у тому числі у справах про надання права на шлюб. На наш погляд, юридична заінтересованість заявника не є передумовою реалізації права на звернення до суду із заявою в порядку окремого провадження, адже коло заявників у справах окремого провадження визначено законом. Це означає, що будь-який заявник у справі окремого провадження має юридичну заінтересованість, адже процесуальний та (або) матеріальний закон, регламентуючи можливість набуття даною особою цивільного процесуального статусу заявника, передбачає, що рішення суду у цій справі впливатиме на її права та обов'язки.

Таким чином, перелік процесуальних передумов звернення до суду із заявою про надання права на шлюб, закріплений у ч. 1 ст. 186 ЦПК України, є вичерпним і поширеному тлумаченню не підлягає. Відмова у прийнятті

заяви з інших підстав, не передбачених законом, є недопустимою і має розцінюватись як відмова у здійсненні правосуддя, про що зазначалось вище. Тільки відсутність передумов права на пред'явлення заяви у особи, яка звертається до суду за судовим захистом, тягне за собою відмову у відкритті провадження у справі.

Матеріально-правовими передумовами реалізації права на подання до суду заяви про надання права на шлюб в порядку окремого провадження є:

1) якщо заява подається на підставі ч. 2 ст. 23 СК України – досягнення заявником віку 16 років.

Як вже відмічалось, відповідно до ст. 22, ч. 1 ст. 23 СК України право на шлюб мають особи, які досягли шлюбного віку. Шлюбний вік для чоловіків та жінок встановлюється у вісімнадцять років. Особи, які бажають зареєструвати шлюб, мають досягти шлюбного віку на день реєстрації шлюбу.

Водночас, як визначено у ч. 2 ст. 23 СК України, за заявою особи, яка досягла шістнадцяти років, за рішенням суду їй може бути надано право на шлюб, якщо буде встановлено, що це відповідає її інтересам.

До прийняття 15 березня 2012 року змін до СК України право звернутися до суду із заявою про надання права на шлюб мала особа, яка досягла 14 років. Проте, встановлення шістнадцятирічного віку зумовлене насамперед тим, що можливість осіб, які не досягли 16 років, на створення сім'ї викликає значні сумніви. Крім того, реєстрація шлюбу до досягнення шлюбного віку призводить до надання неповнолітній особі повної цивільної дієздатності, якою ці особи не завжди можуть правильно скористатися у такому ранньому віці [107, с. 73–74].

У науковій доктрині зустрічається позиція, що зверненню до суду із заявою про надання права на шлюб особи, яка не досягла шлюбного віку, має передувати її звернення за дозволом до батьків, а в разі, якщо така згода не буде надана останніми, то це питання має вирішувати суд [15, с. 301; 161, с 22].

З такою позицією погодитися не можна. Відповідно до ч. 1 ст. 4 ЦК України кожна особа має право в порядку, встановленому законом, звернутися до суду за захистом своїх порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи законних інтересів. Вирішення питання про надання права на шлюб віднесено до цивільної юрисдикції суду (ч. 2 ст. 23 СК України) безвідносно до виконання будь-яких умов або отримання будь-яких дозволів;

2) якщо заява подається на підставі ч. 4 ст. 26 СК України:

а) факт наявності в усиновлювача рідної дитини. Зазначений факт підтверджується свідоцтвом про народження дитини.

Відповідно до ч. 1 ст. 13 Закону України «Про державну реєстрацію актів цивільного стану» державна реєстрація народження дитини проводиться з одночасним визначенням її походження та присвоєнням їй прізвища, власного імені та по батькові. Походження дитини визначається відповідно до СК України;

б) факт усиновлення (однієї дитини або декількох дітей).

Як визначено у ст. 207 СК України, усиновленням є прийняття усиновлювачем у свою сім'ю особи на правах дочки чи сина, що здійснене на підставі рішення суду, крім випадку, передбаченого ст. 282 СК України. Усиновлення дитини провадиться у її найвищих інтересах для забезпечення стабільних та гармонійних умов її життя.

Усиновлення вважається здійсненим у день набрання чинності рішенням суду про усиновлення (ст. 255 СК України).

Відомості про усиновлення, скасування усиновлення, визнання усиновлення недійсним, позбавлення та поновлення батьківських прав вносяться до Державного реєстру актів цивільного стану громадян на підставі відповідного рішення суду в день надходження копії такого рішення до відділу державної реєстрації актів цивільного стану або в день пред'явлення особою, зазначеною в рішенні суду, або уповноваженою нею

особою копії такого рішення (ч. 4 ст. 12 Закону України «Про державну реєстрацію актів цивільного стану»).

Факт усиновлення однієї дитини або декількох дітей при поданні заяви про надання права на шлюб має підтверджуватися рішенням суду про усиновлення або відповідним витягом з Державного реєстру актів цивільного стану;

в) у випадку, якщо із заявою про надання права на шлюб звернулися діти, які були усиновлені усиновлювачем, – відсутність між усиновленими дітьми такого ступеню кривного зв'язку, що унеможливилює укладення шлюбу відповідно до СК України.

Відповідно до ст. 26 СК України, у шлюбі між собою не можуть перебувати:

- а) особи, які є родичами прямої лінії споріднення;
- б) рідні (повнорідні, неповнорідні) брат і сестра. Повнорідними є брати і сестри, які мають спільних батьків. Неповнорідними є брати і сестри, які мають спільну матір або спільного батька;
- в) двоюрідні брат та сестра, рідні тітка, дядько та племінник, племінниця;
- г) усиновлювач та усиновлена ним дитина. Шлюб між усиновлювачем та усиновленою ним дитиною може бути зареєстровано лише в разі скасування усиновлення.

Як було зазначено вище, матеріально-правові передумови реалізації права на подання до суду заяви про надання права на шлюб регламентовані нормами сімейного законодавства, відтак у ЦПК України не передбачено процесуальних наслідків їх недотримання.

На думку М. О. Німак, недотримання зазначених передумов повинно мати наслідком відмову у відкритті чи закритті провадження по справі на тій підставі, що заява не підлягає розгляду в суді в порядку цивільного судочинства [107, с. 74].

З такою позицією погодитися не можна. На наш погляд, у випадку недотримання матеріально-правових передумов реалізації права на подання до суду заяви у справах окремого провадження, у тому числі заяви у справах про надання права на шлюб, суд має постановити ухвалу про повернення заяви на підставі п. 1 ч. 4 ст. 185 ЦПК України як такої, яку подано особою, яка не має процесуальної дієздатності, зокрема здатності особисто здійснювати цивільні процесуальні права та виконувати цивільні процесуальні обов'язки заявника у суді.

2.2 Учасники справ про надання права на шлюб, їхні представники

У науковій доктрині панує позиція, відповідно до якої термін «особи, які беруть участь у справі» (учасники справи) застосовується для позначення групи учасників процесу, юридично заінтересованих у справі і, як наслідок, наділених комплексом процесуальних прав, що дають їм можливість впливати на рух цивільного процесу. Відтак застосування відповідного терміна звільняє від необхідності при формулюванні прав та обов'язків учасників цивільного процесу на різних його стадіях щоразу перелічувати їх суб'єктів [32, с. 75].

Відповідно до ч. 3 ст. 42 ЦПК України у справах окремого провадження учасниками справи є заявники, інші заінтересовані особи. У справах можуть також брати участь органи та особи, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб.

На відміну від учасників справ позовного провадження, учасники справ непозовного цивільного судочинства, у тому числі окремого провадження, характеризуються такими ознаками:

- 1) юридичною заінтересованістю в розгляді справи, спрямованою на отримання тих благ, які опосередковуються охоронюваними законом (законними) інтересами та (або) безспірними суб'єктивними правами, що впливають зі змісту чітко визначених цивільним процесуальним та (або)

матеріальним законом правовідносин;

2) вчиненням дій, спрямованих на виникнення, розвиток і припинення цивільного судочинства (процесуальних дій), з урахуванням процесуальних обмежень, встановлених законом [200, с. 142].

Виходячи з цього, учасників справ про надання права на шлюб можна визначити як суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин, які наділені юридичною заінтересованістю у розгляді справи, що опосередковується охоронюваним законом (законним) інтересом підтвердити наявність або відсутність юридичних фактів, що мають значення для створення умов здійснення особою права на шлюб, і які з урахуванням процесуальних обмежень, встановлених законом, вчиняють у суді процесуальні дії, спрямовані на виникнення, розвиток і припинення цивільного судочинства.

Всі учасники справ окремого провадження, у тому числі справ про надання права на шлюб, наділені цивільним процесуальним статусом як сукупністю їх цивільних процесуальних прав та обов'язків.

Цивільний процесуальний статус учасників справ, у тому числі справ про надання права на шлюб, за характером належних особі суб'єктивних цивільних процесуальних прав та юридичних цивільних процесуальних обов'язків прийнято класифікувати на загальний та спеціальний.

Загальний цивільний процесуальний статус учасників справ про надання права на шлюб формують ті загальні суб'єктивні цивільні процесуальні права та юридичні цивільні процесуальні обов'язки, якими наділені всі без винятку учасники справ окремого провадження [17, с. 10].

Водночас, спеціальний цивільний процесуальний статус учасників справ про надання права на шлюб є сукупністю спеціальних суб'єктивних цивільних процесуальних прав та юридичних цивільних процесуальних обов'язків, якими кожен із учасників таких справ наділений індивідуально [17, с. 10].

Розглянемо загальний та спеціальний цивільний процесуальний статус учасників справ про надання права на шлюб детальніше.

Загальний цивільний процесуальний статус учасників справ про надання права на шлюб формують:

1. Загальні цивільні процесуальні права, як-от:

1) ознайомлюватися з матеріалами справи, робити з них витяги, копії, одержувати копії судових рішень;

2) подавати докази; брати участь у судових засіданнях, якщо інше не визначено законом; брати участь у дослідженні доказів; ставити питання іншим учасникам справи, а також свідкам, експертам, спеціалістам;

3) подавати заяви та клопотання, надавати пояснення суду, наводити свої доводи, міркування щодо питань, які виникають під час судового розгляду, і заперечення проти заяв, клопотань, доводів і міркувань інших осіб;

4) ознайомлюватися з протоколом судового засідання, записом фіксування судового засідання технічними засобами, робити з них копії, подавати письмові зауваження з приводу їх неправильності чи неповноти;

5) оскаржувати судові рішення у визначених законом випадках;

6) користуватися іншими визначеними законом процесуальними правами (ч. 1 ст. 43 ЦПК України);

2. Загальні цивільні процесуальні обов'язки, серед яких:

1) виявляти повагу до суду та до інших учасників судового процесу;

2) сприяти своєчасному, всебічному, повному та об'єктивному встановленню всіх обставин справи;

3) з'являтися в судові засідання за викликом суду, якщо їх явка визнана судом обов'язковою;

4) подавати усі наявні у них докази в порядку та строки, встановлені законом або судом, не приховувати докази;

5) надавати суду повні і достовірні пояснення з питань, які ставляться судом, а також учасниками справи в судовому засіданні;

6) виконувати процесуальні дії у встановлені законом або судом строки;

7) виконувати інші процесуальні обов'язки, визначені законом або судом (ч. 2 ст. 43 ЦПК України).

Щодо спеціального цивільного процесуального статусу, розглянемо цивільний процесуальний статус кожного учасника справ про надання права на шлюб окремо.

Як уже відмічалось вище, учасниками справ про надання прав на шлюб є заявники, інші заінтересовані особи, а також органи та особи, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб.

Заявник є одним із головних суб'єктів, які беруть участь у справах окремого провадження. Законодавець не надає дефініції зазначеного учасника цивільного процесу, що зумовлює наявність достатньо великої кількості варіацій наукової думки з цього приводу [199, с. 101].

С. Я. Фурса характерними рисами заявника у справах окремого провадження називає: а) необхідність судового підтвердження обставин, без яких заявник позбавлений можливості здійснити свої права; б) порушення справи для захисту його охоронюваних законом інтересів, якщо відсутній спір про право; в) його особисту процесуальну та матеріально-правову заінтересованість у справі, яка виявляється як у поширенні на нього всіх правових наслідків судового рішення, що набрало законної сили, так і в обов'язковому правовому зв'язку встановленого судом факту (обставини) з охоронюваним законом інтересом заявника та його правом; г) покладення на заявника судових витрат [193, с. 520].

На погляд М. М. Ясинка, заявник у справах окремого провадження – це активний суб'єкт судового процесу, який відповідно до «моделі», зафіксованої в нормах процесуального права, «запускає механізм» судового розгляду шляхом подання заяви до суду, маючи при цьому свій певний інтерес [207, с. 59].

У відповідному контексті ми поділяємо висловлену в юридичній літературі позицію, що заявником слід вважати особу, в інтересах якої відкрито окреме провадження у справі [200, с. 165].

Аналіз правових норм, що їх містять статті 23 та 26 СК України, дає підстави для висновку про те, що коло осіб, які можуть набути цивільного процесуального статусу заявника у справах про надання права на шлюб, залежить від матеріально-правової підстави звернення до суду із відповідною заявою, а саме:

1) якщо заява про надання права на шлюб подається на підставі ч. 2 ст. 23 СК України, цивільного процесуального статусу заявника у таких справах набуває особа, яка досягла шістнадцяти років.

Відповідно з ч. 2 ст. 23 СК України право на шлюб може бути надано за рішенням суду за заявою особи, яка досягла 16 років. Отже, заявником у справах про надання права на шлюб є тільки фізична особа у віці від 16 до 18 років, яка має намір зареєструвати шлюб. Звертатися до суду із цією заявою не можуть батьки неповнолітньої особи чи будь-які інші особи, оскільки реєстрація шлюбу та вирішення пов'язаних з цим питань потребує самостійного волевиявлення особи, яка бажає зареєструвати шлюб. Якщо шлюбного віку не досягли обидві особи, які мають намір зареєструвати шлюб, то «вони можуть звернутися до суду із спільною заявою» [169, с. 104] або «подати до суду окремі заяви, а тоді суд об'єднає справи в одне провадження» [159, с. 51; 170].

Розглядати питання про надання права на один і той самий шлюб в одному провадженні доцільно з огляду на те, що це сприятиме об'єктивному встановленню відповідності реєстрації шлюбу інтересам заявників і значно спрощуватиме процедуру розгляду справи, тому що зникатиме необхідність виклику до суду одних і тих самих заінтересованих осіб та з'ясування тих самих обставин двічі. Проте подання окремих заяв кожним із осіб, які мають намір зареєструвати шлюб, може зумовити розгляд однієї і тієї ж справи різними судами за підсудністю, а отже, неможливо буде об'єднати справи в одне провадження, тому у такому випадку, якщо шлюбного віку не досягли обидві особи, які мають намір зареєструвати шлюб, то вони повинні подавати до суду спільну заяву [107, с. 85];

2) якщо заява про надання права на шлюб подається на підставі ч. 4 ст. 26 СК України, цивільного процесуального статусу заявника у таких справах набувають:

- а) рідна дитина усиновлювача та усиновлена ним дитина;
- б) діти, які були усиновлені усиновлювачем [6, с. 108].

Слід акцентувати увагу на тому, що характерною особливістю процесуальної форми цієї категорії цивільних справ окремого провадження є множинність осіб, які виступають у цивільному процесуальному статусі заявника, адже право на шлюб має бути надано кожному з майбутнього подружжя [203, с. 91]. Також у таких справах заявниками не обов'язково будуть неповнолітні особи, оскільки право на шлюб в означеному випадку мають отримувати в судовому порядку і повнолітні особи [200, с. 215].

В юридичній літературі було висловлено позицію, відповідно до якої за множинності заявників у справах окремого провадження можна вести мову про процесуальну співучасть, яка може бути як факультативною, так і обов'язковою [190, с. 508].

Інститут процесуальної співучасті регламентовано частиною 1 ст. 50 ЦПК України, відповідно до якої позов може бути пред'явлений спільно кількома позивачами або до кількох відповідачів. Кожен із позивачів або відповідачів щодо другої сторони діє в цивільному процесі самостійно.

Також законодавець встановлює умови, за яких допускається участь у справі кількох позивачів і (або) відповідачів, як-от: 1) предметом спору є спільні права чи обов'язки кількох позивачів або відповідачів; 2) права та обов'язки кількох позивачів чи відповідачів виникли з однієї підстави; 3) предметом спору є однорідні права і обов'язки (ч. 2 ст. 50 ЦПК України).

Виходячи з того, що відповідно до ч. 3 ст. 235 ЦПК України справи окремого провадження розглядаються судом із додержанням загальних правил, встановлених ЦПК України, за винятком положень щодо змагальності та меж судового розгляду, слід погодитися із позицією, відповідно до якої норми інституту процесуальної співучасті, що

регламентовані ст. 50 ЦПК України, потрібно поширювати на випадки множинності заявників у справах окремого провадження [106, с. 77].

Щодо спеціального цивільного процесуального статусу заявника у таких справах.

Як визначено у ч. 8 ст. 49 ЦПК України, заявник та заінтересовані особи у справах окремого провадження мають права та обов'язки сторін, крім випадків, передбачених у розділі IV ЦПК України.

Слід погодитися з висловленою в юридичній літературі думкою про те, що відповідну норму слід тлумачити не буквально, а адаптувавши її до спеціальної юридичної процедури розгляду справ в порядку окремого провадження. Виходячи з цього, можна стверджувати, що заявник у справах про надання права на шлюб має такі спеціальні цивільні процесуальні права:

- 1) відмовитися від заяви на будь-якій стадії судового процесу;
- 2) збільшити або зменшити розмір заявлених вимог до закінчення підготовчого засідання;
- 3) змінити предмет або підстави заяви шляхом подання письмової заяви до закінчення підготовчого засідання [201, с. 168].

Крім спеціальних цивільних процесуальних прав, передбачених ч. 2–3, 8 ст. 49 ЦПК України, заявник у справах про надання права на шлюб неповнолітній особі відповідно до ч. 1 ст. 45 ЦПК України наділяється додатковими цивільними процесуальними правами, серед яких право:

- 1) безпосередньо або через представника чи законного представника висловлювати свою думку та отримувати його допомогу у висловленні такої думки;
- 2) отримувати через представника чи законного представника інформацію про судовий розгляд;
- 3) здійснювати інші процесуальні права і виконувати процесуальні обов'язки, передбачені міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України.

Крім того, суд має роз'яснити неповнолітній особі її права та можливі

наслідки дій її представника чи законного представника у разі, якщо за віком вона може усвідомити їх значення, а також сприяти створенню належних умов для здійснення малолітньою або неповнолітньою особою її прав, визначених законом та передбачених міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України (частини 2–3 ст. 45 ЦПК України).

Спеціальних цивільних процесуальних обов'язків ЦПК України у справах про надання права на шлюб на заявника не покладає [12, с. 23].

Ще одним із учасників справ про надання права на шлюб є інші заінтересовані особи.

В юридичній літературі склався сталий стереотип, відповідно до якого іншими заінтересованими особами слід вважати осіб, які мають юридичну заінтересованість у розгляді справи і на права, свободи чи інтереси яких може вплинути ухвалене у справі окремого провадження судове рішення [201, с. 174].

Інші заінтересовані особи можуть бути залучені до участі у справі за ініціативою суду, а також вступити у процес за власною ініціативою. Значення правильного визначення заінтересованих осіб і залучення їх до участі в розгляді справи полягає в тому, що лише за участі заінтересованих осіб можна встановити наявність або відсутність у справі спору про право, об'єктивно розглянути всі подані заявником докази [193, с. 523]. Відтак остаточне визначення та залучення до участі у справі усіх заінтересованих осіб становить обов'язок суду, що неприйнятне позовному провадженню, в якому суд може залучити за власною ініціативою тільки співвідповідача у порядку, встановленому ЦПК України [201, с. 175].

Відповідно до п. 2 Постанови Пленуму Верховного Суду України від 21 грудня 2007 р. № 11 «Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про право на шлюб, розірвання шлюбу, визнання його недійсним та поділ спільного майна подружжя» [131] як заінтересовані особи

до участі в справі про надання права на шлюб неповнолітній особі залучаються:

а) один або обоє батьків (усиновлювачів) неповнолітньої особи чи її піклувальник. Слід наголосити, що, виходячи із положень СК України, згода цих осіб щодо надання заявникові права на шлюб не вимагається. Хоча їх думка має бути врахована судом під час розгляду справи по суті;

б) особа, з якою передбачається реєстрація шлюбу. Необхідність залучення до участі в справі такої особи в юридичній літературі обґрунтовується тим, що предметом розгляду в суді має бути не доцільність надання заявнику абстрактного права на шлюб, унаслідок якого він отримає право одружитися з будь-ким, з ким забажає, а доцільність надання неповнолітньому права на шлюб з конкретною особою [197, с. 535]. Крім того, без присутності у судовому засіданні цієї особи важко буде встановити, що укладення шлюбу відповідає інтересам заявника [190, с. 586]. Такий висновок підтверджується і подальшими роз'ясненнями Верховного Суду України, який зазначив, що резолютивна частина рішення обов'язково має містити прізвище, ім'я та по батькові особи, право на шлюб з якою надається судом (п. 2 Постанови Пленуму Верховного Суду України від 21 грудня 2007 р. № 11 «Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про право на шлюб, розірвання шлюбу, визнання його недійсним та поділ спільного майна подружжя»);

в) інші заінтересовані особи. У судовій практиці як такі, зазвичай, розглядаються органи опіки та піклування [200, с. 215–216] та органи ДРАЦСу [146; 152; 201, с. 240–241].

У справах про надання права на шлюб між рідною дитиною усиновлювача та усиновленою ним дитиною, а також між дітьми, які були усиновлені ним, як заінтересовані особи можуть бути залучені один з батьків (якщо усиновлювачем є чоловік (дружина) матері (батька) дитини чи особа, яка проживає з матір'ю (батьком) дитини однією сім'єю), усиновлювач (усиновлювачі) та інші особи [201, с. 241].

Щодо цивільного процесуального статусу інших заінтересованих осіб, то, як вже відмічалось, відповідно до ч. 8 ст. 49 ЦПК України, інші заінтересовані особи у справах окремого провадження наділяються правами та обов'язками сторін, крім випадків, передбачених у розділі IV ЦПК України [7, с. 89].

У контексті ототожнення спеціального цивільного процесуального статусу інших заінтересованих осіб із відповідним процесуальним статусом сторін ми розділяємо висловлену юридичній літературі думку про те, що така позиція законодавця викликає подив. Адже заінтересовані особи не подають до суду заяву з метою відкриття окремого провадження, а отже, не є заявниками і не можуть мати спеціальних цивільних процесуальних прав позивача. Не можуть набувати заінтересовані особи і цивільних процесуальних прав та обов'язків відповідача: подана заявником заява спрямовується на підтвердження наявності або відсутності юридичних фактів, що мають значення для охорони прав, свобод та інтересів особи або створення умов здійснення нею особистих немайнових чи майнових прав або підтвердження наявності чи відсутності неоспорюваних прав, і не має на меті притягнення заінтересованих осіб для відповіді за пред'явленими у ній вимогами [201, с. 176].

Виходячи з викладеного, доцільним видається наділяти інших заінтересованих осіб у справах окремого провадження тільки загальним цивільним процесуальним статусом. З цією метою ч. 8 ст. 49 пропонуємо викласти у новій редакції: «Заявник у справах окремого провадження має права та обов'язки позивача, крім випадків, передбачених у розділі IV цього Кодексу».

І, нарешті, останнім учасником справ про надання права на шлюб є органи та особи, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб.

Метою законодавчої регламентації указанного процесуального інституту є надання допомоги, сприяння у судовому захисті особам, які внаслідок

певних причин (стану здоров'я, матеріального стану, похилого віку тощо) не можуть самотійно захистити свої права, свободи чи інтереси. Отже, участь у цивільному процесі органів та осіб, яким законом надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб, сприяє виконанню вимог закону про справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд цивільних справ, а також ухваленню судових рішень, що ґрунтуються на законі [18, с. 265].

Законодавець у правовій нормі, що її містить стаття 56 ЦПК України, зазначає, що у цивільному процесуальному статусі органів та осіб, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб, можуть виступати:

1) органи державної влади, органи місцевого самоврядування, фізичні та юридичні особи, які можуть звертатися до суду із заявами про захист прав, свобод та інтересів інших осіб або державних чи суспільних інтересів та брати участь у цих справах. При цьому органи державної влади, органи місцевого самоврядування повинні надати суду документи, що підтверджують наявність передбачених законом підстав для звернення до суду в інтересах інших осіб.

Також органи державної влади та органи місцевого самоврядування можуть бути залучені судом до участі у справі або брати участь у справі за своєю ініціативою для подання висновків на виконання своїх повноважень. Участь зазначених органів у судовому процесі для подання висновків у справі є обов'язковою у випадках, встановлених законом, або якщо суд визнає це за необхідне;

2) Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, який з метою захисту прав і свобод людини і громадянина у випадках, встановлених законом, може особисто або через свого представника звертатися до суду з позовом (заявою), брати участь у розгляді справ за його позовними заявами (заявами), а також на будь-якій стадії розгляду вступати у справу, провадження в якій відкрито за позовами (заявами) інших осіб, подавати апеляційну, касаційну скаргу, заяву про перегляд судового рішення за

нововиявленими чи виключними обставинами, у тому числі у справі, провадження в якій відкрито за позовом (заявою) іншої особи. При цьому Уповноважений Верховної Ради України з прав людини повинен обґрунтувати суду неможливість особи самотійно здійснювати захист своїх інтересів. Невиконання Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини вимог щодо надання зазначеного обґрунтування має наслідком застосування положень, передбачених статтею 185 ЦПК України;

3) прокурор, який у визначених законом випадках звертається до суду з позовною заявою, бере участь у розгляді справ за його позовами, а також може вступити за своєю ініціативою у справу, провадження у якій відкрито за позовом іншої особи, до початку розгляду справи по суті, подає апеляційну, касаційну скаргу, заяву про перегляд судового рішення за нововиявленими або виключними обставинами.

Аналіз наведених правових норм дає підстави стверджувати, що органи державної влади, органи місцевого самоврядування, фізичні та юридичні особи, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини та прокурор можуть брати участь у справах про надання права на шлюб у формах та порядку, встановленим законом, набуваючи при цьому цивільного процесуального статусу органів та осіб, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб.

Неодноразово в юридичній літературі зауважується про те, що серед усіх органів та осіб, яким законом надано право звертатися до суду із заявами в інтересах інших осіб, важливе значення для правильного вирішення справ про надання права на шлюб має участь органів опіки та піклування [112, с. 86; 167]. Проте, згідно з п. 1.7. Правил опіки та піклування, затверджених Наказом Державного комітету України в справах сім'ї та молоді, Міністерства освіти України, Міністерства охорони здоров'я України, Міністерства праці та соціальної політики України № 34/166/131/88 від 26.05.99 року [136], до компетенції органу опіки та піклування не входять повноваження із перевірки наявності чи відсутності перешкод до реєстрації

шлюбу. Натомість згідно цього ж пункту Правил, органи опіки та піклування вживають заходи щодо захисту особистих і майнових прав неповнолітніх дітей [107, с. 123].

Обов'язковою учать органу, який здійснює захист прав дітей, у справах про надання права на шлюб визнана законодавством деяких іноземних держав. Згідно з ч. 5 ст. 3.14 Цивільного кодексу Литви, державні установи із захисту прав дітей зобов'язані надати суду свій висновок про доцільність надання права на шлюб і про те, чи відповідає це інтересам неповнолітнього заявника [28].

Поряд із учасниками справи, у справах про надання права на шлюб можуть брати участь такі учасники судового процесу як представники.

Метою процесуального представництва є сприяння особі у здійсненні нею права на захист її прав, свобод та інтересів, більш повній та ефективній реалізації наданих їй цивільних процесуальних прав і виконанні покладених на неї цивільних процесуальних обов'язків [17, с. 347].

У процесуальній доктрині юридична природа представництва по-різному визначається науковцями.

Так, В. К. Пучинський визнає судове представництво окремим правовим інститутом, що призначений здійснювати регулювання діяльності представників, які захищають у цивільному судочинстві інтереси інших суб'єктів, виступаючи від їх імені, а також процесуальні відносини, що виникають при цьому [139, с. 37].

На погляд Д. М. Чечота, визначаючи судове представництво як самостійний інститут цивільного процесуального права, що побудований на балансі цивільно-правових та процесуальних норм, котрі регулюють відносини між представником та особою, яку він представляє, а також відносини між представником і судом [688, с. 138]. Тотожну позицію займає також В. В. Калінін [77, с. 120].

На думку В. М. Шерстюка, судове представництво – це загальний інститут цивільного процесуального права, який є відокремленою

сукупністю процесуальних правових норм, що регулюють окремі елементи однорідних суспільних відносин між судом та судовим представником, який виступає у справі від імені особи, яку представляє, з метою досягти для неї позитивного рішення, а також надати допомогу у реалізації її прав, запобігти їхньому порушенню у процесі і допомогти суду у здійсненні правосуддя у цивільних справах [204, с. 16].

Ми розділяємо позицію, відповідно до якої юридичну природу процесуального представництва слід визначати саме через інститут процесуального представництва, тобто систему правових норм, які є засобом правового регулювання суспільних відносин, що виникають між представником і судом, представником і особою, представництво інтересів якої здійснюється, а також цією особою і судом під час здійснення правосуддя у цивільних справах [17, с. 345].

Щодо участі представників у справах про надання права на шлюб, слід зауважити, що цивільне процесуальне законодавство України не містить обмежень і щодо здійснення представництва при розгляді цієї категорії цивільних справ. Отже, у справах про надання права на шлюб заявник, інші заінтересовані особи, а також особа, якій законом надано право звертатися до суду в інтересах іншої особи, може брати участь у судовому процесі особисто (самопредставництво) та (або) через представника. При цьому особиста участь у справі особи не позбавляє її права мати в цій справі представника.

Окремо слід зупинитися на цивільному процесуальному статусі представника у справах про надання права на шлюб.

Відповідно до ч. 1–2 ст. 64 ЦПК України представник, який має повноваження на ведення справи в суді, здійснює від імені особи, яку він представляє, її процесуальні права та обов'язки. Обмеження повноважень представника на вчинення певної процесуальної дії мають бути застережені у виданій йому довіреності або ордері.

Таким чином, у випадку законного представництва у справах про надання права на шлюб, представник наділяється правом та одночасно обов'язком здійснювати від імені особи, яку він представляє, всі цивільні процесуальні права та обов'язки, відповідно, заявника, іншої заінтересованої особи, а також особи, якій законом надано право звертатися до суду в інтересах іншої особи. Водночас, за договірною представництва у справах про надання права на шлюб представник здійснює від імені особи, яку він представляє, всі цивільні процесуальні права та обов'язки, крім тих, у здійсненні яких його було обмежено у виданій йому довіреності або ордері.

2.3 Докази і доказування у справах про надання права на шлюб

Враховуючи той факт, що судові рішення ухвалюється судом як однією із гілок державної влади від її імені, то таке право розглядається державою як індивідуальне нормотворення і не є загальним для всіх неповнолітніх осіб. Також суд не дає дозволу на вступ до шлюбу в усіх випадках, коли є такі звернення до суду, бо в даному разі мова йде про те, що кожна така особа повинна довести перед судом необхідність для неї такої дії як вступ до шлюбу. Таким чином, суд не роздає права, а перевіряє об'єктивність звернень, наявність підстав для таких звернень, встановлює коло заінтересованих осіб, вислуховує їх думку і на підставі такого дослідження приймає рішення, зважаючи на те, що така категорія справ є безспірною. У цьому випадку мова йде про збирання та надання доказів суду, які б підтверджували наявність поважних причин для неповнолітньої особи, на підставі яких останній було б надано право на шлюб [208, с. 92].

Отже, у межах даного підрозділу дисертаційної роботи ми виокремимо особливості доказів і доказування у справах про надання права на шлюб.

По-перше, звернемо свій погляд на предмет доказування у таких справах.

Відповідно до ч. 2 ст. 77 ЦПК України предметом доказування є обставини, що підтверджують заявлені вимоги чи заперечення або мають інше значення для розгляду справи і підлягають встановленню при ухваленні судового рішення.

У науковій доктрині до змісту предмета доказування вчені включають: факти, які мають юридичне значення для справи [93, с. 135; 101, с. 79], фактичний склад спірного правовідношення [71, с. 75], сукупність усіх фактичних даних, що мають значення для вирішення справи [190, с. 224], сукупність фактів, що підлягають доказуванню [185, с. 282], юридичні факти підстави позову (заперечень проти нього) [71, с. 52], обставини, які повинні бути встановлені судом для правильного вирішення справи [, с. 40], певні факти, які підлягають доказуванню [4, с. 272], тощо.

Аналіз положень цивільного процесуального законодавства України, а також позицій вчених-процесуалістів дає підстави для висновку про те, що:

1) у переважній більшості положень цивільного процесуального законодавства України закріплено контент «обставини», і лише в окремих – «факти», зокрема, у ч. 1 ст. 76, ч. 7 ст. 82, п. 1 ч. 1 ст. 264 ЦПК України, а також «фактичні обставини» – у ч. 4 ст. 43, п. 1 ч. 4 ст. 265 ЦПК України;

2) вченими до предмета доказування в більшості включаються або лише факти, або лише обставини, і лише окремі процесуалісти предмет доказування формують одночасно з фактів та обставин;

3) враховуючи лексичне значення поняття «факт» як реальну подію або те, що відбулось у дійсності, та поняття «обставина» як те, що супроводжує факт, видається необхідним включати обидві категорії до змісту предмету доказування у цивільному процесі як такі, що обумовлюють одна одну та підлягають встановленню судом у сукупності [27, с. 268].

Виходячи з цього, *предмет доказування у справах про надання права на шлюб* можна визначити як сукупність обставин (фактів), що підтверджують заявлену вимогу про надання права на шлюб чи заперечення проти такої

вимоги або мають інше значення для розгляду справи і підлягають встановленню при ухваленні судового рішення.

Враховуючи той факт, що вимога про надання права на шлюб може бути пред'явлена двома різними категоріями заявників (неповнолітньою особою, яка досягла шістнадцяти років, або рідною дитиною усиновлювача та усиновленою ним дитиною або дітьми, які були усиновлені усиновлювачем), предмет доказування у відповідних справах підлягає диференціації залежно від того, яка з осіб набуває цивільного процесуального статусу заявника у таких справах.

Так, якщо заявником у справах про надання права на шлюб виступає неповнолітня особа, яка досягла шістнадцяти років, до предмета доказування входять:

а) факт досягнення заявником (заявниками) встановленого законом віку – шістнадцяти років.

Як вже відмічалось, відповідно до статей 22–23 СК України шлюбний вік для чоловіків та жінок встановлюється у вісімнадцять років. Право на шлюб мають особи, які досягли шлюбного віку. За заявою особи, яка досягла шістнадцяти років, за рішенням суду їй може бути надано право на шлюб, якщо буде встановлено, що це відповідає її інтересам.

Як слушно відмічає І. В. Жилінкова, шлюбний вік – це біологічний вік особи, що визначається законом і у певних випадках судом, з досягненням якого у особи виникає право на шлюб [170, с. 89].

Конвенція про згоду на взяття шлюбу, шлюбний вік та реєстрацію шлюбу від 10 грудня 1962 року встановлює, що право на шлюб мають чоловік та жінка, що досягли повноліття, а також у ст. 2 передбачає, що держави повинні у національному законодавстві встановити мінімальний шлюбний вік [99, с. 127].

Щодо шлюбів, укладених до 18-річного віку, або так званих дитячих шлюбів, то на міжнародному рівні вони вважаються порушенням прав людини, оскільки вважається, що неповнолітні не здатні давати

непоінформовану згоду. Зокрема, обурення практикою укладення дитячих шлюбів в Європі було висловлене на 29-му засіданні Парламентської асамблеї Ради Європи. На засіданні було проголошено, що дитячий шлюб (тобто шлюб з особою у віці до 18 років) сам по собі спричиняє порушення прав, оскільки може завдати шкоди фізичному та психічному здоров'ю дитини, перешкодити здобуттю освіти, обмежити інтелектуальний та соціальний розвиток. Тому на 29-му засіданні Парламентська асамблея Ради Європи рекомендувала державам встановити мінімальний вік для укладення шлюбу – 18 років [99, с. 129–130].

Деякі представники наукової доктрини також вважають, що укладення шлюбу до досягнення шлюбного віку є не зовсім виправданим, адже особи, які досягли 16 років, ще не здатні вести самостійне життя, матеріально залежать від батьків [187, с. 86].

На наш погляд, дійсно, з точки зору фізіологічного та соціального розвитку особи мають вступати до шлюбу після досягнення шлюбного віку, встановленого законом, адже саме з цим фактом законодавець пов'язує настання соціальної та правової зрілості фізичної особи. Водночас, за наявності певних обставин (вагітність, фактичне створення сім'ї тощо) з метою забезпечення правової визначеності може виникнути необхідність укладення шлюбу до досягнення шлюбного віку. Тому, вбачається, що правова регламентація права на укладення шлюбу до досягнення шлюбного віку є виправданою, водночас, здійснення даного права має відбуватися лише у випадку встановлення його правозгідності судом;

б) відповідність надання права на шлюб інтересам заявника (заявників).

Потрібно зазначити, що ні сімейне, ні цивільне процесуальне законодавство України не передбачає навіть приблизного переліку обставин, які має враховувати суд, визначаючи відповідність надання права на шлюб інтересам заявника (заявників). Зазвичай, у судовій практиці ними вважаються вагітність [153; 144], народження дитини [154], перебування у фактичних шлюбних відносинах тощо [148, 476–477; 151]. При цьому, як

правило, суд під час розгляду справи не з'ясовує ні особистих якостей особи, з якою заявник має намір зареєструвати шлюб, ні можливість матеріального забезпечення нею неповнолітнього заявника, ні наявність або відсутність перешкод до реєстрації шлюбу тощо. Як правило, суд виходить лише з того, що вагітність – це беззаперечна підстава для надання права на шлюб і ухвалення рішення у цьому випадку цілком відповідає інтересам заявника [109, с. 192].

Невичерпність переліку підстав надання права на шлюб піддається критиці у юридичній літературі. Так, на погляд низки вчених, перелік підстав надання права на шлюб має бути вичерпним і обмежуватися особливими обставинами, такими як: вагітність, народження дитини, загроза життю одного із майбутнього подружжя [235, с. 88].

З такою позицією погодитися важко. Життєві обставини заявника можуть бути різними, необхідність та доцільність укладення неповнолітньою особою шлюбу до досягнення шлюбного віку може бути зумовлена різними юридичними фактами, які мають бути оцінені судом у контексті наявності передумов для укладення шлюбу до досягнення шлюбного віку відповідно до інтересів заявника.

Отже, ключовими у даному контексті є інтереси заявника, які слід розглядати як прагнення неповнолітньої особи, яка досягла 16-річного віку, створити сім'ю, що опосередковується правомочністю такої особи за рішенням суду отримати право на укладення шлюбу до досягнення шлюбного віку.

Виходячи з цього, можна стверджувати, що вирішуючи питання про відповідність надання права на шлюб інтересам заявника, суд має виходити з того, наскільки ймовірним та доцільним є створення сім'ї між заявником та особою, з якою таку сім'ю планується створити.

Відповідно до ч. 2 ст. 3 СК України сім'ю складають особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки.

Отже, для того, щоб з'ясувати відповідність надання права на шлюб інтересам заявника, судді необхідно оцінити особисті якості особи, з якою заявник має намір зареєструвати шлюб, її матеріальний стан, умови проживання тощо і встановити відповідність реєстрації шлюбу не загалом, а щодо конкретної особи, з якою заявник має намір зареєструвати шлюб. У цій категорії справ суд повинен з'ясувати мотиви заявлених вимог, відносини між особами, які мають намір зареєструвати шлюб, перспективи шлюбу [109, с. 192].

Встановлюючи відповідність надання права на шлюб інтересам заявника, суд має перевірити і відсутність перешкод для укладення шлюбу. Зокрема, відповідно до ст. 26 СК України у шлюбі між собою не можуть перебувати: особи, які є родичами прямої лінії споріднення; рідні (повнорідні, неповнорідні) брат і сестра; двоюрідні брат та сестра, рідні тітка, дядько та племінник, племінниця; усиновлювач та усиновлена ним дитина (шлюб між усиновлювачем та усиновленою ним дитиною може бути зареєстровано лише в разі скасування усиновлення).

Якщо з заявою про надання права на шлюб до суду звернулися рідна дитина усиновлювача та усиновлена ним дитина або діти, які були усиновлені усиновлювачем (ч. 4 ст. 26 СК України), предмет доказування формують такі обставини:

- а) факт наявності в усиновлювача рідної дитини;
- б) факт усиновлення (однієї дитини або декількох дітей);

в) у випадку, якщо із заявою про надання права на шлюб звернулися діти, які були усиновлені усиновлювачем, – відсутність між усиновленими дітьми такого ступеню кривного зв'язку, що унеможливилює укладення шлюбу відповідно до СК України.

Зазначені у пунктах а–в обставини, які формують предмет доказування у справах про надання права на шлюб між рідною дитиною усиновлювача та усиновленою ним дитиною або дітьми, які були усиновлені усиновлювачем, співпадають з матеріально-правовими передумовами звернення до суду із

відповідними заявами і детально біли розглянуті нами вище у межах підрозділу 2.1 дисертаційної роботи.

Слід звернути увагу на те, що деякі вчені до кола обставин, які підлягають встановленню у справах про надання права на шлюб між рідною дитиною усиновлювача та усиновленою ним дитиною або дітьми, які були усиновлені усиновлювачем, відносять відповідність надання права на шлюб інтересам заявника (заявників) [200, с. 219].

З цього приводу наша позиція є іншою. Заява про надання права на шлюб між рідною дитиною усиновлювача та усиновленою ним дитиною або дітьми, які були усиновлені усиновлювачем, подається повнолітніми особами, які мають повну цивільну дієздатність, тобто здатність своїми діями набувати для себе цивільних прав і самостійно їх здійснювати, а також здатність своїми діями створювати для себе цивільні обов'язки, самостійно їх виконувати та нести відповідальність у разі їх невиконання (ч. 1 ст. 30 ЦК України). Завдання суду у даному випадку полягає у встановленні відсутності перешкод для укладення шлюбу, передбачених, зокрема, ст. 26 СК України.

Встановивши коло обставин, які формують предмет доказування у справах про надання права на шлюб, звернемо свій погляд на засоби доказування у таких справах.

Відповідно до ч. 1–2 ст. 76 ЦПК України доказами є будь-які дані, на підставі яких суд встановлює наявність або відсутність обставин (фактів), що обґрунтовують вимоги і заперечення учасників справи, та інших обставин, які мають значення для вирішення справи. Ці дані встановлюються такими засобами: письмовими, речовими і електронними доказами; висновками експертів; показаннями свідків.

Пояснення сторін, третіх осіб та їхніх представників не є самостійним засобом доказування. Водночас, відповідно до ст. 92 ЦПК України сторони, треті особи та їхні представники за їхньою згодою, в тому числі за власною ініціативою, якщо інше не встановлено ЦПК України, можуть бути допитані

як свідки про відомі їм обставини, що мають значення для справи.

Отже, якими засобами доказування можуть бути підтвержені обставини, які обґрунтовують заявлену вимогу про надання права на шлюб чи заперечення проти такої вимоги, або мають інше значення для розгляду справи і підлягають встановленню при ухваленні судового рішення?

По-перше, письмовими доказами, якими відповідно до ч. 1 ст. 95 ЦПК України є документи (крім електронних документів), які містять дані про обставини, що мають значення для правильного вирішення спору.

Зокрема, у справах про надання права на шлюб неповнолітній особі, яка досягла шістнадцяти років, факт досягнення заявником (заявниками) встановленого законом віку – шістнадцяти років, має підтверджуватися свідоцтвом про народження заявника (заявників). Письмовими доказами, що підтверджують вік особи, з якою заявник має намір укласти шлюб, є свідоцтво про народження або паспорт такої особи.

Якщо особа, з якою заявник має намір зареєструвати шлюб, раніше перебувала в іншому шлюбі, доказами відсутності перешкод для реєстрації нового шлюбу будуть: свідоцтво про смерть другого з подружжя; рішення суду, що набрало законної сили, за яким попередній шлюб був розірваний чи визнаний недійсним; свідоцтво про розірвання шлюбу тощо [108, с. 106].

Відповідність надання права на шлюб інтересам заявника (заявників), якщо у такому процесуальному статусі виступає особа, яка не досягла шістнадцятирічного віку, може підтверджуватися такими документами:

а) довідкою про вагітність, свідоцтвом про народження дитини заявника або іншими документами, що підтверджують такі підстави для надання права на шлюб, як «призов на військову службу або від'їзд у довготривале відрядження нареченого, перебування у «фактичних шлюбних відносинах» з особою, яка не досягла шлюбного віку, відсутність обох батьків у наречених, безпосередня загроза життю одному з наречених» [140, с. 89–91], «невиліковна хвороба однієї з осіб, яка бажає зареєструвати шлюб» [15, с. 300] тощо;

б) довідкою з місця проживання про склад сім'ї заявника; довідкою з місця проживання про склад сім'ї, в якій проживатиме майбутнє подружжя, якщо це буде мати місце; заявою членів сім'ї одного з майбутнього подружжя про згоду на спільне проживання в одному житловому приміщенні у випадку, якщо це буде мати місце; актом обстеження умов життя осіб, які мають намір зареєструвати шлюб; довідкою з місця роботи про дохід осіб, які мають намір зареєструвати шлюб тощо [109, с. 189]. Зазначені документи місять дані про обставини щодо стану матеріального забезпечення заявника після реєстрації ним шлюбу;

в) свідоцтвом про народження заявника та особи, з якою заявник має намір зареєструвати шлюб, що підтверджують відсутність перешкод для укладення шлюбу. Зокрема, як вже наголошувалося, відповідно до ст. 26 СК України у шлюбі між собою не можуть перебувати: особи, які є родичами прямої лінії споріднення; рідні (повнорідні, неповнорідні) брат і сестра; двоюрідні брат та сестра, рідні тітка, дядько та племінник, племінниця; усиновлювач та усиновлена ним дитина (шлюб між усиновлювачем та усиновленою ним дитиною може бути зареєстровано лише в разі скасування усиновлення).

Щодо письмових доказів у справах про надання права на шлюб між рідною дитиною усиновлювача та усиновленою ним дитиною або дітьми, які були усиновлені усиновлювачем, то відповідними засобами доказування можуть виступати: свідоцтво про народження та рішення суду про усиновлення дитини, які підтверджуватимуть, відповідно, факт наявності в усиновлювача рідної дитини, факт усиновлення (однієї дитини або декількох дітей), а у випадку, якщо із заявою про надання права на шлюб звернулися діти, які були усиновлені усиновлювачем, – відсутність між усиновленими дітьми такого ступеню кривного зв'язку, що унеможливилює укладення шлюбу відповідно до СК України.

Наступним засобом доказування у справах про надання права на шлюб, ймовірно, могли б бути речові докази (предмети матеріального світу, які

своїм існуванням, своїми якостями, властивостями, місцезнаходженням, іншими ознаками дають змогу встановити обставини, що мають значення для справи (ч. 1 ст. 97 ЦПК України)).

Як зазначається в юридичній літературі, у справах окремого провадження, які виникають із сімейних правовідносин, речовими доказами можуть бути, наприклад, кров та інші виділення людини у справах про визначення походження дитини; звуко- та відеозаписи – у справах про розірвання шлюбу за спільною заявою подружжя, яке має дітей, тощо [69, с. 28].

Виходячи з предмету доказування у справах про надання права на шлюб, можна констатувати, що більшість обставин, які його формують, підтверджується письмовими доказами, і лише такий факт як відповідність укладення шлюбу інтересам заявника (заявників) може підтверджуватися, зокрема, звуко- та відеозаписами, які можуть містити інформацію щодо взаємовідносин сторін.

Наступним засобом доказування у справах про надання права на шлюб можуть бути електронні докази.

Зауважимо, що двадцять перше століття є періодом широкого запровадження та використання різних інноваційних технологій, електронних способів комунікації і мережі Інтернет у буденному житті, зокрема це стосується і цивільного процесу. Використання Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи, можливість подання позовних заяв, клопотань онлайн, участь у судовому засіданні в режимі відео-конференції – все це стає звичайною справою для більшої частини суспільства. Тому, зважаючи на суцільну комп'ютеризацію та інформатизацію, дієве використання здобутків науково-технічного прогресу стало нагальним питанням у цивільному судочинстві. Так у 2017 році змінами до цивільного процесуального законодавства було розширено категорію доказів, внаслідок запровадження досить нового поняття «електронного доказу». Впровадження цього правового інституту було

необхідністю, оскільки наразі це один із основних інструментів для реалізації права на захист фізичних та юридичних осіб [39, с. 145].

Відповідно до ч. 1 ст. 100 ЦПК України електронними доказами є інформація в електронній (цифровій) формі, що містить дані про обставини, що мають значення для справи, зокрема, електронні документи (в тому числі текстові документи, графічні зображення, плани, фотографії, відео- та звукозаписи тощо), веб-сайти (сторінки), текстові, мультимедійні та голосові повідомлення, метадані, бази даних та інші дані в електронній формі. Такі дані можуть зберігатися, зокрема, на портативних пристроях (картах пам'яті, мобільних телефонах тощо), серверах, системах резервного копіювання, інших місцях збереження даних в електронній формі (в тому числі в мережі Інтернет).

Електронні докази подаються в оригіналі або в електронній копії, засвідченій електронним підписом, прирівняним до власноручного підпису відповідно до Закону України «Про електронні довірчі послуги». Законом може бути передбачено інший порядок засвідчення електронної копії електронного доказу (ч. 2 ст. 100 ЦПК України).

У справах про надання права на шлюб як електронні докази, що містять дані про відповідність надання права на шлюб інтересам заявника (заявників), можуть використовуватися скріншоти електронного листування, зроблені з мобільних пристроїв, інформація з соціальних мереж тощо.

Про можливість використання скріншотів електронного листування як електронних доказів у справах, що виникають із сімейних правовідносин, у своїй постанові від 13.07.2020 р., ухваленій у справі №753/10840/19, наголосив Верховний Суд. Касаційний цивільний суд, зокрема, звернув увагу на те, що висловлення погроз за допомогою Viber є психологічним насильством, а скріншоти з мобільних пристроїв можуть бути належним доказом вчинення такого насильства. Звичайно, під час розгляду справи представником відповідача неодноразово наголошувалося, що надані заявником роздруківки містять лише імена людей і не надано доказів, з якого

саме мобільного номера та на які номери надсилались ці повідомлення, що унеможлиблює встановлення відправника та адресата, а тому не можуть бути належними та допустимими доказами відправлення цих повідомлень саме відповідачем. Однак Касаційний цивільний суд з такими доводами не погодився та визнав скріншоти електронної переписки за допомогою Viber належними доказами психологічного насильства з боку відповідача, чим викликав неабияке здивування у представників адвокатської спільноти [124].

Ще одним прикладом використання судами електронних доказів у справах, що виникають із сімейних правовідносин, є використання у якості засобів доказування інформації з соціальних мереж.

Так, апеляційний суд м. Києва в ухвалі від 17.05.2017 р., постановленій у справі №757/16817/16, не взяв до уваги доводи відповідача про його скрутне матеріальне становище, оскільки роздруківки з належних йому сторінок у соціальних мережах доводили зворотнє: відповідач багато подорожує [177].

Водночас, варто погодитися з думкою про те, що у соціальних мережах досить часто виникають проблеми з автентичністю особи, яка є власником сторінки. Абсолютно очевидно, що в соціальних мережах може зареєструватися будь-хто та під будь-яким іменем, використовуючи інформацію та фотознімки, належні іншій особі. Тому у постанові Верховного Суду від 27.11.2019 р. у справі №667/266/15-ц [125] роздруківки з соціальних мереж визнані неналежними доказами, адже, на думку суду, неможливо з'ясувати належність такої сторінки конкретній особі [26].

На сьогодні в Україні відсутня судова практика використання електронних доказів як засобів доказування у справах про надання права на шлюб. Водночас, аналіз наведених вище судових рішень підтверджує наше припущення про те, що у зазначеній категорії справ для підтвердження відповідності надання права на шлюб інтересам заявника (заявників) як електронні докази можуть використовуватися скріншоти електронного

листування, зроблені з мобільних пристроїв, інформація з соціальних мереж та інші електронні докази.

При цьому з метою визначення та встановлення особи автора негативних публікацій у соціальних мережах або володільця сайту, який порушує права інтелектуальної власності тощо, необхідно звертатися до консорціуму «Український центр підтримки номерів та адрес», який займається сприянням захисту прав осіб від порушень у мережі Інтернет. З цією метою Консорціум надає послуги з проведення фіксації і дослідження змісту веб-сторінок у мережі Інтернет, що дозволяє формувати офіційні письмові докази ймовірних порушень прав інтелектуальної власності, а також поширення недостовірної інформації у мережі (інцидентів) у вигляді експертних висновків, а також займається виданням довідок з відомостями про реєстрантів доменних імен або інформацією про їх встановлення, що дозволяє визначити належних відповідачів [26].

Наступним засобом доказування у справах про розірвання шлюбу є висновок експерта.

Висновок експерта – це докладний опис проведених експертом досліджень, зроблені у результаті них висновки та обґрунтовані відповіді на питання, поставлені експертові, складений у порядку, визначеному законодавством (ч. 1 ст. 102 ЦПК України).

Як свідчить судова практика, призначення експертиз у справах про надання права на шлюб не є досить поширеним [147; 145; 155]. Водночас, вбачається, для визначення психологічної готовності до укладення шлюбу може бути призначена судово-психологічна експертиза індивідуально-психологічних особливостей неповнолітньої особи, якій надається право на шлюб.

Судово-психологічна експертиза індивідуально-психологічних особливостей неповнолітньої особи проходиться щодо психічно здорових неповнолітніх. Виокремлення цього виду судово-психологічної експертизи зумовлене, насамперед, своєрідністю підліткового віку. Підлітковий вік

вважають складним і критичним. Така оцінка зумовлена численними якісними змінами, яких зазнає у цей час організм та особистість молодшої людини, що іноді має характер докорінної зміни попередніх особливостей, інтересів і стосунків. Окрім того, зміни, які відбуваються, часто супроводжуються появою у підлітка ускладнень у стосунках із оточуючими: він не піддається впливу дорослих, виявляє різні форми неслухняності, спротиву (упертість, грубість, негативізм, непокірність, замкнутість, скритність тощо) [138, с. 10].

Часто дії підлітка здаються протиприродними, незрозумілими, маломотивованими. І лише після ретельного вивчення його внутрішнього світу стає зрозумілим, що вони зумовлені не тільки глибокими, прихованими суто особистими причинами правопорушника, але й факторами соціально-психологічного плану. Наприклад, психічно здоровий підліток, вихований у несприятливих умовах, може визначатися недостатньою зрілістю особистості. Ознаки її виявляються, насамперед, у примітивній мотивації мети своїх дій, у наївно-дитячих спробах її досягнення, у недостатньо зрілій оцінці вчиненого злочину тощо [138, с. 10].

За результатами експертизи індивідуально-психологічних особливостей неповнолітньої особи суд може встановити психологічну готовності заявника до укладення шлюбу і, відповідно, визначити відповідність надання права на шлюб його інтересам.

Ще одним засобом доказування у справах про надання права на шлюб є показання свідків.

Відповідно до ч. 1 ст. 90 ЦПК України показання свідка – це повідомлення про відомі йому обставини, які мають значення для справи. Не є доказом показання свідка, який не може назвати джерела своєї обізнаності щодо певної обставини.

Як вже зазначалося, пояснення сторін, третіх осіб та їхніх представників не є самостійним засобом доказування. Водночас, відповідно до ст. 92 ЦПК України сторони, треті особи та їхні представники за їхньою

згодою, в тому числі за власною ініціативою, якщо інше не встановлено ЦПК України, можуть бути допитані як свідки про відомі їм обставини, що мають значення для справи.

У справах про надання права на шлюб для встановлення обставин, які формують предмет доказування, важливе значення мають пояснення заявника та інших заінтересованих осіб (особи, з якою він має намір зареєструвати шлюб, їх батьків (усиновлювачів) чи піклувальника). Як вже відмічалось, відповідно до ст. 92 ЦПК України зазначені учасники справи мають бути допитані як свідки.

Як справедливо зазначається в юридичній літературі, доказами відповідності надання права на шлюб інтересам неповнолітньої особи повинні бути відомості, які характеризують повнолітню особу, яка має намір зареєструвати шлюб із неповнолітньою особою. Такі відомості можна отримати з особистих пояснень повнолітньої особи, її батьків (усиновлювачів) чи піклувальника та інших осіб, допитаних у статусі свідків, а також в громадських організаціях, членом яких є зазначена особа; в адміністраціях підприємств чи установ, де вона працює або навчається тощо [109, с. 189].

Щодо допиту в якості свідків батьків (усиновлювачів, піклувальників) заявника (заявників) Ю. В. Білоусов наголошує на тому, що думка батьків (усиновлювачів, піклувальників) щодо доцільності надання їх дитині (підопічному) права на шлюб може лише сприяти встановленню дійсних обставин справи, з'ясуванню відповідності надання цього права інтересам неповнолітньої особи [197, с. 535].

Водночас, С. Є. Сиротенко вважає, що врахування думки батьків, усиновлювачів та інших законних представників під час вирішення питання про надання права на шлюб є обов'язковим в силу природньої залежності неповнолітніх від них [187, с. 87].

О. А. Хазова наголошує на необхідності отримання згоди батьків на укладення шлюбу до досягнення шлюбного віку, що обумовлюється

необхідністю попередження вчинення властивих юності безглуздих вчинків [188, с. 26].

Ш. Л. Монтеск'є також писав: «Требование получения согласия родителей на брак основывается на нерозумии детей, невежественных по причине их молодости и легко поддающихся опьянению страстей» [102, с. 510].

Дещо по-іншому зазначене питання вирішується у деяких країнах Європи. Так, згідно із ст. 148 ЦК Франції неповнолітні не мають права укласти шлюб без згоди батьків. Водночас за наявності суперечок між батьком і матір'ю щодо укладення шлюбу їхньою неповнолітньою дитиною згода батьків на укладення шлюбу вважається отриманою [201, с. 245].

Викладені вище міркування дають підстави стверджувати, що, вирішуючи питання про надання права на шлюб неповнолітній особі, суд має виходити виключно з інтересів останньої і за результатом судового розгляду може надати право на шлюб заявникові (заявникам), а також відмовити у наданні відповідного права. Хоча відмова суду у задоволенні заяви про надання права на шлюб не перешкоджає повторному зверненню з відповідною заявою до суду у разі зміни обставин (подання заяви про надання права на шлюб з іншою особою, обґрунтування відповідності надання права на шлюб іншими підставами тощо) [201, с. 245].

Аналогічну позицію обстоює і Пленум Верховного Суду України, який у ч. 3 п. 2 своєї Постанови № 11 від 21 грудня 2007 р. «Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про право на шлюб, розірвання шлюбу, визнання його недійсним та поділ спільного майна подружжя» [131] наголошує на тому, що заперечення батьків (піклувальників) щодо надання права на шлюб не є підставою для відмови в задоволенні заяви, оскільки головним критерієм для задоволення заяви про надання права на шлюб є встановлення судом факту про відповідність такого права інтересам заявника.

Одним із аспектів, на який слід звернути увагу, аналізуючи інститут

доказів і доказування у справах про надання права на шлюб, є обставини, які не підлягають доказуванню.

Відповідно до ст. 82 ЦПК України *підставами звільнення від доказування є:*

1) обставини, які визнаються учасниками справи, якщо суд не має обґрунтованого сумніву щодо достовірності цих обставин або добровільності їх визнання. Обставини, які визнаються учасниками справи, зазначаються в заявах по суті справи, поясненнях учасників справи, їхніх представників (ч. 1 ст. 82 ЦПК України).

Учасник справи має право відмовитися від визнання обставин. При цьому відмова від визнання обставин приймається судом, якщо сторона, яка відмовляється, доведе, що вона визнала ці обставини внаслідок помилки, що має істотне значення, обману, насильства, погрози чи тяжкої обставини, або що обставини визнано у результаті зловмисної домовленості її представника з другою стороною. Про прийняття відмови сторони від визнання обставин суд постановляє ухвалу. У разі прийняття судом відмови сторони від визнання обставин вони доводяться в загальному порядку (ч. 2 ст. 82 ЦПК України).

У справах про надання права на шлюб заявник та інші заінтересовані особи можуть визнати, наприклад, такі обставини, як-от: фактичне створення сім'ї заявником та особою, з якою планується укласти шлюб; наявність матеріально-побутових передумов для створення сім'ї тощо;

2) обставини, визнані судом загальновідомими (ч. 3 ст. 82 ЦПК України). Такі обставини не потребують доказування через очевидність об'єктивності їх існування. Зазвичай, загальновідомими є юридичні події (обставини, виникнення, зміна або припинення яких не залежить від волі людини: аварія на Чорнобильській АЕС, землетрус, повінь тощо) [68, с. 132];

3) обставини, встановлені рішенням суду в господарській, цивільній або адміністративній справі, що набрало законної сили, при розгляді іншої справи, в якій беруть участь ті самі особи або особа, щодо якої встановлено

ці обставини, якщо інше не встановлено законом. Водночас, обставини, встановлені щодо певної особи рішенням суду в господарській, цивільній або адміністративній справі, що набрало законної сили, не доказуються при розгляді іншої справи, однак можуть бути в загальному порядку спростовані особою, яка не брала участі в справі, в якій такі обставини були встановлені (частини 4–5 ст. 82 ЦПК України).

Так, наприклад, встановлений рішенням суду у цивільній справі факт розірвання попереднього шлюбу особою, з якою заявник прагне укласти шлюб, є преюдиціальним при розгляді справи про надання права на шлюб;

4) обставини, що підтверджують, що мали місце дії (бездіяльність) особи та чи вчинені вони цією особою, встановлені у вирокі суду в кримінальному провадженні, ухвалі про закриття кримінального провадження та звільнення особи від кримінальної відповідальності або постанові суду у справі про адміністративне правопорушення, які вступили в законну силу, якщо суд розглядає справу про правові наслідки дій чи бездіяльності особи, щодо якої винесено вирок, ухвалу або постанову суду (ч. 6 ст. 82 ЦПК України).

Завершуючи дослідження інституту доказів і доказування у справах про надання права на шлюб, звернемо свій погляд на проблему розподілу обов'язків по доказуванню.

З цього приводу Е. В. Васьковський зазначив: «Тягар доказування – це технічний термін, нерівнозначний терміну «обов'язок доказування»: такого обов'язку не існує, бо взагалі у сторін немає процесуальних обов'язків, – сторони мають право не робити ніяких процесуальних дій. Оскільки сторона, яка бажає виграти справу, повинна доводити обставини, на яких вона базує свої вимоги або заперечення, то кажуть, що на ній лежить «тягар доказування» цих обставин. Таким чином, під «тягарем доказування» слід розуміти необхідність для цієї сторони встановити обставини, невизначеність яких може спричинити невігідні для неї наслідки» [15, с. 295; 68, с. 129].

У справах окремого провадження обов'язок по доказуванню покладено на заявника та заінтересованих осіб. Так, згідно з ч. 8 ст. 49, ч. 1 ст. 81 ЦПК України заявник та інші заінтересовані особи у справах окремого провадження зобов'язані довести ті обставини, на які вони посилаються як на підставу своїх вимог або заперечень, крім випадків, встановлених законом.

На відміну від позиції законодавця, у науковій доктрині проблематика розподілу обов'язків по доказуванню у справах окремого провадження не знайшла однозначного розв'язання. Так, на думку одних вчених, обов'язок щодо доказування покладається тільки на заявника [31, с. 323], інших – як на заявника, так і на заінтересованих осіб [143, с. 427].

Так, наприклад, на погляд М. О. Німак, на правилах доказування у справах, що виникають із шлюбних правовідносин, відображається відсутність спору про право. Так, обов'язок доказування у всіх випадках лежить тільки на заявнику, оскільки заявник звертається до суду із вимогою про встановлення тих обставин, які, відповідно до ЦПК України, він повинен довести. Заінтересовані особи мають лише право на доведення чи спростування тих чи інших обставин. Суд в окремому провадженні займає активну позицію в процесі доказування у зв'язку із наданням йому права витребувати необхідні докази за власною ініціативою, але не наділений обов'язком доказування [107, с. 101–103].

С. Я. Фурса також наголошує на тому, що у справах, що виникають із шлюбних правовідносин, існує загальний обов'язок доказування, який лежить на заявнику, оскільки в його інтересах довести ті обставини, з вимогою про встановлення яких він звертається до суду, в іншому разі немає сенсу звертатися до суду. Заявник найбільшою мірою заінтересований у встановленні обставин, на які він посилається як на підставу своїх вимог, що і є метою його звернення до суду, а тому лише заявник може і повинен доводити ті обставини, на які він посилається. Заінтересовані особи мають рівні права із заявниками щодо подання доказів, їх дослідження та доведення перед судом їх переконливості, але обов'язку доводити ті чи інші обставини

вони не мають. Для справ окремого провадження характерним є те, що визнання заінтересованими особами юридичного факту встановленим не має для суду обов'язкового значення, оскільки, як передбачається для даного виду провадження, визнання ними обставин встановленими не усуває перешкод у здійсненні прав заявника [198, с. 681].

Аналогічна позиція знаходить своє відображення і у судовій практиці. Так, Пленум Верховного Суду України у своїй Постанові від 21 грудня 2007 р. № 11 «Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про право на шлюб, розірвання шлюбу, визнання його недійсним та поділ спільного майна подружжя» зазначає: оскільки розгляд справи провадиться в межах заявлених вимог і на підставі поданих доказів, суди згідно зі ст. 119 ЦПК України повинні вимагати від осіб, які подали заяву, повного викладення обставин, що ними обґрунтовуються дані вимоги, й посилення на засоби їх доказування (п. 4).

Беручи участь у цій науковій дискусії, аналізуючи норми, що їх містять ч. 8 ст. 49, ч. 1 ст. 81 ЦПК України, ми поділяємо позицію, що обов'язок по доказуванню у справах окремого провадження покладається як на заявника, так і на інших заінтересованих осіб, виходячи з таких мотивів: обов'язок по доказуванню прямо покладено на заінтересованих осіб в силу ч. 8 ст. 49 ЦПК України, згідно з якою заявник і заінтересовані особи у справах окремого провадження мають права і обов'язки сторін, за винятками, встановленими у розділі IV ЦПК України. Один з обов'язків сторін та інших учасників справи відповідно до ч. 1 ст. 81 ЦПК України – це доказування тих обставин, на які вони посилаються як на підставу своїх вимог або заперечень. Крім того, в правовій нормі, яку містить ч. 5 ст. 81 ЦПК України, додатково регламентовано правило, згідно з яким докази подаються сторонами та іншими учасниками справи. Виходячи з викладеного, можна з упевненістю стверджувати, що суб'єктами обов'язку доказування у справах окремого провадження є як заявник, так і заінтересовані особи [200, с. 178].

Виходячи з викладеного вище, можна стверджувати, що у справах про надання права на шлюб обставини (факти), що підтверджують заявлену вимогу про надання права на шлюб чи заперечення проти такої вимоги або мають інше значення для розгляду справи і підлягають встановленню при ухваленні судового рішення, підлягають доказуванню як заявником, так і іншими заінтересованими особами.

Висновки до розділу 2

Дослідження окремих процесуальних аспектів, пов'язаних із поданням до суду заяви про надання права на шлюб, дозволило нам дійти таких висновків:

1. Цивільне судочинство у справах про надання права на шлюб здійснюється одночасно за правилами:

1) загальними для всього цивільного судочинства (за певними винятками і доповненнями), визначеними у ЦПК України.

2) властивими окремому провадженню у цілому (статті 293–294 ЦПК України);

3) притаманними виключно певній категорії цивільних справ (ч. 2 ст. 23 та ч. 4 ст. 26 СК України).

2. Право на подання до суду заяви про надання права на шлюб – це право звернутися до суду із заявою про підтвердження наявності або відсутності юридичних фактів, що мають значення для створення умов здійснення особою права на шлюб.

3. У разі закриття провадження у справі про надання права на шлюб повторне звернення до суду з приводу розгляду справи про той самий предмет і з тих самих підстав не допускається. Водночас, особа має право повторно звернутися до суду із заявою про надання права на шлюб, змінивши при цьому підставу подання заяви, або подавши до суду заяву про надання права на шлюб із іншою особою.

4. Юридичну заінтересованість заявника у справах про надання права на шлюб слід розглядати як прагнення заявника домогтися ухвалення рішення суду про підтвердження наявності або відсутності юридичних фактів, що мають значення для створення умов здійснення особою права на шлюб.

5. Юридична заінтересованість заявника не є передумовою реалізації права на звернення до суду із заявою в порядку окремого провадження, адже коло заявників у справах окремого провадження визначено законом. Це означає, що будь-який заявник у справі окремого провадження має юридичну заінтересованість, адже процесуальний та (або) матеріальний закон, регламентуючи можливість набуття даною особою цивільного процесуального статусу заявника, передбачає, що рішення суду у цій справі впливатиме на її права та обов'язки.

6. Матеріально-правовими передумовами реалізації права на подання до суду заяви про надання права на шлюб в порядку окремого провадження є:

1) якщо заява подається на підставі ч. 2 ст. 23 СК України – досягнення заявником віку 16 років.

2) якщо заява подається на підставі ч. 4 ст. 26 СК України: а) факт наявності в усиновлювача рідної дитини. Зазначений факт підтверджується свідоцтвом про народження дитини; б) факт усиновлення (однієї дитини або декількох дітей); в) у випадку, якщо із заявою про надання права на шлюб звернулися діти, які були усиновлені усиновлювачем, – відсутність між усиновленими дітьми такого ступеню кровного зв'язку, що унеможливило укладення шлюбу відповідно до СК України.

7. У випадку недотримання матеріально-правових передумов реалізації права на подання до суду заяви у справах окремого провадження, у тому числі заяви у справах про надання права на шлюб, суд має постановити ухвалу про повернення заяви на підставі п. 1 ч. 4 ст. 185 ЦПК України як такої, яку подано особою, яка не має процесуальної дієздатності, зокрема

здатності особисто здійснювати цивільні процесуальні права та виконувати цивільні процесуальні обов'язки заявника у суді.

8. Учасники справ про надання права на шлюб – суб'єкти цивільних процесуальних правовідносин, які наділені юридичною заінтересованістю у розгляді справи, що опосередковується охоронюваним законом (законним) інтересом підтвердити наявність або відсутність юридичних фактів, що мають значення для створення умов здійснення особою права на шлюб, і які з урахуванням процесуальних обмежень, встановлених законом, вчиняють у суді процесуальні дії, спрямовані на виникнення, розвиток і припинення цивільного судочинства.

9. Загальний цивільний процесуальний статус учасників справ про надання права на шлюб формують ті загальні суб'єктивні цивільні процесуальні права та юридичні цивільні процесуальні обов'язки, якими наділені всі без винятку учасники справ окремого провадження. Водночас, спеціальний цивільний процесуальний статус учасників справ про надання права на шлюб є сукупністю спеціальних суб'єктивних цивільних процесуальних прав та юридичних цивільних процесуальних обов'язків, якими кожен із учасників таких справ наділений індивідуально.

10. Коло осіб, які можуть набути цивільного процесуального статусу заявника у справах про надання права на шлюб, залежить від матеріально-правової підстави звернення до суду із відповідною заявою, а саме:

1) якщо заява про надання права на шлюб подається на підставі ч. 2 ст. 23 СК України, цивільного процесуального статусу заявника у таких справах набуває особа, яка досягла шістнадцяти років.

2) якщо заява про надання права на шлюб подається на підставі ч. 4 ст. 26 СК України, цивільного процесуального статусу заявника у таких справах набувають: а) рідна дитина усиновлювача та усиновлена ним дитина; б) діти, які були усиновлені усиновлювачем.

11. Норми інституту процесуальної співучасті, що регламентовані ст. 50 ЦПК України, потрібно поширювати на випадки множинності заявників у

справах окремого провадження.

12. Крім спеціальних цивільних процесуальних прав, передбачених ч. 2–3, 8 ст. 49 ЦПК України, заявник у справах про надання права на шлюб неповнолітній особі відповідно до ч. 1 ст. 45 ЦПК України наділяється додатковими цивільними процесуальними правами, серед яких право:

1) безпосередньо або через представника чи законного представника висловлювати свою думку та отримувати його допомогу у висловленні такої думки;

2) отримувати через представника чи законного представника інформацію про судовий розгляд;

3) здійснювати інші процесуальні права і виконувати процесуальні обов'язки, передбачені міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України.

13. Як заінтересовані особи до участі в справах про надання права на шлюб неповнолітній особі можуть залучатися: а) один або обоє батьків (усиновлювачів) неповнолітньої особи чи її піклувальник; б) особа, з якою передбачається реєстрація шлюбу; в) інші заінтересовані особи.

14. У справах про надання права на шлюб заявник, інші заінтересовані особи, а також особа, якій законом надано право звертатися до суду в інтересах іншої особи, може брати участь у судовому процесі особисто (самопредставництво) та (або) через представника. При цьому особиста участь у справі особи не позбавляє її права мати в цій справі представника.

15. У випадку законного представництва у справах про надання права на шлюб, представник наділяється правом та одночасно обов'язком здійснювати від імені особи, яку він представляє, всі цивільні процесуальні права та обов'язки, відповідно, заявника, іншої заінтересованої особи, а також особи, якій законом надано право звертатися до суду в інтересах іншої особи. Водночас, за договірного представництва у справах про надання права на шлюб представник здійснює від імені особи, яку він представляє, всі

цивільні процесуальні права та обов'язки, крім тих, у здійсненні яких його було обмежено у виданій йому довіреності або ордері.

16. Предмет доказування у справах про надання права на шлюб можна визначити як сукупність обставин (фактів), що підтверджують заявлену вимогу про надання права на шлюб чи заперечення проти такої вимоги або мають інше значення для розгляду справи і підлягають встановленню при ухваленні судового рішення.

17. Обставини, які формують предмет доказування у справах про надання права на шлюб, визначаються залежно від того, яка з осіб набуває цивільного процесуального статусу заявника.

18. Засобами доказування у справах про надання права на шлюб є: письмові, речові і електронні докази; висновки експертів; показання свідків. Пояснення заявника, інших заінтересованих осіб та їхніх представників не є самостійним засобом доказування. Водночас, відповідно до ст. 92 ЦПК України заявник, інші заінтересовані особи та їхні представники за їхньою згодою, в тому числі за власною ініціативою, якщо інше не встановлено ЦПК України, можуть бути допитані як свідки про відомі їм обставини, що мають значення для справи.

19. У справах про надання права на шлюб неповнолітній особі, яка досягла шістнадцяти років, факт досягнення заявником (заявниками) встановленого законом віку – шістнадцяти років, має підтверджуватися свідоцтвом про народження заявника (заявників). Письмовими доказами, що підтверджують вік особи, з якою заявник має намір укласти шлюб, є свідоцтво про народження або паспорт такої особи.

20. Письмовими доказів у справах про надання права на шлюб між рідною дитиною усиновлювача та усиновленою ним дитиною або дітьми, які були усиновлені усиновлювачем можуть виступати: свідоцтво про народження та рішення суду про усиновлення дитини, які підтверджуватимуть, відповідно, факт наявності в усиновлювача рідної дитини, факт усиновлення (однієї дитини або декількох дітей), а у випадку,

якщо із заявою про надання права на шлюб звернулися діти, які були усиновлені усиновлювачем, – відсутність між усиновленими дітьми такого ступеню кровного зв'язку, що унеможлиблює укладення шлюбу відповідно до СК України.

21. Більшість обставин, які формують предмет доказування у справах про надання прав на шлюб, підтверджується письмовими доказами, і лише такий факт як відповідність укладення шлюбу інтересам заявника (заявників) може підтверджуватися, зокрема, звуко- та відеозаписами, які можуть містити інформацію щодо взаємовідносин сторін.

22. На сьогодні в Україні відсутня судова практика використання електронних доказів як засобів доказування у справах про надання права на шлюб. Водночас, вбачається, що у зазначеній категорії справ для підтвердження відповідності надання права на шлюб інтересам заявника (заявників) як електронні докази можуть використовуватися скріншоти електронного листування, зроблені з мобільних пристроїв, інформація з соціальних мереж та інші електронні докази.

23. У справах про надання права на шлюб обставини (факти), що підтверджують заявлену вимогу про надання права на шлюб чи заперечення проти такої вимоги або мають інше значення для розгляду справи і підлягають встановленню при ухваленні судового рішення, підлягають доказуванню як заявником, так і іншими заінтересованими особами.

24. Доцільним видається наділяти інших заінтересованих осіб у справах окремого провадження тільки загальним цивільним процесуальним статусом. З цією метою ч. 8 ст. 49 пропонуємо викласти у новій редакції: «Заявник у справах окремого провадження має права та обов'язки позивача, крім випадків, передбачених у розділі IV цього Кодексу».

РОЗДІЛ 3.
ПРОЦЕСУАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ
РОЗГЛЯДУ СПРАВ ПРО НАДАННЯ ПРАВА НА ШЛЮБ
В ПОРЯДКУ ОКРЕМОГО ПРОВАДЖЕННЯ

3.1 Відкриття провадження у справах про надання права на шлюб

Процесуальна діяльність з відкриття провадження у справі в суді першої інстанції має велике значення для забезпечення права на судовий захист і реалізації всього комплексу завдань і цілей цивільного судочинства. Саме тут вирішується питання про наявність умов, з якими закон пов'язує саму можливість виникнення провадження в суді загальної юрисдикції щодо розгляду і вирішення по суті конкретної цивільної справи. Лише після цього, за загальним правилом, і стають можливими виникнення та зміна всієї сукупності цивільних процесуальних правовідносин, що впливають із цієї справи. Отже, без відкриття провадження в цивільній справі в суді першої інстанції неможливий судовий захист порушених або оспорюваних прав, свобод та охоронюваних законом інтересів громадян і організацій [94, с. 123–124].

Як вже відмічалось в попередніх підрозділах дисертаційної роботи, окреме провадження призначене для розгляду справ про підтвердження наявності або відсутності юридичних фактів, що мають значення для охорони прав та інтересів особи або створення умов для здійснення нею особистих немайнових чи майнових прав або підтвердження наявності чи відсутності неоспорюваних прав (ч. 7 ст. 19 ЦПК України).

Формою звернення заявника для відкриття провадження у справі окремого провадження є заява, яка, на відміну від позовної заяви, не спрямована проти конкретних осіб, оскільки захисту порушеного права не вимагається [84, с. 543].

Як пише відмий процесуаліст С. Я. Фурса: «В силу особливостей інтересу, про захист якого просить заявник в окремому провадженні заява, яка подається для відкриття окремого провадження, не містить матеріально-правової вимоги. Складний характер позову, який поєднує у собі як процесуальні, так і матеріальні вимоги, для заяви не характерний» [193, с. 526].

Відповідно до частин 1–3 ст. 4 ЦПК України кожна особа має право в порядку, встановленому ЦПК України, звернутися до суду за захистом своїх порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи законних інтересів. При цьому право на подання до суду заяви слід відмежовувати від права на судовий захист: останнє, на відміну від першого, означає право особи вимагати в судовому порядку захисту своїх прав чи охоронюваних законом інтересів. Водночас, право на подання до суду заяви є саме правом звернутися до суду для захисту своїх прав чи охоронюваних законом інтересів. Відтак, право на судовий захист має будь-яка особа, права чи охоронювані законом інтереси якої порушені, не визнані або оспорені, а правом на подання до суду заяви наділені тільки ті особи, які відповідають визначеним у законі вимогам [106, с. 57].

Питання, пов'язані із визначенням процесуальних та матеріально-правових передумов реалізації права на подання до суду заяви про надання прав на шлюб в порядку окремого провадження, а також визначення кола осіб, які мають право звернутися до суду із відповідною заявою, були досліджені нами у межах розділу II дисертаційної роботи. Відтак, у підрозділі 3.1 ми звернемо свій погляд на форму та зміст заяви про надання права на шлюб, а також визначимо порядок процесуальних дій суду та учасників цієї категорії справ на даній стадії цивільного процесу.

Отже, відповідно до ч. 3 ст. 175, ч. 3 ст. 294 ЦПК України, ч. 2 ст. 23, ч. 4 ст. 26 СК України та враховуючи п. 4 Постанови ПВСУ від 12 червня 2009 р. № 2 «Про застосування норм цивільного процесуального законодавства

при розгляді справ у суді першої інстанції» у заяві про надання права на шлюб має бути зазначено:

1) *найменування суду першої інстанції, до якого подається заява* (п. 1 ч. 3 ст. 175 ЦПК України);

Відповідно до ч. 1 ст. 27 ЦПК України заява про надання права на шлюб особі, яка досягла шістнадцяти років (ч. 2 ст. 23 СК України), подається до суду за правилами загальної територіальної підсудності – за зареєстрованим у встановленому законом порядку місцем проживання або за зареєстрованим у встановленому законом порядку місцем перебування заявника [201, с. 239–240].

Разом із тим правила альтернативної територіальної підсудності доцільно застосовувати при поданні до суду заяв про надання права на шлюб, якщо шлюбного віку не досягли обидві особи, які мають намір зареєструвати шлюб [107, с. 4], про надання права на шлюб між рідною дитиною усиновлювача та усиновленою ним дитиною, а також між дітьми, які були усиновлені ним (ч. 4 ст. 26 СК України). Такі заяви можуть бути подані до суду за зареєстрованим у встановленому порядку місцем проживання або за зареєстрованим у встановленому порядку місцем перебування одного із заявників [201, с. 239–240];

2) *ім'я (прізвище, ім'я та по батькові) заявника (заявників) та інших заінтересованих осіб, їх місце проживання чи перебування, поштовий індекс, а також реєстраційний номер облікової картки платника податків (для фізичних осіб) за його наявності або номер і серію паспорта для фізичних осіб – громадян України (якщо такі відомості заявнику (заявникам) відомі), відомі номери засобів зв'язку, офіційної електронної адреси та адреси електронної пошти* (п. 2 ч. 3 ст. 175 ЦПК України).

Нагадаємо, що відповідно з ч. 2 ст. 23 СК України право на шлюб може бути надано за рішенням суду за заявою особи, яка досягла 16 років. Отже, заявником у справах про надання права на шлюб є тільки фізична особа у віці від 16 до 18 років, яка має намір зареєструвати шлюб. Звертатися до суду із

цією заявою не можуть батьки неповнолітньої особи чи будь-які інші особи, оскільки реєстрація шлюбу та вирішення пов'язаних з цим питань потребує самостійного волевиявлення особи, яка бажає зареєструвати шлюб. Якщо шлюбного віку не досягли обидві особи, які мають намір зареєструвати шлюб, то «вони можуть звернутися до суду із спільною заявою» [169, с. 104] або «подати до суду окремі заяви, а тоді суд об'єднає справи в одне провадження» [159, с. 51; 170].

Якщо заява про надання права на шлюб подається на підставі ч. 4 ст. 26 СК України, заявником (заявниками) у таких справах є: а) рідна дитина усиновлювача та усиновлена ним дитина; б) діти, які були усиновлені усиновлювачем.

Як заінтересовані особи до участі в справі про надання права на шлюб неповнолітній особі залучаються:

- а) один або обоє батьків (усиновлювачів) неповнолітньої особи чи її піклувальник;
- б) особа, з якою передбачається реєстрація шлюбу.;
- в) інші заінтересовані особи. У судовій практиці як такі, зазвичай, розглядаються органи опіки та піклування [200, с. 215–216].

Щодо інших заінтересованих осіб в юридичній літературі обґрунтовано думку, згідно якої в тих випадках, якщо заява про надання права на шлюб подається однією з осіб, які мають намір зареєструвати шлюб, воля другої особи, яка є повнолітньою, повинна бути виражена в тій самій або окремій заяві [205, с. 120]. Це пояснюється тим, що право на шлюб надається судом тільки щодо конкретної особи з урахуванням усіх обставин справи [200, с. 218].

Таку позицію ми не розділяємо, виходячи з таких мотивів. Право на шлюб в порядку окремого провадження надається тільки одній особі – заявникові, який не досяг шістнадцяти років. Волевиявлення іншої особи щодо державної реєстрації шлюбу з особою, яка досягла шістнадцяти років і якій було надано право на шлюб за рішенням суду, у формі заяви про

реєстрацію шлюбу має бути виражено в органі ДРАЦСу. При цьому реєстрація шлюбу з особою, яка досягла шістнадцяти років і якій за рішенням суду було надано право на шлюб, є правом, а не обов'язком. Тому ймовірною є ситуація, коли шлюб з особою, якій було надане право на шлюб до досягнення шлюбного віку, шлюб не буде зареєстровано. У такому випадку для укладення шлюбу з іншою особою заявникові необхідно повторно звертатися до суду для отримання відповідного права.

У справах про надання права на шлюб між рідною дитиною усиновлювача та усиновленою ним дитиною, а також між дітьми, які були усиновлені ним, як заінтересовані особи можуть бути залучені один з батьків (якщо усиновлювачем є чоловік (дружина) матері (батька) дитини чи особа, яка проживає з матір'ю (батьком) дитини однією сім'єю), усиновлювач (усиновлювачі) та інші особи [16, с. 48–49];

3) зміст вимог заявника (заявників): спосіб (способи) захисту прав або інтересів, передбачений законом чи договором, або інший спосіб (способи) захисту прав та інтересів, який не суперечить закону і який заявник просить суд визначити у рішенні (п. 4 ч. 3 ст. 175 ЦПК України).

Виходячи із зазначеної норми (п. 4 ч. 3 ст. 175 ЦПК України), можна стверджувати, що змістом вимоги заявника (заявників) у досліджуваній категорії справ є вимога надати право на шлюб. При цьому відповідна вимога має корелюватися із визначеним законом способом захисту сімейних прав та інтересів.

Слід зазначити, що в юридичній літературі відсутній єдиний підхід щодо розуміння способів захисту сімейних прав та інтересів.

Зокрема, способи захисту визначаються як: визначені законом або договором матеріально-правові заходи, спрямовані на відновлення (визнання) порушених (оспорюваних) прав та вплив на правопорушника [189, с. 346]; концентровані вирази міри державного примусу, за допомогою яких здійснюється досягнення бажаного правового результату [158, с. 31]; передбачені законодавством засоби, за допомогою яких може бути досягнуто

припинення, відвернення, усунення порушення права, його відновлення та (або) компенсація витрат, викликаних порушенням права [175, с. 9]; правоохоронні заходи у вигляді закріплених законом матеріально-правових заходів примусового характеру, за допомогою яких здійснюються відновлення (визнання) порушених (оспорюваних) прав і вплив на правопорушника [92, с. 109].

Беручи за основу зазначені підходи, ми приєднуємося до позиції, відповідно до якої під способом захисту сімейних прав та інтересів слід розуміти визначений законом або договором примусовий захід, що відповідає характеру правопорушення і за допомогою якого забезпечується відновлення порушених, невизнаних чи оспорюваних сімейних прав та інтересів, а також здійснюється вплив на правопорушника [201, с. 98].

Відповідно до ч. 2 ст. 18 СК України способами захисту сімейних прав та інтересів зокрема є: 1) встановлення правовідношення; 2) примусове виконання добровільно не виконаного обов'язку; 3) припинення правовідношення, а також його анулювання; 4) припинення дій, які порушують сімейні права; 5) відновлення правовідношення, яке існувало до порушення права; 6) відшкодування матеріальної та моральної шкоди, якщо це передбачено СК України або договором; 7) зміна правовідношення; 8) визнання незаконними рішень, дій чи бездіяльності органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб.

На наш погляд, у справах про надання права на шлюб способом захисту і, відповідно, змістом вимоги заявника є зміна правовідношення. Пояснимо, чому.

Як слушно відмічає Г. В. Чурпіта, за загальним правилом, елементами будь-якого правовідношення є суб'єкти, об'єкт та зміст. Відтак зміна правовідношення передбачає зміну одного або декількох з указаних елементів. При цьому один з елементів правовідношення завжди має залишатися незмінним, адже у разі зміни всіх елементів правовідношення

мова вже буде йти не про зміну правовідношення, а про виникнення (встановлення) нового правовідношення [201, с. 119–120].

На думку І. О. Ромащенко, зміна правовідношення полягає у зміні його суб'єкта, об'єкта чи змісту, а припинення правовідношення – у припиненні всіх прав та обов'язків сторін правовідношення [157, с. 66–67].

З. В. Ромовська наголошує на тому, що суб'єкти сімейних правовідносин характеризуються додатковими юридичними якостями (батька, дитини, подружжя тощо), зміна суб'єктного складу у таких правовідносинах відбутися не може. При цьому обмеженою є можливість зміни і змісту сімейного правовідношення, який характеризується імперативністю правового регулювання. Зокрема, на думку автора, зміна батьківського правовідношення як спосіб захисту прав та інтересів дітей полягає у зміні способів здійснення особистих чи майнових прав та обов'язків, а також у позбавленні прав та обов'язків особистого немайнового характеру чи обмеженні їх обсягу [158, с. 100–101, 119].

Аналіз наведених наукових концепцій дає нам підстави для висновку про те, що зміна правовідношення як спосіб захисту сімейних прав та інтересів передбачає зміну одного або декількох його елементів, якими є суб'єкти, об'єкт та зміст.

Далі розглянемо елементи сімейного правовідношення, змістом якого є право на шлюб. Отже, суб'єктом (суб'єктами рідна дитина усиновлювача та усиновлена ним дитина; б) діти, які були усиновлені усиновлювачем) даного правовідношення є особа, яка відповідно до ч. 1 ст. 23 СК України досягла шлюбного віку (18 років), рідна дитина усиновлювача та усиновлена ним дитина або діти, які були усиновлені усиновлювачем. Змістом даного правовідношення є право на шлюб. Об'єктом даного правовідношення є шлюб як сімейний союз жінки та чоловіка, зареєстрований у органі державної реєстрації актів цивільного стану.

Як впливає із викладеного вище, дане сімейне правовідношення, змістом якого є право на шлюб, є абсолютним і передбачає наявність із однієї

сторони – суб'єкта – носія суб'єктивного права (права на шлюб), а з іншої – невизначеного кола осіб – суб'єктів, які зобов'язані дане право не порушувати. Таким чином, коли суд надає заявникові (особі, яка не досягла шлюбного віку, або рідній дитині усиновлювача та усиновленій ним дитині або дітям, які були усиновлені усиновлювачем) право на шлюб, відбувається зміна суб'єкта правовідношення – суб'єктом (суб'єктами) правовідношення стає особа (особи), яка до ухвалення судового рішення відповідної правосуб'єктності не мала.

Таким чином, можна констатувати, що у справах про надання права на шлюб суд здійснює захист сімейних прав та інтересів шляхом зміни сімейного правовідношення, що уособлюється зміною такого його елементу як суб'єкт (суб'єкти).

Таким чином, відповідно до п. 4 ч. 3 ст. 175 ЦПК України заявник (заявники) має зазначити у заяві про надання права на шлюб, що способом захисту прав або інтересів, передбаченим законом, у даному випадку є зміна правовідношення (п. 7 ч. 2 ст. 18 СК України);

4) виклад обставин, якими заявник (заявники) обґрунтовує свої вимоги (п. 5 ч. 3 ст. 175 ЦПК України).

Фактично, у межах даного елементу заяви заявник має викласти обставини, які формують предмет доказування у справах про надання права на шлюб, тобто обставини (факти), що підтверджують заявлену вимогу про надання права на шлюб чи заперечення проти такої вимоги або мають інше значення для розгляду справи і підлягають встановленню при ухваленні судового рішення.

Так, якщо заявником у справах про надання права на шлюб виступає неповнолітня особа, яка досягла шістнадцяти років, у заяві необхідно зазначити про:

а) факт досягнення заявником (заявниками) встановленого законом віку – шістнадцяти років.

б) відповідність надання права на шлюб інтересам заявника (заявників).

Відповідність надання права на шлюб інтересам заявника визначається ймовірністю та доцільністю створення сім'ї між заявником та особою, з якою таку сім'ю планується створити.

Виходячи з цього, викладаючи обставини, якими заявник (заявники) обґрунтовує свої вимоги, необхідно зазначити про особисті якості особи, з якою заявник має намір зареєструвати шлюб, її матеріальний стан, умови проживання. Необхідно звернути увагу і на мотиви заявлених вимог, відносини між особами, які мають намір зареєструвати шлюб, перспективи шлюбу.

Встановлюючи відповідність надання права на шлюб інтересам заявника, суд має перевірити і відсутність перешкод для укладення шлюбу. Тому у межах даного елемента заяви про надання права на шлюб слід зазначити і про відсутність перешкод для його укладання.

Якщо з заявою про надання права на шлюб до суду звернулися рідна дитина усиновлювача та усиновлена ним дитина або діти, які були усиновлені усиновлювачем (ч. 4 ст. 26 СК України), у заяві необхідно зазначити про:

- а) факт наявності в усиновлювача рідної дитини;
- б) факт усиновлення (однієї дитини або декількох дітей);
- в) у випадку, якщо із заявою про надання права на шлюб звернулися діти, які були усиновлені усиновлювачем, – про відсутність між усиновленими дітьми такого ступеню кровного зв'язку, що унеможливило б укладення шлюбу відповідно до СК України.

Необхідно звернути увагу й на те, що законодавець не вимагає від заявника (заявників), щоб він здійснював кваліфікацію відповідних правовідносин, тобто зазначав у заяві, на яких правових нормах ґрунтується його вимога. Це пов'язано з тим, що обов'язок здійснювати кваліфікацію правовідносин покладається на суд, який і повинен визначати, чи поширюється та або інша норма на ці правовідносини. Проте з метою забезпечення більш швидкого розгляду цивільної справи і спрощення

діяльності суду (судді) заявникові бажано у заяві зазначити не лише фактичні дані справи, а й статті закону, які він поклав в основу своєї правової позиції [197, с. 289]. Зокрема, у справах про надання права на шлюб залежно від матеріально-правового статусу особи, яка набуде процесуального статусу заявника у таких справах, відповідними нормами права є: ч. 2 ст. 23 СК України – якщо заява подається особою, яка не досягла шістнадцяти років, або ч. 4 ст. 26 СК України – якщо заява подається рідною дитиною усиновлювача та усиновленою ним дитиною або дітьми, які були усиновлені усиновлювачем;

5) зазначення доказів, що підтверджують вказані обставини (п. 5 ч. 3 ст. 175 ЦПК України).

Щодо зазначення доказів у змісті заяви в юридичній літературі було висловлено думку, що, формулюючи відповідну норму, законодавець допустив певну неточність. У ній мова йде про докази, а, насправді, законодавець мав на увазі засоби доказування, адже доказами є фактичні дані, інформація, а засобами доказування – конкретні форми її отримання чи закріплення [197, с. 289].

Таким чином, заявник у своїй заяві має зазначити саме засоби доказування, в яких містяться докази, що дозволять довести його правову позицію і про які йому відомо. Але це не означає, що заявник повинен разом із заявою подавати усі необхідні докази (засоби доказування). Виходячи з особливої юридичної природи окремого провадження як непозовного виду цивільного судочинства, при розгляді таких справ суд, відповідно до ч. 2 ст. 294 ЦПК України, з метою з'ясування обставин справи може за власною ініціативою витребувати необхідні докази [106, с. 116].

Ведучи мову про засоби доказування у справах про надання права на шлюб, слід зазначити, що проблемні аспекти інституту доказів і доказування в таких справах детально були досліджені нами у межах підрозділу 2.3 дисертаційної роботи.

Коротко підсумуємо: у справах про надання права на шлюб за заявою особи, яка не досягла шістнадцяти років, заявник має зазначити в заяві про такі засоби доказування, як-от: свідоцтво про народження заявника (заявників); довідка про вагітність, свідоцтво про народження дитини заявника або інші документи, що підтверджують такі підстави для надання права на шлюб, як «призов на військову службу або від'їзд у довготривале відрядження нареченого, перебування у «фактичних шлюбних відносинах» з особою, яка не досягла шлюбного віку, відсутність обох батьків у наречених, безпосередня загроза життю одному з наречених»; свідоцтва про народження заявника та особи, з якою заявник має намір зареєструвати шлюб, що підтверджують відсутність перешкод для укладення шлюбу тощо.

У випадку подання заяви про надання права на шлюб рідною дитиною усиновлювача та усиновленою ним дитиною або дітьми, які були усиновлені усиновлювачем, необхідно зазначити про такі засоби доказування: свідоцтво про народження та рішення суду про усиовлення дитини, які підтверджуватимуть, відповідно, факт наявності в усиновлювача рідної дитини, факт усиовлення (однієї дитини або декількох дітей);

б) відомості про вжиття заходів забезпечення доказів або заяви до подання заяви, якщо такі здійснювалися (п. 7 ч. 3 ст. 175 ЦПК України).

«Забезпечення доказів, – пише відомий процесуаліст В. В. Комаров, – це заходи, спрямовані на збереження відомостей про обставини справи, коли є підстави припускати, що використання цих відомостей у подальшому може стати утрудненим або неможливим [88, с. 495].

Відповідно до ч. 1 ст. 116 ЦПК України суд за заявою учасника справи або особи, яка може набути статусу заявника, має забезпечити докази, якщо є підстави припускати, що засіб доказування може бути втрачений або збирання або подання відповідних доказів стане згодом неможливим чи утрудненим.

У справах окремого провадження суд може застосовувати всі передбачені законом способи забезпечення доказів, як-от: допит свідків,

призначення експертизи, витребування та (або) огляд доказів, у тому числі за їх місцезнаходженням, заборона вчиняти певні дії щодо доказів та зобов'язання вчинити певні дії щодо доказів тощо. При цьому вибір конкретного способу забезпечення обумовлюється предметом доказування у конкретній справі, а також наявністю обставин, що можуть ускладнити витребування відповідних фактичних даних у майбутньому [68, с. 93].

Вбачається, у справах про надання права на шлюб найактуальнішим способом забезпечення доказів може виступати відібрання пояснень від потенційного заявника та інших заінтересованих осіб у процесуальній формі допиту свідків.

Щодо заходів забезпечення заяви, то відповідно до ч. 2 ст. 149 ЦПК України забезпечення заяви допускається до подання заяви, якщо невжиття таких заходів може істотно ускладнити чи унеможливити виконання рішення суду або ефективний захист, або поновлення порушених чи оспорюваних прав або інтересів заявника, за захистом яких він звернувся або має намір звернутися до суду, а також з інших підстав, визначених законом.

Відповідно до пунктів 2–3 ч. 1 ст. 150 ЦПК України заява може бути забезпечена, зокрема, такими способами: заборонаю вчиняти певні дії; встановленням обов'язку вчинити певні дії, у разі якщо спір виник із сімейних правовідносин; іншими заходами у випадках, передбачених законами, а також міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

Виходячи із юридичної природи справ про надання права на шлюб, у яких суд, встановлюючи наявність або відсутність юридичних фактів, ухвалює рішення про надання особі права на шлюб, тим самим розширює обсяг сімейно-правової дієздатності такої особи за рахунок здатності здійснити право на шлюб до досягнення шлюбного віку або укласти шлюб між рідною дитиною усиновлювача та усиновленою ним дитиною, а також між дітьми, які були усиновлені усиновлювачем, вбачається, що у таких

справах відсутні матеріально-правові передумови для застосування заходів забезпечення заяви;

7) перелік документів та інших доказів, що додаються до заяви; зазначення доказів, які не можуть бути подані разом із заявою (за наявності); зазначення щодо наявності у заявника або іншої особи оригіналів письмових або електронних доказів, копії яких додано до заяви (п. 8 ч. 3 ст. 185 ЦПК України).

Усе, що додається до заяви, має бути відображено в переліку додатків. До такого переліку у справах про надання права на шлюб обов'язково включаються:

а) копії заяви та копії всіх документів, що додаються до неї, відповідно до кількості інших заінтересованих осіб. У разі подання до суду заяви та документів, що додаються до неї в електронній формі, заявник зобов'язаний додати до заяви доказ надсилання листом з описом вкладення іншим учасникам справи копій поданих до суду документів (ч. 1 ст. 177 ЦПК України).

Якщо заява про надання права на шлюб подається особою, яка не досягла шістнадцяти років, до заяви додається копія свідоцтва про народження заявника та особи, з якою заявник має намір зареєструвати шлюб, що підтверджують відсутність перешкод для укладення шлюбу.

Якщо заява про надання прав на шлюб подається рідною дитиною усиновлювача та усиновленою ним дитиною або дітьми, які були усиновлені усиновлювачем, до заяви додаються свідоцтво про народження та рішення суду про усиновлення дитини, які підтверджуватимуть, відповідно, факт наявності в усиновлювача рідної дитини, факт усиновлення (однієї дитини або декількох дітей), а у випадку, якщо із заявою про надання права на шлюб звернулися діти, які були усиновлені усиновлювачем, – відсутність між усиновленими дітьми такого ступеню кровного зв'язку, що унеможливило укладення шлюбу відповідно до СК України;

б) клопотання та заяви заявника про звільнення (відстрочення, зменшення) від сплати судового збору, про призначення експертизи, витребування доказів тощо (ч. 3 ст. 177 ЦПК України);

в) документи, що підтверджують сплату судового збору у встановлених порядку і розмірі, або документи, що підтверджують підстави звільнення від сплати судового збору відповідно до закону (ч. 4 ст. 177 ЦПК України);

Відповідно до п. 1.4 ч. 2 ст. 4 Закону України «Про судовий збір» за подання до суду заяви про надання права на шлюб в порядку окремого провадження справляється судовий збір 0,2 розміру прожиткового мінімуму для працездатних осіб;

г) всі наявні у заявника докази, що підтверджують обставини, на яких ґрунтується вимога про надання права на шлюб (якщо подаються письмові чи електронні докази заявник може додати до заяви копії відповідних доказів) (ч. 5 ст. 177 ЦПК України);

д) довіреність чи інший документ, що підтверджує повноваження представника заявника, якщо заява подається представником (ч. 7 ст. 177 ЦПК України);

8) попередній (орієнтовний) розрахунок суми судових витрат, які заявник поніс і які очікує понести у зв'язку із розглядом справи (п. 9 ч. 3 ст. 175 ЦПК України).

Відповідно до ч. 1 ст. 134 ЦПК України разом із заявою по суті спору заявник та інші заінтересовані особи мають подати до суду попередній (орієнтовний) розрахунок суми судових витрат, які вони понесуть і які очікують понести в зв'язку із розглядом справи. У разі неподання заявником попереднього розрахунку суми судових витрат суд може відмовити йому у відшкодуванні відповідних судових витрат, за винятком суми сплаченого нею судового збору.

Виходячи з того, що відповідно до ч. 7 ст. 294 ЦПК України при ухваленні судом рішення у справах окремого провадження судові витрати не відшкодовуються, якщо інше не встановлено законом, можна стверджувати,

що у справах про надання права на шлюб відсутність зазначеного у п. 9 ч. 3 ст. 175 ЦПК України елемента заяви не може бути підставою для залишення її без руху;

9) підтвердження заявника про те, що ним не подано іншої заяви з тим самим предметом та з тих самих підстав (п. 10 ч. 3 ст. 185 ЦПК України).

Зазначена норма є новелою цивільного процесуального законодавства України. Вбачається, що таке підтвердження має здійснюватися в довільній формі, як-от: «Я, Іванов Іван Іванович, підтверджую, що мною не подано іншої заяви з тим самим предметом та з тих самих підстав» [172, с. 129].

Крім того, обов'язковими реквізитами заяви про надання права на шлюб є також:

1) підпис особи, яка звертається з нею до суду. Якщо заява подається від імені кількох заявників (у випадку, коли заява подається рідною дитиною усиновлювача та усиновленою ним дитиною або дітьми, які були усиновлені усиновлювачем), вона має бути підписана кожним із заявників;

2) дата її подання.

Після пред'явлення заяви про надання права на шлюб до суду суддя має здійснити наступні процесуальні дії: 1) перевірити відповідність заяви вимогам ст. 175, 177 ЦПК України; 2) встановити наявність чи відсутність підстав для відмови у відкритті провадження у справі, повернення заяви або залишення її без руху (статті 185–186 ЦПК України); 3) за наслідками проведення указаних процесуальних дій постановити одну із таких ухвал: про відкриття провадження у справі (ч. 2 ст. 187 ЦПК України); про залишення заяви без руху (ч. 1, 2 ст. 185 ЦПК України); про повернення заяви (ч. 3–7 ст. 185 ЦПК України); про відмову у відкритті провадження у справі (ч. 2–5 ст. 186 ЦПК України) [172, с. 130].

Питання про відкриття провадження у справі (відмову у відкритті провадження у справі, повернення позовної заяви або залишення позовної заяви без руху) суддя вирішує одноособово. Процесуальний закон (ч. 1 ст.

187 ЦПК України) встановлює строк, протягом якого суддя повинен вирішити питання по відкриття провадження у справі – протягом п'яти днів з дня надходження заяви або заяви про усунення недоліків [172, с. 130].

Якщо буде встановлено, що заяву про надання права на шлюб подано без додержання вимог, викладених у статтях 175 і 177 ЦПК України, протягом п'яти днів з дня надходження до суду заяви суддя постановляє ухвалу про залишення заяви без руху. Якщо заявник відповідно до ухвали суду у встановлений строк виконає вимоги, визначені статтями 175 і 177 ЦПК України, сплатить суму судового збору, заява про надання права на шлюб вважається поданою в день первісного її подання до суду. Якщо заявник не усуне недоліки заяви у строк, встановлений судом, заява вважається неподаною і повертається заявникові.

Крім того, при вирішенні питання про відкриття провадження в справі суд має право повернути заяву про надання права на шлюб у випадках, передбачених ч. 4 ст. 185 ЦПК України, а також за відсутності спеціальних передумов реалізації права на подання до суду такої заяви. Наприклад, заява про надання підлягає поверненню, якщо її не підписано заявником (п. 1 ч. 4 ст. 185 ЦПК України). Повернення заяви про надання права на шлюб не перешкоджає повторному зверненню із заявою до суду, якщо перестануть існувати обставини, що стали підставою для повернення заяви (ч. 7 ст. 185 ЦПК України).

Відсутність хоча б однієї із процесуальних передумов реалізації права на звернення до суду з заявою про розірвання шлюбу (ч. 1 ст. 186, ч. 6 ст. 294 ЦПК України) має своїм наслідком постановлення ухвали про відмову у відкритті провадження в справі. При цьому суд не має права відмовляти у відкритті провадження в справі з підстав, не передбачених законом. Також не допускається відмова у відкритті провадження в справі з мотивів недоведеності заявленої вимоги, відсутності доказів, пропуску позовної давності та інших не передбачених законом підстав, як указується в п. 2 Постанови ПВСУ від 12 червня 2009 р. № 2 «Про застосування норм

цивільного процесуального законодавства при розгляді справ у суді першої інстанції». Зокрема, суд має відмовити у відкритті провадження в справі про надання права на шлюб, якщо у провадженні цього чи іншого суду є справа є заява про надання права на шлюб з тих самих підстав та з тією самою особою; (п. 3 ч. 1 ст. 186 ЦПК України).

Особливістю справ про надання права на шлюб є те, що, зважаючи на триваючий характер шлюбних правовідносин, відмова у відкритті провадження у справі не перешкоджатиме заявнику повторно звернутися до суду з тією самою вимогою [109, с. 188].

Встановивши, що заява про надання права на шлюб відповідає вимогам статей 175, 177 ЦПК України, і перевібивши додержання всіх передумов відкриття провадження у справі, суддя постановляє ухвалу про прийняття заяви до розгляду та відкриття провадження, в якій зазначаються: 1) найменування суду, прізвище та ініціали судді, який відкрив провадження у справі, номер справи; 2) найменування (для юридичних осіб) або ім'я (прізвище, ім'я та по батькові за його наявності для фізичних осіб) сторін, їх місцезнаходження (для юридичних осіб) або місце проживання (для фізичних осіб); 3) предмет та підстави позову; 4) за якими правилами позовного провадження (загального чи спрощеного) буде розглядатися справа; 5) дата, час і місце підготовчого засідання, якщо справа буде розглядатися в порядку загального позовного провадження; 6) результат вирішення заяв і клопотань позивача, що надійшли разом із позовною заявою, якщо їх вирішення не потребує виклику сторін; 7) строк для подання відповідачем відзиву на позов; 8) строк надання пояснень третіми особами, яких було залучено при відкритті провадження у справі; 9) веб-адреса сторінки на офіційному веб-порталі судової влади України в мережі Інтернет, за якою учасники справи можуть отримати інформацію щодо справи, що розглядається (ч. 2 ст. 187 ЦПК України) [172, с. 131].

Постановлення ухвали про відкриття провадження у справі про надання права на шлюб тягне настання таких процесуальних наслідків: 1)

виникає цивільне судочинство в справі, а також цивільні процесуальні правовідносини між судом та учасниками справи; 2) суб'єкти відповідного сімейного правовідношення набувають цивільного процесуального статусу заявника та інших заінтересованих осіб; 3) учасники справи набувають як загальних, так і спеціальних цивільних процесуальних прав та обов'язків; 4) у суду виникає обов'язок розглянути в установлені строки цю справу; 5) з'являються підстави для вчинення судом та учасниками процесу всіх подальших процесуальних дій, пов'язаних із цією справою [196, с. 121].

3.2 Підготовче провадження у справах про надання права на шлюб

Підготовче провадження – це друга стадія цивільного судочинства, під час якої суд повинен вчинити всі дії, спрямовані на підготовку справи до розгляду [84, с. 366]. Під час підготовчого провадження закладаються основи для правильного та швидкого вирішення справи будь-якого виду судового провадження, а недооцінка, помилки і прорахунки суддів від самого початку задають невірний напрям всього судового розгляду справи і нерідко є причинами скасування судових рішень [172, с. 132].

Як визначено у п. 1 Постанови Пленуму ВСУ від 12 червня 2009 р. № 5 «Про застосування норм цивільного процесуального законодавства, що регулюють провадження у справі до судового розгляду», здійснення учасниками цивільного процесу та судом на цій стадії судочинства сукупності визначених законом процесуальних дій є обов'язковим, оскільки вона є самостійною і важливою та створює необхідні умови для правильного і своєчасного вирішення справи, ухвалення законного та обґрунтованого судового рішення.

Підготовче провадження починається відкриттям провадження у справі і закінчується закриттям підготовчого засідання. Підготовче провадження має бути проведене протягом шістдесяти днів з дня відкриття провадження у справі. У виняткових випадках для належної підготовки справи для розгляду

по суті цей строк може бути продовжений не більше ніж на тридцять днів за клопотанням однієї із сторін або з ініціативи суду (частини 2–3 ст. 189 ЦПК України).

Процесуальною формою підготовчого провадження є підготовче засідання, дата і час якого призначаються суддею з урахуванням обставин справи і необхідності вчинення відповідних процесуальних дій. Підготовче засідання має бути розпочате не пізніше ніж через тридцять днів з дня відкриття провадження у справі (ч. 2 ст. 196 ЦПК України).

Щодо справ окремого провадження, у тому числі справ про надання права на шлюб, обов'язковість проведення підготовчого засідання викликає сумніви, адже відповідно до ч. 1 ст. 196 ЦПК України проведення підготовчого засідання є обов'язковим тільки для судових справ, які розглядаються за правилами загального позовного провадження.

В юридичній літературі з приводу обов'язковості проведення підготовчого засідання у справах окремого провадження також зустрічаються різні думки.

На погляд однієї групи процесуалістів, попередні судові засідання проводити немає потреби, оскільки в ЦПК України фактично йдеться тільки про судовий розгляд справ окремого провадження та немає вказівок на необхідність проведення попередніх судових засідань. У випадках, коли це необхідно, йдеться про відповідну підготовку справи до розгляду, а не про функції попереднього судового засідання. Відтак, попереднє судове засідання стосується лише спорів про право [20, с. 99; 183, с. 117; 84, с. 307; 206, с. 18].

На погляд інших науковців, в тих справах окремого провадження, в яких законодавець не вказує на проведення підготовчих дій і (або) які не розглядаються у скорочені строки, має проводитися попереднє судове засідання [116, с. 62; 197, с. 542–543; 97, с. 104].

З цього приводу свою позицію висловив і Пленум ВСУ, який у п. 6 своєї Постанови від 12 червня 2009 р. № 5 «Про застосування норм

цивільного процесуального законодавства, що регулюють провадження у справі до судового розгляду» пояснив: ураховуючи особливості провадження, попереднє судове засідання не проводиться у наказному та в окремому провадженнях. Однак, у справах окремого провадження, зокрема, при розгляді справ про обмеження цивільної дієздатності чи визнання фізичної особи недієздатною, про визнання фізичної особи безвісно відсутньою або оголошення її померлою чи про відновлення прав на втрачені цінні папери, здійснюються певні підготовчі дії, визначені законом [127].

Наша позиція з приводу обов'язковості проведення підготовчого судового засідання у справах окремого провадження, у тому числі у справах про надання права на шлюб, є такою.

Відповідно до ч. 3 ст. 294 ЦПК України справи окремого провадження розглядаються судом з додержанням загальних правил, встановлених ЦПК України, за винятком положень щодо змагальності та меж судового розгляду. Інші особливості розгляду цих справ встановлені розділом IX ЦПК України. Як вже відмічалось, проведення підготовчого засідання є обов'язковим тільки для судових справ, які розглядаються за правилами загального позовного провадження (ч. 1 ст. 196 ЦПК України). Таким чином, для справ, які розглядаються, зокрема, порядку окремого провадження проведення підготовчого судового засідання є факультативним та віднесено на розсуд суду.

Водночас, якщо звернути увагу на правову норму, що її містить ч. 2 ст. 189 ЦПК України, то можна побачити, що підготовче засідання є єдиною законодавчою формою підготовчого провадження, адже, як зазначає законодавець, «підготовче провадження закінчується закриттям підготовчого засідання». Таким чином, логічним є висновок про те, що у тих справах, у яких не проводиться підготовче засідання, взагалі відсутня така стадія цивільного процесу як підготовче провадження, а це є фактично неможливим через необхідність вирішення низки питань до розгляду справи по суті (зокрема, визначення обставин справи, які підлягають встановленню, та

зібрання відповідних доказів, вирішення відводів, визначення порядку розгляду справи, вчинення інших дій з метою забезпечення правильного, своєчасного і безперешкодного розгляду справи по суті тощо).

Виходом із такої колізії, на наш погляд, є оптимізація цивільного процесуального законодавства України у контексті правової регламентації альтернативності проведення підготовчого засідання у інших видах цивільного судочинства, окрім спрощеного позовного провадження, а також визначення терміну закінчення підготовчого провадження у випадку, коли суд не визнав за необхідне проведення підготовчого засідання під час підготовчого провадження.

Виходячи з викладеного, пропонуємо викласти у новій редакції, правові норми, що їх містять:

1) частина 1 ст. 196 ЦПК України: «Для виконання завдання підготовчого провадження в кожній судовій справі, яка розглядається за правилами загального позовного провадження, проводиться підготовче засідання. У справах, які розглядаються за правилами спрощеного позовного, окремого або наказного провадження необхідність проведення підготовчого засідання визначається судом»;

2) частина 2 ст. 189 ЦПК України: «Підготовче провадження починається відкриттям провадження у справі і закінчується закриттям підготовчого засідання. Якщо у справі підготовче засідання не проводилося, підготовче провадження закінчується постановленням судом ухвали про закінчення підготовчих дій та призначення справи до судового розгляду по суті».

Щодо справ про надання права на шлюб, вважаємо, проведення підготовчого засідання у цій категорій справ є доцільним, адже саме під час підготовчого засідання суд може вирішити низку важливих питань, а саме: про вступ у справу інших заінтересованих осіб; роз'яснити учасникам справи, які обставини входять до предмета доказування, які докази мають

бути подані тим чи іншим учасником справи; з'ясувати, чи надали заявник та інші заінтересовані особи докази, на які вони посилаються у заяві, тощо.

Перед тим, як переходити до порядку процесуальних дій, які мають бути вчинені судом та учасниками справ про надання права на шлюб під час підготовчого провадження, звернемо увагу ще на такий аспект.

Відповідно до статей 190–192, 199 ЦПК України до проведення підготовчого засідання сторони у справі мають право обмінятися заявами по суті справи. А саме: відповідач має право подати відзив на позовну заяву (відзив); позивач має право надати відповідь на відзив; відповідач – заперечення щодо відповіді на відзив; третя особа має право подати пояснення щодо позову або відзиву.

Виходячи з того, що справи про надання права на шлюб розглядаються в порядку окремого провадження, і об'єктом захисту у таких справах є не право, що оспорується, не визнається або порушується, а охоронюваний законом інтерес, обмін зазначеними у статтях 190–192, 199 ЦПК України так званими «змагальними паперами» для цієї категорії справ під час підготовчого провадження не здійснюється.

Отже, які дії вчиняються судом та учасниками справи про надання права на шлюб під час підготовчого судового засідання?

Враховуючи положення ч. 2 ст. 197 ЦПК України та ч. 2 ст. 23, ч. 4 ст. 26 СК України, можна стверджувати, що у справах про надання права на шлюб під час підготовчого засідання суд:

1) оголошує склад суду, а також прізвища, імена та по батькові секретаря судового засідання, перекладача, спеціаліста, з'ясовує наявність підстав для відводів (п. 1 ч. 2 ст. 197 ЦПК України);

3) у разі необхідності заслуховує уточнення заявленої вимоги та заперечень проти неї та розглядає відповідні заяви (п. 3 ч. 2 ст. 197 ЦПК України).

На наш погляд, у справах про надання права на шлюб уточнення заявленої вимоги може мати місце у випадку її некоректного формулювання.

Так, наприклад, заявник може заявити вимогу про «зниження шлюбного віку», «розширення обсягу дієздатності», «отриманні дозволу на реєстрацію шлюбу» тощо. У такому випадку уточнення заявленої вимоги буде виявлятися у коректному та правильному її формулюванні.

Щодо заперечень проти заявленої вимоги, то вони можуть надходити від інших учасників справи: батьки, усиновлювачі, піклувальники та інші заінтересовані особи можуть надавати суду свої доводи щодо недоцільності надання заявникові права на шлюб або висловлювати інші аргументи з приводу заявленої вимоги;

4) вирішує питання про вступ у справу інших осіб (п. 4 ч. 2 ст. 197 ЦПК України).

Як було зазначено у межах підрозділу 2.2 дисертаційної роботи, учасниками справ про надання права на шлюб є заявники, інші заінтересовані особи. У справах можуть також брати участь органи та особи, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб.

Під час підготовчого провадження як заінтересовані особи до участі в справі про надання права на шлюб неповнолітній особі судом можуть залучаються: один або обоє батьків (усиновлювачів) неповнолітньої особи чи її піклувальник; особа, з якою передбачається реєстрація шлюбу; інші заінтересовані особи (у судовій практиці як такі, зазвичай, розглядаються органи опіки та піклування).

У справах про надання права на шлюб між рідною дитиною усиновлювача та усиновленою ним дитиною, а також між дітьми, які були усиновлені ним, як заінтересовані особи судом під час підготовчого провадження можуть бути залучені один з батьків (якщо усиновлювачем є чоловік (дружина) матері (батька) дитини чи особа, яка проживає з матір'ю (батьком) дитини однією сім'єю), усиновлювач (усиновлювачі) та інші особи;

5) може роз'яснювати учасникам справи, які обставини входять до предмета доказування, які докази мають бути подані тим чи іншим

учасником справи, а також з'ясовує, чи надали учасники справи докази, на які вони посилаються, а також докази, витребувані судом чи причини їх неподання; вирішує питання про проведення огляду письмових, речових і електронних доказів у місці їх знаходження; вирішує питання про витребування додаткових доказів та визначає строки їх подання, вирішує питання про забезпечення доказів, якщо ці питання не були вирішені раніше (п. 5, 7 ч. 2 ст. 197 ЦПК України).

Відповідно до п. 9 Постанови ПВСУ № 5 від 12 червня 2009 р. «Про застосування норм цивільного процесуального законодавства, що регулюють провадження у справі до судового розгляду» з урахуванням вимог і заперечень сторін, обставин, на які посилаються інші учасники справи, а також норм права, які підлягають застосуванню, суд визначає факти, які необхідно встановити для вирішення спору, і які з них уже визнаються сторонами, а які ще потрібно буде доказувати [127].

Зауважимо, предмет доказування у справах про надання права на шлюб є сукупністю обставин (фактів), що підтверджують заявлену вимогу про надання права на шлюб чи заперечення проти такої вимоги або мають інше значення для розгляду справи і підлягають встановленню при ухваленні судового рішення.

Враховуючи той факт, що вимога про надання права на шлюб може бути пред'явлена двома різними категоріями заявників (неповнолітньою особою, яка досягла шістнадцяти років, або рідною дитиною усиновлювача та усиновленою ним дитиною або дітьми, які були усиновлені усиновлювачем), предмет доказування у відповідних справах підлягає диференціації залежно від того, яка з осіб набуває цивільного процесуального статусу заявника у таких справах (більш детально проблема доказів і доказування у справах про надання права на шлюб була досліджена нами у межах підрозділу 2.3 дисертаційної роботи).

Під час підготовчого засідання суд має роз'яснити заявнику (заявникам) та іншим заінтересованим особам, які обставини входять до

предмета доказування у справах про надання права на шлюб та зазначити про засоби доказування, які мають бути подані учасниками справи для їх підтвердження;

б) з'ясовує, чи повідомили учасники справи про всі обставини справи, які їм відомі (п. 6 ч. 2 ст. 197 ЦПК України).

У межах даної процесуальної дії суд задає учасникам справи про надання права на шлюб уточнюючі питання з приводу обставин справи, які їм відомі. Зокрема, обов'язково має уточнити інформацію щодо особистих якостей особи, з якою заявник має намір зареєструвати шлюб, її матеріального стану, умов проживання. Необхідно звернути увагу і на мотиви заявлених вимог, відносини між особами, які мають намір зареєструвати шлюб, перспективи шлюбу. Встановлюючи відповідність надання права на шлюб інтересам заявника, суд має уточнити і відсутність перешкод для укладення шлюбу.

Якщо з заявою про надання права на шлюб до суду звернулися рідна дитина усиновлювача та усиновлена ним дитина або діти, які були усиновлені усиновлювачем, суд має з'ясувати інформацію щодо: а) наявності в усиновлювача рідної дитини; б) факту усиновлення (однієї дитини або декількох дітей); в) у випадку, якщо із заявою про надання права на шлюб звернулися діти, які були усиновлені усиновлювачем, – про відсутність між усиновленими дітьми такого ступеню кровного зв'язку, що унеможливило б укладення шлюбу відповідно до СК України;

8) вирішує питання про призначення експертизи, виклик у судові засідання експертів, свідків, залучення перекладача, спеціаліста (п. 8 ч. 2 ст. 197 ЦПК України).

Як вже відмічалось у попередніх підрозділах дисертаційної роботи, призначення експертиз у справах про надання права на шлюб не є досить поширеним [147; 145; 155]. Водночас, вбачається, для визначення психологічної готовності до укладення шлюбу може бути призначена судово-

психологічна експертиза індивідуально-психологічних особливостей неповнолітньої особи, якій надається право на шлюб.

Про призначення експертизи суд постановляє ухвалу, в якій зазначає підстави проведення експертизи, питання, з яких експерт має надати суду висновок, особу (осіб), якій доручено проведення експертизи, перелік матеріалів, що надаються для дослідження, та інші дані, які мають значення для проведення експертизи. Якщо суд доручає проведення експертизи кільком експертам чи експертним установам, суд в ухвалі призначає провідного експерта або експертну установу. Ухвала про призначення експертизи направляється особам, яким доручено проведення експертизи, та учасникам справи (частини 1–3 ст. 104 ЦПК України);

9) здійснює інші дії, необхідні для забезпечення правильного і своєчасного розгляду справи по суті, зокрема: за клопотанням учасників справи вирішує питання про забезпечення заяви; вирішує заяви та клопотання учасників справи; направляє судові доручення; призначає справу до розгляду по суті, визначає дату, час і місце проведення судового засідання (декількох судових засідань – у разі складності справи) для розгляду справи по суті; встановлює порядок з'ясування обставин, на які сторони посилаються як на підставу своїх вимог і заперечень, та порядок дослідження доказів, якими вони обґрунтовуються під час розгляду справи по суті, про що зазначається в протоколі судового засідання; з'ясовує розмір заявлених сторонами судових витрат (пункти 9–19 ч. 2 ст. 197 ЦПК України).

Під час підготовчого засідання у справах про надання права на шлюб суд має постановити дві ухвали:

1) про процесуальні дії, що необхідно вчинити до закінчення підготовчого провадження та початку судового розгляду справи по суті (ч. 1 ст. 200 ЦПК України);

2) ухвалу за результатами підготовчого провадження, зокрема про:

а) залишення заяви без розгляду, якщо є підстави, передбачені ч. 1 ст. 257 ЦПК України;

б) закриття провадження у справі, якщо є підстави, передбачені ч. 1 ст. 255 ЦПК України;

в) закриття підготовчого провадження та призначення справи до судового розгляду по суті, якщо відсутні підстави для залишення заяви без розгляду або закриття провадження у справі (ч. 2 ст. 200 ЦПК України).

3.3 Розгляд справ про надання права на шлюб по суті

Відповідно до ст. 209 ЦПК України завданням розгляду справи по суті є розгляд та вирішення спору на підставі зібраних у підготовчому провадженні матеріалів, а також розподіл судових витрат.

Суд має розпочати розгляд справи по суті не пізніше ніж через шістьдесят днів з дня відкриття провадження у справі, а у випадку продовження строку підготовчого провадження – не пізніше наступного дня з дня закінчення такого строку. Суд розглядає справу по суті протягом тридцяти днів з дня початку розгляду справи по суті. Провадження у справі на стадії її розгляду по суті зупиняється тільки з підстав, встановлених пунктами 1–3 ч. 1 ст. 251 та пунктами 1–3 ч. 1 ст. 252 ЦПК України (ст. 210 ЦПК України).

Цивільне процесуальне законодавство України чітко регламентує порядок вчинення процесуальних дій під час розгляду справи по суті, їх послідовність і зміст, процесуальні права та обов'язки учасників процесу, а також спрямовує судовий розгляд на забезпечення повного, всебічного й об'єктивного з'ясування необхідних обставин, усуваючи з нього все, що не має істотного значення для вирішення справи [190, с. 415].

Для початку звернімо свою увагу на особливі процесуальні обов'язки суду, якими він наділяється під час розгляду справ надання права на шлюб в порядку окремого провадження і які зумовлені специфікою зазначеного виду

непозовного цивільного судочинства. Отже, під час судового розгляду таких справ суд зобов'язаний:

1) зобов'язаний роз'яснити учасникам справи їхні права та обов'язки (ч. 1 ст. 294 ЦПК України). При цьому, вбачається, суд має роз'яснити права та обов'язки учасниками справи про надання права на шлюб не тільки під час розгляду справи по суті, а й також під час підготовчого провадження;

2) сприяти у здійсненні та охороні гарантованих Конституцією і законами України прав, свобод чи інтересів фізичних або юридичних осіб (ч. 1 ст. 294 ЦПК України). Цей обов'язок суду має загальний характер і тісно пов'язаний з іншими його обов'язками (наприклад, щодо роз'яснення процесуальних прав та обов'язків, всебічного, повного та об'єктивного з'ясування обставин справи). Він також обумовлений тим, що, здебільшого, об'єктом судового захисту в порядку окремого провадження виступають охоронювані законом інтереси;

3) вживати заходів щодо всебічного, повного та об'єктивного з'ясування обставин справи. На відміну від загальних правил цивільного судочинства, згідно з якими суд повинен лише сприяти всебічному і повному з'ясуванню обставин справи способами, визначеними у ЦПК України, у справах окремого провадження, в тому числі справах про надання права на шлюб, на суд покладається специфічний обов'язок – відступаючи від положень щодо змагальності, вжити заходів щодо всебічного, повного та об'єктивного з'ясування обставин справи. При цьому законодавець не встановлює вичерпного переліку способів виконання такого обов'язку, а лише у частинах 2–8 ст. 294 ЦПК України визначає додаткові повноваження суду задля цього [106, с. 133–134].

Всебічне з'ясування обставин справи означає, що суд повинен з'ясувати всі питання у справі. Вимога повноти дослідження обставин охоплює питання залучення всіх матеріалів, що мають значення для справи, відповідно до правил належності та допустимості доказів, – не тільки тих, що подані учасниками справи, а й одержаних іншим шляхом. Об'єктивність – це

безстороннє з'ясування суті справи, прав та обов'язків заінтересованих осіб для забезпечення відповідності висновків суду дійсним обставинам справи [197, с. 540].

За загальним правилом, розгляд справи по суті складається із чотирьох етапів: відкриття розгляду справи по суті, з'ясування обставин справи та дослідження доказів, судові дебати, ухвалення рішення. Зазначені складові судового засідання спрямовані на досягнення проміжних цілей судового розгляду та об'єднують процесуальні дії суду і учасників цивільного процесу. На кожному такому етапі розгляду справи по суті суд розв'язує визначене коло питань і виконує поставлені завдання [172, с. 145].

Проаналізуємо детальніше етапи розгляду справ про надання права на шлюб по суті.

Відкриття розгляду справ про надання права на шлюб по суті є сукупністю процесуальних дій суду та учасників справи, які спрямовані на забезпечення перевірки явки всіх учасників справи, інших учасників судового процесу та вирішення питання щодо можливості переходу до наступного етапу розгляду справи по суті.

Аналіз правових норм, що їх містять статті 217–226 ЦПК України, дає підстави стверджувати, що на даному етапі відкриття розгляду справи про надання права на шлюб по суті всі процесуальні дії суду можна диференціювати на такі групи:

1) процесуальні дії, пов'язані із перевіркою явки у судові засідання учасників справи, інших учасників судового процесу та встановленням осіб тих учасників, хто з'явився у судові засідання (ч. 4 ст. 217 ЦПК України).

Відповідно до п. 20 Постанови Пленуму Верховного Суду України від 12 червня 2009 р. № 2 «Про застосування норм цивільного процесуального законодавства при розгляді справ у суді першої інстанції», перевіряючи явку в судові засідання учасників справи суд установлює, чи повідомлені ті, хто не з'явився, про час і місце судового засідання з дотриманням вимог закону,

чи вручені особам, які беруть участь у справі, судові повістки в строк, визначений ЦПК України [128].

Встановлюючи особи учасників справи про надання права на шлюб, які з'явилися в судове засідання, суду на підставі даних паспорта, службового посвідчення чи іншого документа, що посвідчує особу, належить з'ясувати їх прізвище, ім'я та по батькові, дату народження, рід заняття і місце проживання. З'ясування інших відомостей чи обсягу повноважень у певних учасників процесу (наприклад, представника юридичної особи, свідка, експерта, спеціаліста) здійснюється на підставі окремих норм процесуального законодавства з метою забезпечення встановлення наявності (відсутності) обставин, які виключають можливість участі в процесі, чи родинних та інших стосунків зі сторонами, що впливає на оцінку доказів (п. 21 Постанови Пленуму Верховного Суду України від 12 червня 2009 р. № 2 «Про застосування норм цивільного процесуального законодавства при розгляді справ у суді першої інстанції» [128]);

2) роз'яснення прав та обов'язків учасникам судового процесу, які з'явилися у судове засідання, приведення визначених законом учасників судового процесу до присяги (статті 218, 221, 225, 226 ЦПК України).

У межах зазначених процесуальних дій у справах про надання права на шлюб суд має роз'яснити права та обов'язки:

а) заявнику (заявникам) та іншим заінтересованим особам (ст. 221, ч. 1 ст. 294 ЦПК України).

При цьому, якщо заявником у справах про надання права на шлюб виступає особа, яка досягла шістнадцяти років, суд має роз'яснити такій особі, що крім загальних цивільних процесуальних прав та обов'язків учасників справи, передбачених частинами 1–2 ст. 43 ЦПК України, спеціальних цивільних процесуальних прав, передбачених ч. 2–3, 8 ст. 49 ЦПК України, заявник у справах про надання права на шлюб неповнолітній особі відповідно до ч. 1 ст. 45 ЦПК України наділяється додатковими цивільними процесуальними правами, серед яких право: 1) безпосередньо

або через представника чи законного представника висловлювати свою думку та отримувати його допомогу у висловленні такої думки; 2) отримувати через представника чи законного представника інформацію про судовий розгляд; 3) здійснювати інші процесуальні права і виконувати процесуальні обов'язки, передбачені міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України.

Крім того, суд має роз'яснити неповнолітній особі її права та можливі наслідки дій її представника чи законного представника у разі, якщо за віком вона може усвідомити їх значення, а також сприяти створенню належних умов для здійснення малолітньою або неповнолітньою особою її прав, визначених законом та передбачених міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України (частини 2–3 ст. 45 ЦПК України);

б) перекладачу, якщо він бере участь у справі (ст. 218 ЦПК України);

в) експерту, якщо він залучається для надання висновку (ст. 225 ЦПК України);

г) спеціалістові (ст. 226 ЦПК України). Зауважимо, що з огляду на обставини, які формують предмет доказування, у справах про надання права на шлюб участь спеціаліста є малоімовірною;

3) розгляд заяв та клопотань учасників справи. Зокрема, головуєчий з'ясовує, чи мають учасники справи заяви чи клопотання, пов'язані з розглядом справи, які не були заявлені з поважних причин у підготовчому провадженні або в інший строк, визначений судом, та вирішує їх після заслуховування думки інших присутніх у судовому засіданні учасників справи. Суд залишає без розгляду заяви та клопотання, які без поважних причин не були заявлені в підготовчому провадженні або в інший строк, визначений судом (ст. 222 ЦПК України);

4) вирішення питання щодо можливості переходу до наступного етапу розгляду справи про надання права на шлюб по суті за такої явки учасників справи (статті 223–224 ЦПК України).

Процесуальні наслідки неявки у судове засідання учасників справи передбачені статтею 223 ЦПК України, інших учасників судового процесу (свідка, експерта, спеціаліста, перекладача) – статтею 224 ЦПК України.

Зокрема, у випадку неявки у судове засідання учасника справи процесуальний закон залежно від підстав такої неявки передбачає наступні правові наслідки: розгляд справи за відсутності учасника справи (ч. 1, 3 ст. 223 ЦПК України), відкладення розгляду справи (ч. 2 ст. 223 ЦПК України), залишення заяви без розгляду (ч. 5 ст. 223 ЦПК України).

З приводу процесуальних наслідків неявки у судове засідання учасників справ, які виникають із сімейних правовідносин, в юридичній літературі було висловлено таку позицію: «Законодавець змушений враховувати об'єктивні чинники – специфічну природу окремих категорій судових справ. Так, зокрема, специфіка сімейних відносин – їх особистий суто інтимний характер проявляється як ключовий фактор не тільки в матеріальному сімейному праві, але також і в цивільному процесі» [176, с. 122].

Зауважимо, що юридична природа справ про надання права на шлюб, обумовлена, у тому числі, невідчужуваністю права на шлюб як особистого немайнового права, кореспондується з обов'язковою особистою явкою у судове засідання заявника (заявників) та іншої заінтересованої особи, у процесуальному статусі якої виступає особа, з якою планується укладення шлюбу. Тому, у випадку неявки зазначених учасників справи у судове засідання суд відповідно до п. 5 ч. 2 ст. 223 ЦПК України має відкласти її розгляд.

Другим етапом розгляду справ про надання права на шлюб по суті є **з'ясування обставин справи та дослідження доказів**, який опосередковується низкою наступних дій суду та учасників судового процесу:

1) заслуховування вступного слова заявника та інших заінтересованих осіб, їхніх представників. У вступному слові учасники справи в усній формі

стисло викладають зміст та підстави своїх вимог і заперечень щодо предмета заяви, надають необхідні пояснення щодо них. Учасники справи з дозволу головуючого можуть ставити питання один одному. Головуючий з власної ініціативи або за усним клопотанням учасника справи може зняти питання, що не стосуються предмета заяви, поставити питання учаснику судового процесу. Якщо учасники судового процесу висловлюються нечітко або з їхніх слів не можна дійти висновку про те, визнають вони обставини чи заперечують проти них, суд може зажадати від цих осіб конкретної відповіді – «так» чи «ні» (ст. 227 ЦПК України).

Як зауважив С. Н. Абрамов, що особливість розгляду по суті справ окремого провадження полягає у тому, що принцип змагальності у таких справах не застосовується чи застосовується в обмеженій формі. В тих випадках, коли до участі у справі, крім заявника, ніхто не притягається, заявник ні з ким перед судом не змагається, розгляд справи по суті розпочинається тільки з його пояснень. Коли ж до участі у справі притягаються інші заінтересовані особи, то в цих випадках, хоча і є елементи змагальності, проте немає «змагання», яке ми спостерігаємо у справах позовного провадження. Це пояснюється тим, що у справах окремого провадження інші заінтересовані особи не захищають своїх суб'єктивних прав, а самі обставини справи їм так не знайомі, як у цивільно-правових спорах. Такий стан речей зобов'язує суд проявити особливу ініціативу та активність у з'ясуванні дійсних обставин справи [2, с. 24].

У справах про надання права на шлюб змістом пояснень заявника (заявників) є обставини, які свідчать про відповідність надання права на шлюб інтересам заявника (заявників). Зокрема, у своїх поясненнях заявник (заявники) має повідомити суд про мотиви заявленої вимоги, відносини між особами, які мають намір зареєструвати шлюб, перспективи шлюбу. Також заявник (заявники) має охарактеризувати й особисті якості особи, з якою планується зареєструвати шлюб, її матеріальний стан, умови проживання

тощо. У своїх поясненнях заявник (заявники) має наголосити й на відсутності перешкод для укладення шлюбу.

Щодо інших заінтересованих осіб, то, як вже відмічалось у межах підрозділу 2.3 дисертаційної роботи, у справах про надання права на шлюб у відповідному процесуальному статусі виступають: один або обоє батьків (усиновлювачів) неповнолітньої особи чи її піклувальник, усиновлювач (усиновлювачі), особа, з якою передбачається реєстрація шлюбу, органи опіки та піклування тощо. Інші заінтересовані особи у своїх поясненнях мають право підтримати вимогу заявника щодо надання права на шлюб або висловити заперечення проти неї.

При цьому, як справедливо зазначає С. Я. Фурса, наявність заперечень у заінтересованої особи не є підставою для виникнення спору про право. Юридичні наслідки розгляду справи можуть суттєво вплинути на права заінтересованої особи. У такому випадку вона має заявити не про виникнення спору про право, а про свої заперечення проти встановлення цього факту [182, с. 39].

Отже, позиція інших заінтересованих осіб щодо доцільності надання заявникові права на шлюб може лише сприяти встановленню дійсних обставин справи, з'ясуванню відповідності надання цього права інтересам неповнолітньої особи (дитини усиновлювача та усиновленої ним дитини або дітей, які були усиновлені усиновлювачем);

2) дослідження доказів.

Як зазначається у науковій доктрині, ніяких особливостей дослідження доказів при розгляді справ окремого провадження на відміну від розгляду справ позовного характеру немає. Справа у тому, що дана процесуальна діяльність, яка, у першу чергу, адресується суду, є технічною по своєму характеру, а тому способи вилучення доказової інформації, що передбачені в ЦПК України (допит учасників справи як свідків, допит свідків, дослідження письмових речових та електронних доказів, оголошення висновку експерта),

повинні бути єдиними незалежно від того, який вид цивільного судочинства мається на увазі [180, с. 118].

Отже, відповідно до ст. 228 ЦПК України суд, заслухавши вступне слово учасників справи про надання права на шлюб, з'ясовує обставини, на які учасники справи посилаються як на підставу своїх вимог і заперечень, та досліджує в порядку, визначеному в підготовчому засіданні у справі, докази, якими вони обґрунтовуються (детально проблематика доказів і доказування у справах про надання права на шлюб була досліджена нами у межах підрозділу 2.3 дисертаційної роботи). З урахуванням змісту правовідносин, обставин справи та зібраних у справі доказів суд під час розгляду справи по суті може змінити порядок з'ясування обставин справи та порядок дослідження доказів, про що зазначається у протоколі судового засідання.

Отже, докази у справах про надання права на шлюб досліджуються у загальному процесуальному порядку, встановленому законом. Водночас, необхідно звернути увагу на той факт, що відповідно до ч. 3 ст. 294 ЦПК України справи окремого провадження розглядаються судом з додержанням загальних правил, встановлених ЦПК України, за низкою винятків, серед яких:

а) положення щодо змагальності та меж судового розгляду. У зв'язку із цим, суд під час розгляду справ окремого провадження зобов'язаний не лише роз'яснювати учасникам справи їхні права та обов'язки і сприяти в здійсненні та охороні гарантованих Конституцією та законами України прав, свобод чи інтересів фізичних або юридичних осіб, а й вживати заходів щодо всебічного, повного та об'єктивного з'ясування обставин справи. При цьому суд може за власною ініціативою витребувати необхідні докази з метою з'ясування обставин справи (частини 1–3 ст. 294 ЦПК України).

У справах про надання права на шлюб суд, зокрема, може витребувати низку письмових доказів, як-от: свідоцтво про народження заявника та особи, з якою заявник має намір зареєструвати шлюб, довідку з місця проживання про склад сім'ї заявника, довідку з місця проживання про склад сім'ї, в якій

проживатиме майбутнє подружжя, якщо це буде мати місце, свідоцтвом про народження дитини заявника, якщо заявник має дитину, тощо.

Поряд із цим, у справах про надання права на шлюб суд для визначення психологічної готовності до укладення шлюбу за власною ініціативою може призначити судово-психологічну експертизу індивідуально-психологічних особливостей неповнолітньої особи, якій надається право на шлюб, тощо;

б) якщо під час дослідження доказів у справах про надання права на шлюб в порядку окремого провадження виникає спір про право, який має вирішуватися в порядку позовного провадження, суд повинен залишити заяву без розгляду і роз'яснити заінтересованим особам, що вони мають право пред'явити позов на загальних підставах (ч. 6 ст. 294 ЦПК України).

Водночас, слід наголосити на тому, що у справах про надання права на шлюб спір між заявником та іншими заінтересованими особами з приводу відповідності надання права на шлюб інтересам заявника не слід розглядати як виникнення спору про право, що є підставою для залишення заяви без розгляду, оскільки це спір щодо наявності або відсутності юридичних фактів, що мають значення для створення умов здійснення особою права на шлюб.

Під спором про факт, зазвичай, розуміють стан правової невизначеності юридичного факту, тобто неочевидність його існування у правовій дійсності, яка може з'ясуватися лише після дослідження та оцінки судом відповідних доказів. Наприклад, заявник може підтверджувати факт відповідності надання права на шлюб його інтересам, а інші заінтересовані особи – спростовувати такий факт. Крім того, показання свідків з приводу тих чи інших фактів можуть не збігатися із висновком експерта та письмовими доказами. Таким чином, питання про існування шуканого юридичного факту може виявитися спірним незалежно від того, чи будуть оскаржувати цей факт заявник та заінтересовані особи як учасники справи [119, с. 466].

Отже, у справах про надання права на шлюб відсутність спору про право не виключає наявності спору про факт. Останній полягає в

неочевидності існування факту у правовій дійсності, яка може бути «подолана» шляхом дослідження відповідних доказів. При цьому вбачається, що спір про факт може «перетворитися» на спір про право за наявності безпосереднього зв'язку встановлення юридичного факту з необхідністю розв'язання цивільно-правового спору. Така ситуація може мати місце, якщо, по-перше, питання про встановлення факту порушується з метою вирішення спору про право; по-друге, спір про право не може бути розв'язаний без встановлення факту [201, с. 50–51];

3) закінчення з'ясування обставин та перевірки їх доказами. Після з'ясування всіх обставин справи про надання права на шлюб та перевірки їх доказами головуєчий надає заявникові (заявникам) та іншим заінтересованим особам можливість дати додаткові пояснення, які можуть доповнити матеріали справи. У зв'язку з додатковими поясненнями учасника справи суд може ставити питання іншим учасникам судового процесу. Вислухавши додаткові пояснення і вирішивши заявлені при цьому клопотання учасників справи, суд постановляє ухвалу про закінчення з'ясування обставин справи та перевірки їх доказами і переходить до судових дебатів (ст. 241 ЦПК України).

Третім етапом розгляду справ про надання права на шлюб по суті є *судові дебати*, у яких виступають з промовами (заключним словом) учасники справи, посилаючись лише на обставини і докази, досліджені в судовому засіданні (ч. 1 ст. 242 ЦПК України).

В юридичній літературі можна зустріти позицію, що під час судового розгляду справ окремого провадження судові дебати відсутні, що зумовлено відсутністю спору про право [195, с. 295].

Відповідний підхід ми не розділяємо. Як вже наголошувалося, учасники справ окремого провадження, у тому числі справ про надання права на шлюб, можуть сперечатися з приводу наявності або відсутності юридичного факту, що має значення для охорони прав, свобод та інтересів особи або створення умов здійснення нею особистих немайнових чи

майнових прав або підтвердження наявності чи відсутності неоспорюваних прав.

Відтак, судові дебати є обов'язковою частиною судового засідання, що має на меті виявлення підсумкових вимог заявника та заінтересованих осіб і підведення підсумків судового розгляду справи. Тому судові дебати повинні мати місце і у справах про надання права на шлюб тільки з тією відмінністю, що тут не сторони, а заявник та заінтересовані особи підводять підсумки розгляду справи [67, с. 144].

Судові дебати у справах про надання права на шлюб проводяться за загальними правилами, визначеними ЦПК України, зокрема:

1) кожному учаснику справи надається однаковий час для виступу з промовою в судових дебатах (ч. 1 ст. 242 ЦПК України);

2) у судових дебатах першим надається слово заявникові та його представникові (ч. 2 ст. 242 ЦПК України);

3) за клопотанням заявника та інших заінтересованих осіб у судових дебатах можуть виступати лише їхні представники. Суд може зобов'язати учасника справи визначити, чи буде виступати з промовою тільки такий учасник чи тільки його представник (ч. 5 ст. 242 ЦПК України);

4) органи та особи, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб, виступають у судових дебатах першими. За ними виступають особи, в інтересах яких відкрито провадження у справі (ч. 6 ст. 242 ЦПК України);

5) тривалість судових дебатів визначається головуючим з урахуванням думки учасників справи виходячи з розумного часу для викладення промов. Головуючий може зупинити промовця лише тоді, коли він виходить за межі справи, що розглядається судом, або повторюється, або істотно виходить за визначені судом межі часу для викладення промов у судових дебатах. З дозволу суду промовці можуть обмінюватися репліками. Право останньої репліки завжди належить відповідачеві та його представникові (ч. 7 ст. 242 ЦПК України).

б) якщо під час судових дебатів виникає необхідність з'ясування нових обставин, що мають значення для справи, або дослідження нових доказів, суд постановляє ухвалу про повернення до з'ясування обставин у справі. Після закінчення з'ясування обставин у справі та перевірки їх доказами судові дебати проводяться в загальному порядку (ст. 243 ЦПК України).

І, нарешті, останнім етапом розгляду справ про надання права на шлюб по суті, є *ухвалення рішення*.

Відповідно до ст. 244 ЦПК України після судових дебатів суд виходить до нарадчої кімнати (спеціально обладнаного для ухвалення судових рішень приміщення) для ухвалення рішення, оголосивши орієнтовний час його проголошення. Якщо під час ухвалення рішення виникає потреба з'ясувати будь-яку обставину шляхом повторного допиту свідків або вчинення певної процесуальної дії, суд, не приймаючи рішення, постановляє ухвалу про поновлення судового розгляду. У такому випадку розгляд справи проводиться виключно в межах з'ясування обставин, що потребують додаткової перевірки. Після закінчення поновленого розгляду справи суд залежно від його результатів відкриває судові дебати з приводу додатково досліджених обставин і виходить до нарадчої кімнати для ухвалення рішення або, якщо вчинення необхідних процесуальних дій у даному судовому засіданні виявилось неможливим, оголошує перерву.

У п. 8 Постанови Пленуму ВСУ від 18 грудня 2009 р. № 14 «Про судові рішення у цивільній справі» [130] зазначається, що ухвалене в справі рішення має бути гранично повним, ясным, чітким, викладеним у послідовності, встановленій ст. 265 ЦПК України, та обов'язково містити вступну, описову, мотивувальну і резолютивну частини.

Зміст резолютивної частини рішення суду в справах про надання права на шлюб роз'яснюється в п. 2 Постанови Пленуму ВСУ від 21 грудня 2007 р. № 11 «Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про право на шлюб, розірвання шлюбу, визнання його недійсним та поділ спільного майна подружжя», де вказано, що резолютивна частина рішення

суду про надання права на шлюб повинна відповідати вимогам ч. 2 ст. 23 СК України, згідно з якою суд надає право на шлюб (а не знижує шлюбний вік), а також містити прізвище, ім'я та по батькові особи, право на шлюб з якою надається судом.

З приводу положення, яке міститься у п. 2 Постанови Пленуму ВСУ від 21 грудня 2007 р. № 11 «Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про право на шлюб, розірвання шлюбу, визнання його недійсним та поділ спільного майна подружжя», слід зауважити, що відповідно до ч. 4 ст. 26 СК України за рішенням суду може бути надане право на шлюб між рідною дитиною усиновлювача та усиновленою ним дитиною, а також між дітьми, які були усиновлені ним. У такому випадку резолютивна частина рішення суду про надання права на шлюб повинна відповідати вимогам ч. 4 ст. 26 СК України і містити прізвище, ім'я та по батькові обох осіб, право на шлюб між собою яким надається судом.

Рішення суду в справах про надання права на шлюб набирає законної сили за загальними правилами, визначеними у ст. 273 ЦПК України, після закінчення строку подання апеляційної скарги всіма учасниками справи, якщо апеляційну скаргу не було подано. У разі подання апеляційної скарги рішення, якщо його не скасовано, набирає законної сили після повернення апеляційної скарги, відмови у відкритті чи закриття апеляційного провадження або прийняття постанови суду апеляційної інстанції за наслідками апеляційного перегляду.

Щодо виконання рішення суду про надання права на шлюб.

Як визначено у п. 16 Правил державної реєстрації актів цивільного стану в Україні, затверджених Наказом Міністерства юстиції України від 18.10.2000 р. № 52/5, державна реєстрація шлюбу з особою, якій відповідно до СК України знижено шлюбний вік, проводиться на загальних підставах. У цьому випадку особа, яка не досягла шлюбного віку, при поданні заяви про державну реєстрацію шлюбу пред'являє паспорт або паспортний документ та копію рішення суду про надання права на шлюб. У такому випадку в графі

«Для відміток» актового запису про шлюб зазначаються назва суду, яким постановлене дане рішення, номер та дата його постановлення.

В аналогічному порядку здійснюється виконання рішення суду у справах про надання права на шлюб між рідною дитиною усиновлювача та усиновленою ним дитиною, а також між дітьми, які були усиновлені ним

Висновки до розділу 3

Дослідження процесуальних особливостей розгляду справ про надання права на шлюб в порядку окремого провадження дозволило нам дійти таких висновків:

1. Якщо заява про надання права на шлюб подається особою відповідно до ч. 2 ст. 23 СК України, необхідно застосовувати правила загальної територіальної підсудності. У випадку, якщо має місце активна процесуальна співучасть, а також якщо заява про надання права на шлюб подається відповідно до ч. 4 ст. 26 СК України, необхідно застосовувати правила альтернативної територіальної підсудності.

2. У справах про надання права на шлюб суд здійснює захист сімейних прав та інтересів шляхом зміни сімейного правовідношення, що уособлюється зміною такого його елемента як суб'єкт (суб'єкти). Сімейне правовідношення, змістом якого є право на шлюб, є абсолютним і передбачає наявність із однієї сторони – суб'єкта – носія суб'єктивного права (права на шлюб), а з іншої – невизначеного кола осіб – суб'єктів, які зобов'язані дане право не порушувати. Таким чином, коли суд надає заявникові (особі, яка не досягла шлюбного віку, або рідній дитині усиновлювача та усиновленій ним дитині або дітям, які були усиновлені усиновлювачем) право на шлюб, відбувається зміна суб'єкта правовідношення – суб'єктом (суб'єктами) правовідношення стає особа (особи), яка до ухвалення судового рішення відповідної правосуб'єктності не мала.

3. Відповідно до п. 4 ч. 3 ст. 175 ЦПК України заявник (заявники) має зазначити у заяві про надання права на шлюб, що способом захисту прав або інтересів, передбаченим законом, у даному випадку є зміна правовідношення (п. 7 ч. 2 ст. 18 СК України).

4. У справах про надання права на шлюб за заявою особи, яка не досягла шістнадцяти років, заявник має зазначити в заяві про такі засоби доказування, як-от: свідоцтво про народження заявника (заявників); довідка про вагітність, свідоцтво про народження дитини заявника або інші документи, що підтверджують такі підстави для надання права на шлюб, як «призов на військову службу або від'їзд у довготривале відрядження нареченого, перебування у «фактичних шлюбних відносинах» з особою, яка не досягла шлюбного віку, відсутність обох батьків у наречених, безпосередня загроза життю одному з наречених»; свідоцтва про народження заявника та особи, з якою заявник має намір зареєструвати шлюб, що підтверджують відсутність перешкод для укладення шлюбу тощо.

5. У випадку подання заяви про надання права на шлюб рідною дитиною усиновлювача та усиновленою ним дитиною або дітьми, які були усиновлені усиновлювачем, необхідно зазначити про такі засоби доказування: свідоцтво про народження та рішення суду про усиновлення дитини, які підтверджуватимуть, відповідно, факт наявності в усиновлювача рідної дитини, факт усиновлення (однієї дитини або декількох дітей).

6. У справах право надання права на шлюб відсутні матеріально-правові передумови для застосування заходів забезпечення заяви, адже у таких справах суд, встановлюючи наявність або відсутність юридичних фактів, ухвалює рішення про надання особі права на шлюб, тим самим розширює обсяг сімейно-правової дієздатності такої особи за рахунок здатності здійснити право на шлюб до досягнення шлюбного віку або укласти шлюб між рідною дитиною усиновлювача та усиновленою ним дитиною, а також між дітьми, які були усиновлені усиновлювачем.

7. У справах про надання права на шлюб відсутність зазначеного у п. 9 ч. 3 ст. 175 ЦПК України елемента заяви не може бути підставою для залишення її без руху, адже відповідно до ч. 7 ст. 294 ЦПК України при ухваленні судом рішення у справах окремого провадження судові витрати не відшкодовуються, якщо інше не встановлено законом.

8. У справах про надання права на шлюб підготовче провадження має проводитися у процесуальній формі підготовчого засідання, під час якого суд може вирішити низку важливих питань, а саме: про вступ у справу інших заінтересованих осіб; роз'яснити учасникам справи, які обставини входять до предмета доказування, які докази мають бути подані тим чи іншим учасником справи; з'ясувати, чи надали заявник та інші заінтересовані особи докази, на які вони посилаються у заяві, тощо.

9. Виходячи з того, що справи про надання права на шлюб розглядаються в порядку окремого провадження, і об'єктом захисту у таких справах є не право, що оспорується, не визнається або порушується, а охоронюваний законом інтерес, обмін зазначеними у статтях 190–192, 199 ЦПК України так званими «змагальними паперами» для цієї категорії справ під час підготовчого провадження не здійснюється.

10. У справах про надання права на шлюб уточнення заявленої вимоги може мати місце у випадку її некоректного формулювання. Так, наприклад, заявник може заявити вимогу про «зниження шлюбного віку», «розширення обсягу дієздатності», «отриманні дозволу на реєстрацію шлюбу» тощо. У такому випадку уточнення заявленої вимоги буде виявлятися у коректному та правильному її формулюванні.

11. У межах процесуальної дії, передбаченої п. 6 ч. 2 ст. 197 ЦПК України, суд має задати учасникам справи про надання права на шлюб уточнюючі питання з приводу обставин справи, які їм відомі. Зокрема, обов'язково має бути уточнена інформація щодо особистих якостей особи, з якою заявник має намір зареєструвати шлюб, її матеріального стану, умов проживання. Необхідно звернути увагу і на мотиви заявлених вимог,

відносини між особами, які мають намір зареєструвати шлюб, перспективи шлюбу. Встановлюючи відповідність надання права на шлюб інтересам заявника, суд має уточнити і відсутність перешкод для укладення шлюбу.

12. Для визначення психологічної готовності до укладення шлюбу може бути призначена судово-психологічна експертиза індивідуально-психологічних особливостей неповнолітньої особи, якій надається право на шлюб, за результатами якої суд може встановити психологічну готовності заявника до укладення шлюбу і, відповідно, визначити відповідність надання права на шлюб його інтересам.

13. Під час підготовчого засідання у справах про надання права на шлюб суд має постановити дві ухвали:

1) про процесуальні дії, що необхідно вчинити до закінчення підготовчого провадження та початку судового розгляду справи по суті (ч. 1 ст. 200 ЦПК України);

2) ухвалу за результатами підготовчого провадження, зокрема про: а) залишення заяви без розгляду, якщо є підстави, передбачені ч. 1 ст. 257 ЦПК України; б) закриття провадження у справі, якщо є підстави, передбачені ч. 1 ст. 255 ЦПК України; в) закриття підготовчого провадження та призначення справи до судового розгляду по суті, якщо відсутні підстави для залишення заяви без розгляду або закриття провадження у справі (ч. 2 ст. 200 ЦПК України).

14. Відкриття розгляду справ про надання права на шлюб по суті є сукупністю процесуальних дій суду та учасників справи, які спрямовані на забезпечення перевірки явки всіх учасників справи, інших учасників судового процесу та вирішення питання щодо можливості переходу до наступного етапу розгляду справи по суті.

15. Юридична природа справ про надання права на шлюб, обумовлена, у тому числі, невідчужуваністю права на шлюб як особистого немайнового права, кореспондується з обов'язковою особистою явкою у судові засідання заявника (заявників) та іншої заінтересованої особи, у

процесуальному статусі якої виступає особа, з якою планується укладення шлюбу. Тому, у випадку неявки зазначених учасників справи у судове засідання суд відповідно до п. 5 ч. 2 ст. 223 ЦПК України має відкласти її розгляд.

16. У справах про надання права на шлюб спір між заявником та іншими заінтересованими особами з приводу відповідності надання права на шлюб інтересам заявника не слід розглядати як виникнення спору про право, що є підставою для залишення заяви без розгляду, оскільки це спір щодо наявності або відсутності юридичних фактів, що мають значення для створення умов здійснення особою права на шлюб.

17. Судові дебати є обов'язковою частиною судового засідання у справах про надання права на шлюб, що має на меті виявлення підсумкових вимог заявника та заінтересованих осіб і підведення підсумків судового розгляду справи.

18. Резолютивна частина рішення суду про надання права на шлюб повинна відповідати вимогам ч. 2 ст. 23 СК України та містити прізвище, ім'я та по батькові особи, право на шлюб з якою надається судом, а якщо право на шлюб надається судом відповідно до ч. 4 ст. 26 СК України – прізвище, ім'я та по батькові обох осіб, право на шлюб між собою яким надається судом.

19. Державна реєстрація шлюбу з особою, якій відповідно до СК України знижено шлюбний вік, проводиться на загальних підставах. У цьому випадку особа, яка не досягла шлюбного віку, при поданні заяви про державну реєстрацію шлюбу пред'являє паспорт або паспортний документ та копію рішення суду про надання права на шлюб. У такому випадку в графі «Для відміток» актового запису про шлюб зазначаються назва суду, яким постановлене дане рішення, номер та дата його постановлення.

20. Доцільною є оптимізація цивільного процесуального законодавства України у контексті правової регламентації альтернативності проведення підготовчого засідання у інших видах цивільного судочинства,

окрім спрощеного позовного провадження, а також визначення терміну закінчення підготовчого провадження у випадку, коли суд не визнав за необхідне проведення підготовчого засідання під час підготовчого провадження. Виходячи з викладеного, пропонуємо викласти у новій редакції, правові норми, що їх містять:

1) частина 1 ст. 196 ЦПК України: «Для виконання завдання підготовчого провадження в кожній судовій справі, яка розглядається за правилами загального позовного провадження, проводиться підготовче засідання. У справах, які розглядаються за правилами спрощеного позовного, окремого або наказного провадження необхідність проведення підготовчого засідання визначається судом»;

2) частина 2 ст. 189 ЦПК України: «Підготовче провадження починається відкриттям провадження у справі і закінчується закриттям підготовчого засідання. Якщо у справі підготовче засідання не проводилося, підготовче провадження закінчується постановленням судом ухвали про закінчення підготовчих дій та призначення справи до судового розгляду по суті».

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення та нове вирішення наукової проблеми, що виявилось у визначенні процесуальних особливостей розгляду справ про надання права на шлюб. Проведене дослідження дало можливість сформулювати пропозиції та рекомендації, спрямовані на удосконалення цивільного процесуального та сімейного законодавства України.

Найбільш вагомими науковими результатами роботи є такі положення.

1. Проведений аналіз стану наукової розробки проблеми здійснення цивільного судочинства у справах про надання права на шлюб свідчить про те, що зазначена тематика предметно не досліджувалася у науці цивільного процесуального права. Серед проблем, які потребують розв'язання, найголовнішою є виокремлення процесуальних особливостей здійснення цивільного судочинства у справах про надання права на шлюб з наступним розробленням висновків та науково-обґрунтованих пропозицій щодо оптимізації цивільного процесуального та сімейного законодавства України у зазначеному контексті.

2. Відповідно до поставлених мети і задач основою методології дослідження цивільного судочинства у справах про надання права на шлюб стали загальнонаукові та спеціальні методи пізнання правових явищ, а саме: історико-правовий метод, методи індукції та дедукції, аналізу та синтезу, абстрагування, системний та компаративістський (порівняльно-правовий) методи.

3. Аналіз сімейного та цивільного процесуального законодавства України дає підстави стверджувати, що інститут цивільного судочинства у справах про надання права на шлюб у своїй еволюції пройшов декілька етапів, які співпадають із відповідними етапами кодифікації законодавства України, серед яких доцільно виокремити:

1) етап зародження правового регулювання інституту надання права на шлюб, під час якого відповідні суспільні відносини регулювалися нормами звичаєвого права (XVII ст. – початок XX ст.);

2) етап правового регулювання інституту надання права на шлюб нормами сімейного законодавства Української РСР, який характеризувався віднесенням компетенції щодо «зниження шлюбного віку» до юрисдикції органів місцевого самоврядування (початок XX ст. – 2002 р.);

3) етап комплексного правового регулювання інституту надання права на шлюб нормами сімейного та цивільного процесуального законодавства України, особливістю якого є перехід цивільної юрисдикції щодо розгляду справ про надання права на шлюб до суду, а також визначення цивільної процесуальної форми розгляду даної категорії сімейних справ (2002 р. – до сьогоднішнього часу).

4. Окреме провадження як вид непозовного цивільного судочинства характеризується:

1) відсутністю спору про право, який, водночас, не виключає наявності спору про факт;

2) особливим об'єктом судового захисту – охоронюваним законом (законним) інтересом, який є тими потребами та прагненнями до користування конкретним матеріальним та (або) нематеріальним благом, які можуть як опосередковуватися, так і не опосередковуватися певним суб'єктивним правом. Захист охоронюваного законом (законного) інтересу здійснюється судом шляхом ухвалення рішення про підтвердження наявності або відсутності юридичних фактів, що мають значення для охорони прав, свобод та інтересів особи або створення умов здійснення нею особистих немайнових чи майнових прав або підтвердження наявності чи відсутності неоспорюваних прав.

5. Об'єктом судового захисту у справах про надання права на шлюб є охоронюваний законом інтерес як прагнення особи до укладення шлюбу до досягнення шлюбного віку (якщо заява про надання права на шлюб

подається на підставі ч. 2 ст. 23 СК України) або як прагнення особи до укладення шлюбу між рідною дитиною усиновлювача та усиновленою ним дитиною, а також між дітьми, які були усиновлені усиновлювачем (якщо заява про надання права на шлюб подається на підставі ч. 4 ст. 26 СК України).

6. Окреме провадження у справах про надання права на шлюб – це вид непозовного цивільного судочинства, в порядку якого розглядаються заяви про підтвердження наявності або відсутності юридичних фактів, які мають значення для створення умов здійснення особою права на шлюб.

7. Юридична природа справ про надання прав на шлюб – це сукупність матеріально-правових підстав надання права на шлюб та особливостей процесуальної форми розгляду судом відповідних заяв, що опосередковують зміну обсягу сімейно-правової дієздатності фізичної особи. Суд, встановлюючи наявність або відсутність юридичних фактів, ухвалює рішення про надання особі права на шлюб, тим самим розширює обсяг сімейно-правової дієздатності такої особи за рахунок здатності здійснити право на шлюб до досягнення шлюбного віку або укласти шлюб між рідною дитиною усиновлювача та усиновленою ним дитиною, а також між дітьми, які були усиновлені усиновлювачем.

8. Цивільне судочинство у справах про надання права на шлюб здійснюється одночасно за правилами:

1) загальними для всього цивільного судочинства (за певними винятками і доповненнями), визначеними у ЦПК України.

2) властивими окремому провадженню у цілому (статті 293–294 ЦПК України);

3) притаманними виключно певній категорії цивільних справ (ч. 2 ст. 23 та ч. 4 ст. 26 СК України).

9. Право на подання до суду заяви про надання права на шлюб – це право звернутися до суду із заявою про підтвердження наявності або

відсутності юридичних фактів, що мають значення для створення умов здійснення особою права на шлюб.

10. У разі закриття провадження у справі про надання права на шлюб повторне звернення до суду з приводу розгляду справи про той самий предмет і з тих самих підстав не допускається. Водночас, особа має право повторно звернутися до суду із заявою про надання права на шлюб, змінивши при цьому підставу подання заяви, або подавши до суду заяву про надання права на шлюб із іншою особою.

11. Юридичну заінтересованість заявника у справах про надання права на шлюб слід розглядати як прагнення заявника домогтися ухвалення рішення суду про підтвердження наявності або відсутності юридичних фактів, що мають значення для створення умов здійснення особою права на шлюб.

12. Юридична заінтересованість заявника не є передумовою реалізації права на звернення до суду із заявою в порядку окремого провадження, адже коло заявників у справах окремого провадження визначено законом. Це означає, що будь-який заявник у справі окремого провадження має юридичну заінтересованість, адже процесуальний та (або) матеріальний закон, регламентуючи можливість набуття даною особою цивільного процесуального статусу заявника, передбачає, що рішення суду у цій справі впливатиме на її права та обов'язки.

13. Матеріально-правовими передумовами реалізації права на подання до суду заяви про надання права на шлюб в порядку окремого провадження є:

1) якщо заява подається на підставі ч. 2 ст. 23 СК України – досягнення заявником віку 16 років.

2) якщо заява подається на підставі ч. 4 ст. 26 СК України: а) факт наявності в усиновлювача рідної дитини. Зазначений факт підтверджується свідоцтвом про народження дитини; б) факт усиновлення (однієї дитини або декількох дітей); в) у випадку, якщо із заявою про надання права на шлюб

звернулися діти, які були усиновлені усиновлювачем, – відсутність між усиновленими дітьми такого ступеню кривного зв'язку, що унеможлиблює укладення шлюбу відповідно до СК України.

14. У випадку недотримання матеріально-правових передумов реалізації права на подання до суду заяви у справах окремого провадження, у тому числі заяви у справах про надання права на шлюб, суд має постановити ухвалу про повернення заяви на підставі п. 1 ч. 4 ст. 185 ЦПК України як такої, яку подано особою, яка не має процесуальної дієздатності, зокрема здатності особисто здійснювати цивільні процесуальні права та виконувати цивільні процесуальні обов'язки заявника у суді.

15. Учасники справ про надання права на шлюб – суб'єкти цивільних процесуальних правовідносин, які наділені юридичною заінтересованістю у розгляді справи, що опосередковується охоронюваним законом (законним) інтересом підтвердити наявність або відсутність юридичних фактів, що мають значення для створення умов здійснення особою права на шлюб, і які з урахуванням процесуальних обмежень, встановлених законом, вчиняють у суді процесуальні дії, спрямовані на виникнення, розвиток і припинення цивільного судочинства.

16. Загальний цивільний процесуальний статус учасників справ про надання права на шлюб формують ті загальні суб'єктивні цивільні процесуальні права та юридичні цивільні процесуальні обов'язки, якими наділені всі без винятку учасники справ окремого провадження. Водночас, спеціальний цивільний процесуальний статус учасників справ про надання права на шлюб є сукупністю спеціальних суб'єктивних цивільних процесуальних прав та юридичних цивільних процесуальних обов'язків, якими кожен із учасників таких справ наділений індивідуально.

17. Коло осіб, які можуть набути цивільного процесуального статусу заявника у справах про надання права на шлюб, залежить від матеріально-правової підстави звернення до суду із відповідною заявою, а саме:

- 1) якщо заява про надання права на шлюб подається на підставі ч. 2

ст. 23 СК України, цивільного процесуального статусу заявника у таких справах набуває особа, яка досягла шістнадцяти років.

2) якщо заява про надання права на шлюб подається на підставі ч. 4 ст. 26 СК України, цивільного процесуального статусу заявника у таких справах набувають: а) рідна дитина усиновлювача та усиновлена ним дитина; б) діти, які були усиновлені усиновлювачем.

18. Норми інституту процесуальної співучасті, що регламентовані ст. 50 ЦПК України, потрібно поширювати на випадки множинності заявників у справах окремого провадження.

19. Крім спеціальних цивільних процесуальних прав, передбачених ч. 2–3, 8 ст. 49 ЦПК України, заявник у справах про надання права на шлюб неповнолітній особі відповідно до ч. 1 ст. 45 ЦПК України наділяється додатковими цивільними процесуальними правами, серед яких право:

1) безпосередньо або через представника чи законного представника висловлювати свою думку та отримувати його допомогу у висловленні такої думки;

2) отримувати через представника чи законного представника інформацію про судовий розгляд;

3) здійснювати інші процесуальні права і виконувати процесуальні обов'язки, передбачені міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України.

20. Як заінтересовані особи до участі в справах про надання права на шлюб неповнолітній особі можуть залучатися: а) один або обоє батьків (усиновлювачів) неповнолітньої особи чи її піклувальник; б) особа, з якою передбачається реєстрація шлюбу; в) інші заінтересовані особи.

21. У справах про надання права на шлюб заявник, інші заінтересовані особи, а також особа, якій законом надано право звертатися до суду в інтересах іншої особи, може брати участь у судовому процесі особисто (самопредставництво) та (або) через представника. При цьому особиста участь у справі особи не позбавляє її права мати в цій справі

представника.

22. У випадку законного представництва у справах про надання права на шлюб, представник наділяється правом та одночасно обов'язком здійснювати від імені особи, яку він представляє, всі цивільні процесуальні права та обов'язки, відповідно, заявника, іншої заінтересованої особи, а також особи, якій законом надано право звертатися до суду в інтересах іншої особи. Водночас, за договірною представництва у справах про надання права на шлюб представник здійснює від імені особи, яку він представляє, всі цивільні процесуальні права та обов'язки, крім тих, у здійсненні яких його було обмежено у виданій йому довіреності або ордері.

23. Предмет доказування у справах про надання права на шлюб можна визначити як сукупність обставин (фактів), що підтверджують заявлену вимогу про надання права на шлюб чи заперечення проти такої вимоги або мають інше значення для розгляду справи і підлягають встановленню при ухваленні судового рішення.

24. Обставини, які формують предмет доказування у справах про надання права на шлюб, визначаються залежно від того, яка з осіб набуває цивільного процесуального статусу заявника.

25. Засобами доказування у справах про надання права на шлюб є: письмові, речові і електронні докази; висновки експертів; показання свідків. Пояснення заявника, інших заінтересованих осіб та їхніх представників не є самостійним засобом доказування. Водночас, відповідно до ст. 92 ЦПК України заявник, інші заінтересовані особи та їхні представники за їхньою згодою, в тому числі за власною ініціативою, якщо інше не встановлено ЦПК України, можуть бути допитані як свідки про відомі їм обставини, що мають значення для справи.

26. У справах про надання права на шлюб неповнолітній особі, яка досягла шістнадцяти років, факт досягнення заявником (заявниками) встановленого законом віку – шістнадцяти років, має підтверджуватися свідоцтвом про народження заявника (заявників). Письмовими доказами, що

підтверджують вік особи, з якою заявник має намір укласти шлюб, є свідоцтво про народження або паспорт такої особи.

27. Письмовими доказів у справах про надання права на шлюб між рідною дитиною усиновлювача та усиновленою ним дитиною або дітьми, які були усиновлені усиновлювачем можуть виступати: свідоцтво про народження та рішення суду про усиновлення дитини, які підтверджуватимуть, відповідно, факт наявності в усиновлювача рідної дитини, факт усиновлення (однієї дитини або декількох дітей), а у випадку, якщо із заявою про надання права на шлюб звернулися діти, які були усиновлені усиновлювачем, – відсутність між усиновленими дітьми такого ступеню кровного зв'язку, що унеможлиблює укладення шлюбу відповідно до СК України.

28. Більшість обставин, які формують предмет доказування у справах про надання прав на шлюб, підтверджується письмовими доказами, і лише такий факт як відповідність укладення шлюбу інтересам заявника (заявників) може підтверджуватися, зокрема, звуко- та відеозаписами, які можуть містити інформацію щодо взаємовідносин сторін.

29. На сьогодні в Україні відсутня судова практика використання електронних доказів як засобів доказування у справах про надання права на шлюб. Водночас, вбачається, що у зазначеній категорії справ для підтвердження відповідності надання права на шлюб інтересам заявника (заявників) як електронні докази можуть використовуватися скріншоти електронного листування, зроблені з мобільних пристроїв, інформація з соціальних мереж та інші електронні докази.

30. У справах про надання права на шлюб обставини (факти), що підтверджують заявлену вимогу про надання права на шлюб чи заперечення проти такої вимоги або мають інше значення для розгляду справи і підлягають встановленню при ухваленні судового рішення, підлягають доказуванню як заявником, так і іншими заінтересованими особами.

31. Якщо заява про надання права на шлюб подається особою відповідно до ч. 2 ст. 23 СК України, необхідно застосовувати правила загальної територіальної підсудності. У випадку, якщо має місце активна процесуальна співучасть, а також якщо заява про надання права на шлюб подається відповідно до ч. 4 ст. 26 СК України, необхідно застосовувати правила альтернативної територіальної підсудності.

32. У справах про надання права на шлюб суд здійснює захист сімейних прав та інтересів шляхом зміни сімейного правовідношення, що уособлюється зміною такого його елементу як суб'єкт (суб'єкти). Сімейне правовідношення, змістом якого є право на шлюб, є абсолютним і передбачає наявність із однієї сторони – суб'єкта – носія суб'єктивного права (права на шлюб), а з іншої – невизначеного кола осіб – суб'єктів, які зобов'язані дане право не порушувати. Таким чином, коли суд надає заявникові (особі, яка не досягла шлюбного віку, або рідній дитині усиновлювача та усиновленій ним дитині або дітям, які були усиновлені усиновлювачем) право на шлюб, відбувається зміна суб'єкта правовідношення – суб'єктом (суб'єктами) правовідношення стає особа (особи), яка до ухвалення судового рішення відповідної правосуб'єктності не мала.

33. Відповідно до п. 4 ч. 3 ст. 175 ЦПК України заявник (заявники) має зазначити у заяві про надання права на шлюб, що способом захисту прав або інтересів, передбаченим законом, у даному випадку є зміна правовідношення (п. 7 ч. 2 ст. 18 СК України).

34. У справах про надання права на шлюб за заявою особи, яка не досягла шістнадцяти років, заявник має зазначити в заяві про такі засоби доказування, як-от: свідоцтво про народження заявника (заявників); довідка про вагітність, свідоцтво про народження дитини заявника або інші документи, що підтверджують такі підстави для надання права на шлюб, як «призов на військову службу або від'їзд у довготривале відрядження нареченого, перебування у «фактичних шлюбних відносинах» з особою, яка не досягла шлюбного віку, відсутність обох батьків у наречених,

безпосередня загроза життю одному з наречених»; свідоцтва про народження заявника та особи, з якою заявник має намір зареєструвати шлюб, що підтверджують відсутність перешкод для укладення шлюбу тощо.

35. У випадку подання заяви про надання права на шлюб рідною дитиною усиновлювача та усиновленою ним дитиною або дітьми, які були усиновлені усиновлювачем, необхідно зазначити про такі засоби доказування: свідоцтво про народження та рішення суду про усиновлення дитини, які підтверджуватимуть, відповідно, факт наявності в усиновлювача рідної дитини, факт усиновлення (однієї дитини або декількох дітей).

36. У справах право надання права на шлюб відсутні матеріально-правові передумови для застосування заходів забезпечення заяви, адже у таких справах суд, встановлюючи наявність або відсутність юридичних фактів, ухвалює рішення про надання особі права на шлюб, тим самим розширює обсяг сімейно-правової дієздатності такої особи за рахунок здатності здійснити право на шлюб до досягнення шлюбного віку або укласти шлюб між рідною дитиною усиновлювача та усиновленою ним дитиною, а також між дітьми, які були усиновлені усиновлювачем.

37. У справах про надання права на шлюб відсутність зазначеного у п. 9 ч. 3 ст. 175 ЦПК України елемента заяви не може бути підставою для залишення її без руху, адже відповідно до ч. 7 ст. 294 ЦПК України при ухваленні судом рішення у справах окремого провадження судові витрати не відшкодовуються, якщо інше не встановлено законом.

38. У справах про надання права на шлюб підготовче провадження має проводитися у процесуальній формі підготовчого засідання, під час якого суд може вирішити низку важливих питань, а саме: про вступ у справу інших заінтересованих осіб; роз'яснити учасникам справи, які обставини входять до предмета доказування, які докази мають бути подані тим чи іншим учасником справи; з'ясувати, чи надали заявник та інші заінтересовані особи докази, на які вони посилаються у заяві, тощо.

39. Виходячи з того, що справи про надання права на шлюб розглядаються в порядку окремого провадження, і об'єктом захисту у таких справах є не право, що оспорується, не визнається або порушується, а охоронюваний законом інтерес, обмін зазначеними у статтях 190–192, 199 ЦПК України так званими «змагальними паперами» для цієї категорії справ під час підготовчого провадження не здійснюється.

40. У справах про надання права на шлюб уточнення заявленої вимоги може мати місце у випадку її некоректного формулювання. Так, наприклад, заявник може заявити вимогу про «зниження шлюбного віку», «розширення обсягу дієздатності», «отриманні дозволу на реєстрацію шлюбу» тощо. У такому випадку уточнення заявленої вимоги буде виявлятися у коректному та правильному її формулюванні.

41. У межах процесуальної дії, передбаченої п. 6 ч. 2 ст. 197 ЦПК України, суд має задати учасникам справи про надання права на шлюб уточнюючі питання з приводу обставин справи, які їм відомі. Зокрема, обов'язково має бути уточнена інформація щодо особистих якостей особи, з якою заявник має намір зареєструвати шлюб, її матеріального стану, умов проживання. Необхідно звернути увагу і на мотиви заявлених вимог, відносини між особами, які мають намір зареєструвати шлюб, перспективи шлюбу. Встановлюючи відповідність надання права на шлюб інтересам заявника, суд має уточнити і відсутність перешкод для укладення шлюбу.

42. Для визначення психологічної готовності до укладення шлюбу може бути призначена судово-психологічна експертиза індивідуально-психологічних особливостей неповнолітньої особи, якій надається право на шлюб, за результатами якої суд може встановити психологічну готовності заявника до укладення шлюбу і, відповідно, визначити відповідність надання права на шлюб його інтересам.

43. Під час підготовчого засідання у справах про надання права на шлюб суд має постановити дві ухвали:

1) про процесуальні дії, що необхідно вчинити до закінчення підготовчого провадження та початку судового розгляду справи по суті (ч. 1 ст. 200 ЦПК України);

2) ухвалу за результатами підготовчого провадження, зокрема про: а) залишення заяви без розгляду, якщо є підстави, передбачені ч. 1 ст. 257 ЦПК України; б) закриття провадження у справі, якщо є підстави, передбачені ч. 1 ст. 255 ЦПК України; в) закриття підготовчого провадження та призначення справи до судового розгляду по суті, якщо відсутні підстави для залишення заяви без розгляду або закриття провадження у справі (ч. 2 ст. 200 ЦПК України).

44. Відкриття розгляду справ про надання права на шлюб по суті є сукупністю процесуальних дій суду та учасників справи, які спрямовані на забезпечення перевірки явки всіх учасників справи, інших учасників судового процесу та вирішення питання щодо можливості переходу до наступного етапу розгляду справи по суті.

45. Юридична природа справ про надання права на шлюб, обумовлена, у тому числі, невідчужуваністю права на шлюб як особистого немайнового права, кореспондується з обов'язковою особистою явкою у судові засідання заявника (заявників) та іншої заінтересованої особи, у процесуальному статусі якої виступає особа, з якою планується укладення шлюбу. Тому, у випадку неявки зазначених учасників справи у судові засідання суд відповідно до п. 5 ч. 2 ст. 223 ЦПК України має відкласти її розгляд.

46. У справах про надання права на шлюб спір між заявником та іншими заінтересованими особами з приводу відповідності надання права на шлюб інтересам заявника не слід розглядати як виникнення спору про право, що є підставою для залишення заяви без розгляду, оскільки це спір щодо наявності або відсутності юридичних фактів, що мають значення для створення умов здійснення особою права на шлюб.

47. Судові дебати є обов'язковою частиною судового засідання у справах про надання права на шлюб, що має на меті виявлення підсумкових вимог заявника та заінтересованих осіб і підведення підсумків судового розгляду справи.

48. Резолютивна частина рішення суду про надання права на шлюб повинна відповідати вимогам ч. 2 ст. 23 СК України та містити прізвище, ім'я та по батькові особи, право на шлюб з якою надається судом, а якщо право на шлюб надається судом відповідно до ч. 4 ст. 26 СК України – прізвище, ім'я та по батькові обох осіб, право на шлюб між собою яким надається судом.

49. Державна реєстрація шлюбу з особою, якій відповідно до СК України знижено шлюбний вік, проводиться на загальних підставах. У цьому випадку особа, яка не досягла шлюбного віку, при поданні заяви про державну реєстрацію шлюбу пред'являє паспорт або паспортний документ та копію рішення суду про надання права на шлюб. У такому випадку в графі «Для відміток» актового запису про шлюб зазначаються назва суду, яким постановлене дане рішення, номер та дата його постановлення.

50. Доцільним видається наділяти інших заінтересованих осіб у справах окремого провадження тільки загальним цивільним процесуальним статусом. З цією метою ч. 8 ст. 49 пропонуємо викласти у новій редакції: «Заявник у справах окремого провадження має права та обов'язки позивача, крім випадків, передбачених у розділі IV цього Кодексу».

51. Доцільною є оптимізація цивільного процесуального законодавства України у контексті правової регламентації альтернативності проведення підготовчого засідання у інших видах цивільного судочинства, окрім спрощеного позовного провадження, а також визначення терміну закінчення підготовчого провадження у випадку, коли суд не визнав за необхідне проведення підготовчого засідання під час підготовчого провадження. Виходячи з викладеного, пропонуємо викласти у новій редакції, правові норми, що їх містять:

1) частина 1 ст. 196 ЦПК України: «Для виконання завдання підготовчого провадження в кожній судовій справі, яка розглядається за правилами загального позовного провадження, проводиться підготовче засідання. У справах, які розглядаються за правилами спрощеного позовного, окремого або наказного провадження необхідність проведення підготовчого засідання визначається судом»;

2) частина 2 ст. 189 ЦПК України: «Підготовче провадження починається відкриттям провадження у справі і закінчується закриттям підготовчого засідання. Якщо у справі підготовче засідання не проводилося, підготовче провадження закінчується постановленням судом ухвали про закінчення підготовчих дій та призначення справи до судового розгляду по суті».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абрамов С. Н. Советский гражданский процесс: учеб. для юрид. шк. М.: Госюриздат, 1952. 420 с.
2. Абрамов С. Н. Судебное установление юридических фактов. М.: Юрид. изд., тип. МИД СССР, 1948. 44 с.
3. Авдюков М. Г. Виды судопроизводства в советском гражданском процессуальном праве. Вестник Московского университета. Серия: Экономика, философия, право. 1956. № 2. С. 117–124.
4. Андрійцьо В. Д. Теоретичні проблеми доказування в цивільному судочинстві України: монографія. Ужгород: ТОВ «ІВА», 2014. 410 с.
5. Балюк Т. М. Еволюція правового регулювання цивільного судочинства у справах про надання права на шлюб. Kelm. 2020. № 8(36). Vol. 1. С. 151–156.
6. Балюк Т. М. Заявник як учасник цивільних справ про надання права на шлюб. Сучасний стан і перспективи розвитку юридичної освіти в Україні в умовах європейської інтеграції: матеріали наук.-теорет. конф. (м. Київ, 22 квіт. 2021 р.). Редкол.: В. В. Черней, С. Д. Гусарев, С. С. Чернявський та ін. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2021. С. 107–110.
7. Балюк Т. М. Інші заінтересовані особи як учасники цивільних справ про надання права на шлюб. Актуальні питання та перспективи рекодифікації цивілістичного законодавства України: матеріали наук.-теорет. кругл. столу (м. Київ, 16 квітн. 2021 р.). Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2021. С. 87–89.
8. Балюк Т. М. Окреме провадження як вид цивільного судочинства, у порядку якого розглядаються справи про надання права на шлюб. Юридична освіта: осмислення, виклики та перспективи (пам'яті Юрія Бондаря): зб. матеріалів кругл. столу (м. Київ, 26 березн. 2020 р.). Редкол.: А. М. Завальний, Ю. В. Кривицький, Н. В. Лазнюк. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2020. С. 21–23.

9. Балюк Т. М. Передумови реалізації права на подання до суду заяви про надання права на шлюб. Проблемні питання правоохоронної та правозахисної діяльності в контексті євроінтеграційних тенденцій: матеріали міжнар. курсант.-студ. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 26 березн. 2021 р.). Редкол. В. П. Маковій та ін. Одеса, ОДУВС, 2021. С. 12–14.

10. Балюк Т. М. Право на подання до суду заяви про надання права на шлюб. Роль юридичної науки у забезпеченні правоохоронної діяльності: матеріали наук.-теор. конф. (м. Київ, 14 квітн. 2021 р.). Редкол.: С. С. Чернявський, О.В. Хуторянський та ін. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2021. С. 13–16.

11. Балюк Т. М. Процесуальні передумови подання до суду заяви про надання права на шлюб. Правова позиція. 2021. № 2(31). С. 39–43.

12. Балюк Т. М. Цивільний процесуальний статус заявника у справах про надання права на шлюб. Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки. 2021. № 1. С. 18–23.

13. Балюк Т. М. Юридична природа окремого провадження у справах про надання права на шлюб. Вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право». 2021. № 64. С. 88–93.

14. Балюк Т. М., Чурпіта Г. В. Процесуальний порядок надання права на шлюб. Вплив інтеграційних тенденцій на розвиток національного права: матеріали міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. (м. Одеса, 28 лют. 2020 р.). Редкол.: В. П. Маковій та ін. Одеса, ОДУВС, 2020. С. 17–19.

15. Бикова О. Ю. Укладення шлюбу за Сімейним кодексом України. Держава і право: Зб. наук. праць. К.: ІДіП НАНУ, 2004. Вип. 23. С. 297–303.

16. Бичкова С. С. Право на шлюб в Україні (у контексті статті 12 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод). Європейська конвенція з прав людини та судочинство в Україні: зб. наук. пр. За ред. В. І. Бобрика. К.: НДІ приват. права і підприємництва ім. акад. Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2014. С. 44–54.

17. Бичкова С. С. Цивільний процесуальний правовий статус осіб, які беруть участь у справах позовного провадження: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.03. К., 2011. 519 арк.
18. Бичкова С. С. Цивільний процесуальний правовий статус осіб, які беруть участь у справах позовного провадження: моногр. К.: Атіка, 2011. 420 с.
19. Бірюков І. Інтерес і суб'єктивне цивільне право. Право України. 2004. № 8. С. 18–20.
20. Бондаренко-Зелінська Н. Л. Окремі питання правового регулювання підготовки цивільних справ до судового розгляду за новим Цивільним процесуальним кодексом України. Університетські наукові записки: Часопис Хмельницького університету управління та права. 2006. № 1 (17). С. 96–102.
21. Васильєв С. В. Цивільний процес України: навч. посіб. К.: ЦУЛ, 2013. 344 с.
22. Веклич В. Методи дослідження прав і свобод людини і громадянина. Віче. 2009. № 22. С. 4–6.
23. Венедіктова І. В. Методологічні засади охоронюваних законом інтересів у приватному праві: моногр. Х.: Нове Слово, 2011. 260 с.
24. Вершинин А. П. Содержание гражданских процессуальных правовых отношений: автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. юрид. наук: спец. 12.00.03 «Гражданское право; семейное право; гражданский процесс; международное частное право». Л., 1986. 17 с.
25. Власов А. А. Гражданское процессуальное право: учеб. М.: ТК Велби, 2003. 432 с.
26. Газізова Ю. Використання електронних доказів у процесі доказування. Юридична газета online. 2020. № 23(729). Електронний ресурс. Режим доступу: <https://yur-gazeta.com/dumka-eksperta/vikoristannya-elektronnih-dokaziv-u-procesi-dokazuvannya.html>.

27. Грабовська О. О. Теоретичні та практичні проблеми доказування у цивільному процесі України: монографія. Київ: Юрінком Інтер, 2018. 472 с.

28. Гражданский кодекс Литовской Республики утвержден законом № VIII-1964 от 18 июля 2000 года. Электронный ресурс. Режим доступа:

http://minjust.lgg.ru/ru/activity/international_cooperation/infozags/zagszakvo/index.php?from4=1.

29. Гражданский процесс: учеб. для студентов юрид. вузов и фак. В. П. Воложанин, В. Д. Кайгородов, А. К. Кац и др.; отв. ред. Ю. К. Осипов. М.: БЕК, 1995. 462 с.

30. Гражданский процесс: учеб.; Вершинин А. П., Кривоносова Л. А., Митина М. А. и др.; под ред. В. А. Мусина, Н. А. Чечиной, Д. М. Чечота. М.: Проспект, 1996. 480 с.

31. Гражданский процессуальный кодекс Украинской ССР. Научно-практический комментарий. Беленчук И. А., Будзилович И. С., Васильченко М. М. и др.; отв. ред. И. П. Кононенко, А. М. Фельдман. К.: Изд-во полит. лит. Украины, 1979. 608 с.

32. Гражданский процессуальный кодекс Украины: Научно-практический комментарий. Червоний Ю. С., Волосатый Г. С., Ермолаева В. О. и др.; отв. ред. Ю. С. Червоний. Х.: Одиссей, 2007. 792 с.

33. Гражданское процессуальное право России: учеб. для вузов. Алексей П. В., Эриашвили Н. Д., Галузо В. Н. и др.; под ред. П. В. Алексия, Н. Д. Амаглобели. М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2006. 432 с.

34. Гражданское процессуальное право России: учеб. для студ. вузов, обучающихся по спец. «Юриспруденция». Боннер А. Т., Громошина Н. А., Гукасян Р. Е. и др.; отв. ред. М. С. Шакарян. М.: Былина, 1996. 400 с.

35. Гражданское процессуальное право: учеб. Баранова И. В., Васильчук Ю. В., Владимирова И. А. и др.; под ред. Л. В. Тумановой. М.: Проспект; ТК Велби, 2008. 606 с.

36. Декрет СНК РСФСР «О гражданском браке, о детях и о введении книг актов гражданского состояния» Сборник Указов РСФСР, 1917. № 9. С.160.
37. Дождев Д. В. Римское частное право. С.: Норма, 1997. 288 с.
38. Дузінкевич Т. І. Повноваження суду першої інстанції цивільної юрисдикції: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Івано-Франківськ, 2015. 279 с.
39. Дяченко С. В., Шевчук В. Р. Електронні засоби доказування в цивільному процесі. Правова держава. 2021. № 42. С. 145–153.
40. Елисейкин П. Ф. Судебное установление фактов, имеющих юридическое значение. М.: Юрид. лит., 1973. 128 с.
41. Елисейкин П. Ф. Судебное установление юридических фактов: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Л., 1960. 15 с.
42. Ерошенко А. А. Судебная защита охраняемого законом интереса / А. А. Ерошенко. Советская юстиция. 1977. № 13. С. 19–20.
43. Завадская Л. Н. Реализация судебных решений. М.: Изд-во МГУ, 1982. 145 с.
44. Заворотько П. П., Штефан М. Й. Непозовне провадження у радянському цивільному процесі. К., 1969. 101 с.
45. Закон України «Про внесення змін до Сімейного кодексу України щодо збільшення розміру аліментів на дітей» від 22 вересня 2005 р. № 2901-IV. Офіційний вісник України. 2005. № 42. С. 62. Ст. 2643.
46. Закон України «Про внесення змін до Сімейного та Цивільного кодексів України» від 22 грудня 2006 р. № 524-V. Офіційний вісник України. 2007. № 2. С. 13. Ст. 63.
47. Закон України «Про внесення змін і доповнень до Кодексу про шлюб та сім'ю Української РСР» від 23 червня 1992 р. № 2488-XI. Відомості Верховної Ради України. 1992. № 36. Ст. 528.
48. Закон України «Про внесення змін і доповнень до Кодексу про шлюб та сім'ю України» від 30 січня 1996 р. № 11/96-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 7. Ст. 26.

49. Закон України «Про граничний розмір компенсації витрат на правову допомогу у цивільних та адміністративних справах» від 20 грудня 2011 р. № 4191-VI. Офіційний вісник України. 2012. № 3. С. 11. Ст. 71.

50. Закон України «Про державну реєстрацію актів цивільного стану» від 1 липня 2010 р. № 2398- VI. Офіційний вісник України. 2010. № 57. С. 29. Ст. 1935.

51. Закон України «Про Єдиний державний демографічний реєстр та документи, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус» від 20 листопада 2012 р. № 5492-VI. Офіційний вісник України. 2012. № 93. С. 122. Ст. 3771.

52. Закон України «Про міжнародне приватне право» від 23 червня 2005 р. № 2709-IV. Відомості Верховної Ради України. 2005. № 32. Ст. 422.

53. Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21 травня 1997 р. № 280/97-ВР. Офіційний вісник України. 1997. № 25. С. 20.

54. Закон України «Про охорону дитинства» від 26 квітня 2001 р. № 2402-III. Відомості Верховної Ради України. 2001. № 30. Ст. 142.

55. Закон України «Про прокуратуру» від 14 жовтня 2014 р. № 1697-VII. Офіційний вісник України. 2014. № 87. С. 9. Ст. 2471.

56. Закон України «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні» від 11 грудня 2003 р. № 1382-IV. Офіційний вісник України. 2004. № 1. С. 23. Ст. 4.

57. Закон України «Про судовий збір» від 8 липня 2011 р. № 3674-VI. Офіційний вісник України. 2011. № 59. С. 110. Ст. 2349.

58. Закон України «Про судову експертизу» від 25 лютого 1994 р. № 4038-XII. Відомості Верховної Ради України. 1994. № 28. Ст. 232.

59. Закон України «Про судоустрій і статус суддів» від 7 липня 2010 р. № 2453-VI. Офіційний вісник України. 2010. № 55/1. С. 7. Ст. 1900.

60. Закон України «Про третейські суди» від 11 травня 2004 р. № 1701-IV. Відомості Верховної Ради України. 2004. № 35. Ст. 412.

61. Закон України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» від 23 грудня 1997 р. № 776/97-ВР. Офіційний вісник України. 1998. № 1. С. 21. Ст. 5.
62. Запара С. І. Категорія «інтересу» в цивільних і трудових правовідносинах. Часопис Київського університету права. 2015. № 2. С. 136–140.
63. Зейдер Н. Б. Процессуальный порядок рассмотрения дел о расторжении брака. Социалистическая законность. 1945. № 8. С. 30–36.
64. Зейкан Я. П. Коментар змін та доповнень до Цивільного процесуального кодексу України. К.: КНТ, 2006. 80 с.
65. Кабакова М. Особое производство по установлению фактов, имеющих юридическое значение в советском гражданском процессе: автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. юрид. наук. Л., 1951. 31 с.
66. Калистратова Р. Ф. Установление юридических фактов судом в порядке особого производства. М.: Госюриздат, 1958. 119 с.
67. Кашперська Т. Ц. Окреме провадження у справах про встановлення фактів, що мають значення для охорони сімейних прав та інтересів: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. К.: НАВС, 2019. 191 с.
68. Кашперський Р. В. Докази у справах окремого провадження: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. К.: НАВС, 2019. 199 с.
69. Кашперський Р. Докази у справах окремого провадження. Підприємництво, господарство і право. 2019. № 3. С. 26–29.
70. Клейнман А. Ф. Гражданский процесс: учеб. для правовых школ и юрид. курсов. М.: Сов. законодательство, 1936. 92 с.
71. Коваленко А. Г. Институт доказывания в гражданском и арбитражном судопроизводстве. М.: НОРМА, 2002. 208 с.
72. Кодекс законів про сім'ю, опіку, шлюб і про акти громадянського стану УРСР від 31 травня 1926 р. Збірник узаконень УРСР. 1926. № 67–69. Ст. 440.

73. Кодекс про шлюб та сім'ю України від 20 червня 1969 р. Відомості Верховної Ради УРСР. 1969. № 26. Ст. 204.

74. Кожухарь А. П. К вопросу о понятии защиты гражданских прав и права на судебную защиту. Вопросы развития теории гражданского процессуального права. Под ред. С. А. Ивановой, М. К. Треушникова. М.: Изд-во Моск. ун-та, 1981. С. 23–33.

75. Комаров В. В. Окреме провадження: моногр. В. В. Комаров, Г. О. Світлична, І. В. Удальцова; за ред. В. В. Комарова. Х.: Право, 2011. 311 с.

76. Комментарий к Гражданскому процессуальному кодексу Российской Федерации: Постатейный научно-практический. Афанасьев С. Ф., Бахарева О. А., Викут А. С. и др.; отв. ред. М. А. Викут. М.: ТОН-ДЭКСТРО, 2003. 864 с.

77. Комментарий к Гражданскому процессуальному кодексу Российской Федерации (постатейный). Бриксов В. В., Ганичева Е. С., Горохов Б. А. и др.; отв. ред. Г. А. Жилин. 3-е изд., перераб. и доп.. М.: ТК Велби, 2006. 872 с.

78. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 р. Офіційний вісник України. 1998. № 13. С. 270.

79. Конвенція про права дитини від 20 листопада 1989 р. (редакція зі змінами, схваленими резолюцією 50/155 Генеральної Асамблеї ООН від 21 грудня 1995 р.). Зібрання чинних міжнародних договорів України. 1990. № 1. С. 205.

80. Конвенція про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних і кримінальних справах від 22 січня 1993 р. Офіційний вісник України. 2005. № 44. С. 328. Ст. 2824.

81. Конвенція про правову допомогу та правові відносини у цивільних, сімейних та кримінальних справах від 7 жовтня 2002 р. Зібрання чинних міжнародних договорів України. 2006. № 5. Кн. 1. С. 564. Ст. 1156.

82. Конвенція про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей від 25 жовтня 1980 р. Офіційний вісник України. 2006. № 35. С. 268. Ст. 2493.

83. Конституція України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.

84. Косак В. М., Лемик Р. Я., Навроцька Ю. В., Сенік С. В. Цивільне процесуальне право України: підручник; За заг. ред. В. М. Коссака. Харків: Право, 2020. 752 с.

85. Кравець О. М. Сімейний побут і звичаї українського народу. К.: Наукова думка, 1966. 198 с.

86. Кравчук В. М. Науково-практичний коментар до Цивільного процесуального кодексу України. В. М. Кравчук, О. І. Угриновська. 2-ге вид., переробл. і допов.. Х.: Фактор, 2010. 800 с.

87. Крючков Г. К. Судебное установление фактов, от которых зависит возникновение, изменение или прекращение личных или имущественных прав граждан. М.: Госюриздат, 1956. 104 с.

88. Курс цивільного процесу: підруч. Комаров В. В., Бігун В. А., Баранкова В. В. та ін.; за ред. В. В. Комарова. Х.: Право, 2011. 1352 с.

89. Кучер Т. М. Право на судовий захист в порядку цивільного судочинства України: автореф. дис. на здоб. наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право». К., 2009. 19 с.

90. Луспенік Д. Д. Суддівська помилка при розгляді справи. Закон і бізнес. 2003. 29 листоп. № 47–48. С. 8–18.

91. Лященко Н. П. Судова практика розгляду справ про встановлення фактів, які мають юридичне значення. Вісник Верховного Суду України. 2012. № 8 (44). С. 17–33.

92. Майданик Р. А. Классификация способов защиты гражданских прав и интересов судом в Украине: теория и практика. Альманах

цивилистики: сб. статей под ред. Р. А. Майданика. Вып. 4. К., 2011. С. 107–147.

93. Мамницький В. Ю. Принцип змагальності і моделі цивільного судочинства в контексті судово-правової реформи. Форум права. 2017. № 4. С. 130–140.

94. Махлай Л. Д. Узагальнення судової практики розгляду судами цивільних справ за апеляційними скаргами на ухвали судів першої інстанції про відкриття провадження; відмову у відкритті провадження; повернення заяви позивачеві та передачі справ з одного суду до іншого (ст. ст. 115, 116, 121, 122 ЦПК України). Судова апеляція. 2011. № 4. С. 123–135.

95. Мельник М. Б. Правова природа та сутність майнових інтересів дитини при припиненні права на аліменти у зв'язку із набуттям у власність нерухомого майна. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція». 2015. № 15. С. 43–46.

96. Мельников А. А. Особое производство в советском гражданском процессе. Советское государство и право. 1961. № 6. С. 53–63.

97. Мельников А. А. Особое производство в советском гражданском процессе. М.: Наука, 1964. 128 с.

98. Мельников А. А. Правовое положение личности в советском гражданском процессе; отв. ред. В. С. Тадевосян. М.: Наука, 1969. 248 с.

99. Менджул В. М. Порівняльне сімейне право. Навч. Посібн. Ужгород: РІК-У, 2021. 296 с.

100. Менджул М. В. Надання права на шлюб особам, які не досягли шлюбного віку: окремі проблеми. Вісник вищої ради юстиції. 2013. № 2(14). С. 149–157.

101. Молчанов В.В. Основы теории доказательств в гражданском процессуальном праве: учеб. пособ. М.: ИКД «Зерцало-М», 2012. 352 с.

102. Монтескье Ш. Л. Избранные произведения. М., 1955. 803 с.

103. Морейн И. Б. Основные вопросы теории особого производства в советском гражданском процессе: автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. юрид. наук. Л., 1951. 29 с.

104. Нассулаев М. Н. Особое производство по установлению фактов, имеющих юридическое значение: автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. юрид. наук: спец. 12.00.03 «Гражданское право; семейное право; гражданский процесс; международное частное право». Ташкент, 1994. 28 с.

105. Науково-практичний коментар до Сімейного кодексу України / За ред. Є. О. Харитонова. видання друге, доп.. Х.: ТОВ «Одіссей», 2008. 560 с.

106. Нікітенко Р. С. Окреме провадження у справах про розірвання шлюбу: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. К., 2015. 190 с.

107. Німак М. О. Окреме провадження у справах, що виникають із шлюбних правовідносин: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Л., 2012. 221 арк.

108. Німак М. О. Окреме провадження у справах, що виникають із шлюбних правовідносин: автореф. дис. на здоб. наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право». К., 2012. 20 с.

109. Німак М. О. Провадження у справах про надання права на шлюб. Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Юридичні науки. 2015. № 824. С. 186–193.

110. Німак М. О. Процесуально-правова природа справ, що виникають із шлюбних правовідносин. Вісник Львівського університету. Серія юридична. 2009. Вип. 49. С. 130–137.

111. Новохатська Я. В. Становлення сімейного законодавства України. Актуальні проблеми приватного права: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 93-й річниці з дня народж. В. П. Маслова, Харків, 27 лют. 2015 р. Харків, 2015. С. 151–155.

112. Новый Гражданский процессуальный кодекс Франции: перевод с французского В. Захватаева; отв. ред. А. Довгерт. К.: Истина, 2004. 544 с.

113. О правах и обязанностях семейственных. Полный свод законов Российской империи в 2-х книгах. Под ред. А. А. Добровольского. Книга 2. Тома IX–XVI. Том X, книга I. С-Петербург: Изд-ние ЗАКОНОВЪДЪНІЕ, 1911. С. 756–770.

114. Общая теория государства и права: Академический курс: учеб. для вузов: в 2-х т. Т. 1: Теория государства. Байтин Т. И., Бережнов А. Г., Витрук Н. В. и др.; отв. ред. М. Н. Марченко. М.: Зерцало, 1998. 416 с.

115. Окреме провадження в цивільному процесі України: навч. посіб. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл.; за ред. Р. М. Мінченко. О.: Фенікс, 2010. 222 с.

116. Олійник А. С. Аналіз питань, які виникають при застосуванні норм ЦПК України, що регулюють провадження у цивільній справі до судового розгляду та проведення попереднього судового засідання. Судова апеляція. 2009. № 2 (15). С. 58–76.

117. Основы методологии та організації наукових досліджень: навч. посіб. для студентів, курсантів, аспірантів і ад'юнктів; за ред. А. Є. Конверського. К.: Центр учбової літератури, 2010. 352 с.

118. Основы законодательства Союза ССР и союзных республик о браке и семье, утвержденные Законом СССР от 27 июня 1979 г. Ведомости Верховного Совета СССР. 1968. № 27. Ст. 214.

119. Осокина Г. Л. Гражданский процесс. Особенная часть: учеб. пособие. М.: Норма, 2010. 960 с.

120. Підпригора О. А. Римське приватне право: підручник для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл.; 3-тє вид. перер. та доп. К.: «Видавничий Дім «Ін Юре», 2001. 440 с.

121. Поволоцкий Л. И. Дела особого производства. Л. И. Поволоцкий, Б. А. Лисковец, А. С. Соминский. М.: Юрид. изд. М-ва юстиции СССР, 1948. 116 с.

122. Підченко Ю. О. Судові рішення у справах окремого провадження: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. К., 2019. 206 арк.

123. Постанова № 9 Пленуму Верховного Суду України від 1 листопада 1996 р. «Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя». Верховна Рада України: офіц. веб-портал. Електронний ресурс. Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0009700-96>.

124. Постанова Верховного Суду від 13.07.2020 р. у справі №753/10840/19. Єдиний державний реєстр судових рішень. Електронний ресурс. Режим доступу: <http://iplex.com.ua/doc.php?regnum=90385050&red=100003f71a6e5ec4dff7a575c38330807b6b30&d=5>.

125. Постанова Верховного Суду від 27.11.2019 р. у справі №667/266/15 ц. Єдиний державний реєстр судових рішень. Електронний ресурс. Режим доступу: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/86207417>.

126. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 12 червня 2009 р. № 2 «Про застосування норм цивільного процесуального законодавства при розгляді справ у суді першої інстанції». Вісник Верховного Суду України. 2009. № 8. С. 3.

127. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 12 червня 2009 р. № 5 «Про застосування норм цивільного процесуального законодавства, що регулюють провадження у справі до судового розгляду». Вісник Верховного Суду України. 2009. № 7. С. 4–8.

128. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 12 червня 2009 р. № 2 «Про застосування норм цивільного процесуального законодавства при розгляді справ у суді першої інстанції». Вісник Верховного Суду України. 2009. № 8. С. 3.

129. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 15 травня 2006 р. № 3 «Про застосування судами окремих норм Сімейного кодексу України при розгляді справ щодо батьківства, материнства та стягнення аліментів». Верховна Рада України: офіц. веб-портал. Електронний ресурс. Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0003700-06>.

130. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 18 грудня 2009 р. № 14 «Про судові рішення у цивільній справі». Вісник Верховного Суду України. 2010. № 1. С. 4.

131. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 21 грудня 2007 р. № 11 «Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про право на шлюб, розірвання шлюбу, визнання його недійсним та поділ спільного майна подружжя». Вісник Верховного Суду України. 2008. № 1. С. 5.

132. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 30 березня 2007 р. № 3 «Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про усиновлення і про позбавлення та поновлення батьківських прав». Вісник Верховного Суду України. 2007. № 5. С. 7.

133. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 31 березня 1995 р. № 5 «Про судову практику в справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення». Постанови Пленуму Верховного Суду України (1972–2002); за заг. ред. В. Т. Маляренка. К.: Вид-во «А.С.К.», 2003. С. 237–244.

134. Правила внесення змін до актових записів цивільного стану, їх поновлення та анулювання, затверджені наказом Міністерства юстиції України від 12 січня 2011 р. № 96/5. Офіційний вісник України. 2001. № 4. Т. 2. С. 939. Ст. 238.

135. Правила опіки та піклування, затверджені наказом Державного комітету України у справах сім'ї та молоді, Міністерства освіти України, Міністерства охорони здоров'я України, Міністерства праці та соціальної політики України від 26 травня 1999 р. № 34/166/131/88. Офіційний вісник України. 1999. № 26. С. 115.

136. Про затвердження Правил опіки та піклування: Наказ Державного комітету України у справах сім'ї та молоді, Міністерства освіти України, Міністерства охорони здоров'я України, Міністерства праці та

соціальної політики України від 26 травня 1999 року № 34/166/131/88. Офіційний вісник України. 1999. № 26. Ст. 115.

137. Прокопенко В. И. Особенности судебного установления юридических фактов: автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. юрид. наук. К., 1963. 15 с.

138. Прудка Л. М. Судово-психологічні експертизи. О.: ОДУВС, 2017. 35 с.

139. Пучинский В. К. Участники буржуазного гражданского процесса (Англия, США, Франция): учеб. пособие. М.: Изд-во Ун-та дружбы народов, 1991. 48 с.

140. Пчелинцева Л. М. Семейное право России: учебник для вузов. М.: Норма: Инфра-М, 1999. 672 с.

141. Рассоха І. М. Конспект лекцій з навчальної дисципліни «Методологія та організація наукових досліджень» для студентів 5 курсу денної форми навчання освітнього-кваліфікаційного рівня «магістр» спеціальностей 8.050106, 8.03050901 “Облік і аудит”, 8.050201 “Менеджмент організацій ”, 8.03060101 “Менеджмент організацій і адміністрування (за видами економічної діяльності)”. Харк. нац. акад. міськ. госп-ва. Х.: ХНАМГ, 2011. 76 с.

142. Резникова М. Процесуальний порядок розгляду справ про надання права на шлюб: практичні аспекти. Национальный юридический журнал: теория и практика. 2015. № 6. С. 57–62.

143. Решетникова И. В. Доказывание в гражданском процессе: учеб.-практ. пособие для магистр. 4-е изд., перераб. и доп. М.: Изд-во Юрайт, 2014. 527 с.

144. Рішення Великоолександрівського районного суду Херсонської області від 6.04.2018 р. у справі № 650/368/18. Єдиний державний реєстр судових рішень. Електронний ресурс. Режим доступу: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/73239467>.

145. Рішення Вижницького районного суду Чернівецької області від 16.01.2019 р. у справі № 713/12/19. Єдиний державний реєстр судових рішень. Електронний ресурс. Режим доступу: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/79536061>.

146. Рішення Виноградівського районного суду Закарпатської області від 16.06.2017 р. у справі № 299/1576/17. Єдиний державний реєстр судових рішень. Електронний ресурс. Режим доступу: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/67210075>.

147. Рішення Зачепилівського районного суду Харківської області від 06.07.2017 р. у справі № 620/410/17. Єдиний державний реєстр судових рішень. Електронний ресурс. Режим доступу: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/67591218>.

148. Рішення Здолбунівського районного суду Рівненської області від 14 лютого 2014 р. у справі № 562/181/14-ц. Єдиний державний реєстр судових рішень. Електронний ресурс. Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/37802801>.

149. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення окремих положень частини першої статті 4 Цивільного процесуального кодексу України (справа про охоронюваний законом інтерес) від 1 грудня 2004 р. № 18-рп/2004. Офіційний вісник України. 2004. № 50. С. 67. Ст. 3288.

150. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями 54 народних депутатів України та Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень Закону України «Про судоустрій і статус суддів», Кримінально-процесуального кодексу України, Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України (щодо принципу інстанційності в системі судів загальної юрисдикції) від 12.07.2011 р. № 9-рп.

Верховна Рада України: офіц. веб-портал. Електронний ресурс. Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v009p710-11>.

151. Рішення Крижопільського районного суду Вінницької області від 08.08.2019 р. у справі № 134/1233/19. Єдиний державний реєстр судових рішень. Електронний ресурс. Режим доступу: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/83594384>.

152. Рішення Лохвицького районного суду Полтавської області від 17.10.2017 р. у справі № 538/931/17. Єдиний державний реєстр судових рішень. Електронний ресурс. Режим доступу: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/69599570>.

153. Рішення Сквирського районного суду Київської області від 24.07.2017 р. у справі № 376/1653/17. Єдиний державний реєстр судових рішень. Електронний ресурс. Режим доступу: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/68105610>.

154. Рішення Татарбунарський районний суд Одеської області від 11 січня 2021 р. у справі № 515/1322/20. Єдиний державний реєстр судових рішень. Електронний ресурс. Режим доступу: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94114580>.

155. Рішення Тульчинського районного суду Вінницької області від 8.06.2016 р. у справі № 148/1112/16-ц. Єдиний державний реєстр судових рішень. Електронний ресурс. Режим доступу: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/58174825>.

156. Романюк Я., Панасюк В. Сімейний кодекс України: новели, судова практика застосування. Право України. 2013. № 10. С. 30–44.

157. Ромащенко І. О. Співвідношення понять «зміна правовідношення», «припинення правовідношення», «зміна права» та «припинення права» у цивільному праві. Право і громадянське суспільство. № 1. 2015. С. 62–70.

158. Ромовская З. В. Защита в советском семейном праве. Львов: Вища шк., 1985. 180 с.

159. Ромовська З. В. Сімейний кодекс України: Науково-практичний коментар; 3-тє вид., перероб. і доп. К.: Правова єдність, 2009. 432 с.

160. Самбор М. А. Поняття «інтересу» одна з актуальних проблем сучасного цивільного права України. Актуальні проблеми цивільного права та цивільного процесу: зб. доп. та тез повідомл. учасн. всеукраїн. наук.-практ. конф. (Донецьк, 26 жовтня 2007 р.). Редкол.: Кузьменко С. Г., Антонюк О. І. Донецьк: ДЮІ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2007. С. 121–125.

161. Самойлов С. А. Брак. Развод: Условия, порядок оформления. С. А. Самойлов, В. Е. Сидоров. М.: «Олимп»; ООО «Фирма «Издательство АСТ», 1999. 192 с.

162. Свердлык Г. А. Гражданско-правовые способы сочетания общественных, коллективных и личных интересов: учеб. Пособие. Свердловск: Свердл. юрид. ин-т им. Р. А. Руденко, 1980. 72 с.

163. Світлична Г. О. Підготовка до судового розгляду справ окремого провадження: автореф. дис. на здоб. наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право». Х., 1997. 24 с.

164. Семейное право Российской Федерации и иностранных государств: основные институты. Гайдаенко Н. И., Грачев О. Д., Залесский В. В. и др.; под ред. В. В. Залесского. М.: Юринформцентр, 2004. 310 с.

165. Семейное право: учебник. Волосатый Г. С., Калитенко О. С., Труба В. И.; под ред. Ю. С. Червоного. Х: «Одиссей», 2005. 520 с.

166. Семейный кодекс Российской Федерации от 29.12.1995 № 223-ФЗ. Электронный ресурс. Режим доступа: <http://www.consultant.ru/popular/family/>.

167. Сімейне право: Нотаріат. Адвокатура. Суд: наук.-практ. посіб. з інформ. додатком на лазерному носії: у 2 кн.; Драгневич Л. Ю., Пульнева О. С., Фурса Є. І., Фурса С. Я., та ін.; за заг. ред. С. Я. Фурси. К.: Видавець Фурса С. Я., 2005. Кн. 1. 2005. 896 с.

168. Сімейний кодекс України від 10 січня 2002 р. № 2947-III Верховна Рада України: офіц. веб-портал. Електронний ресурс. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text>.

169. Сімейний кодекс України: наук.-практ. Коментар; за заг. ред. С. Я. Фурси. К.: Видавець Фурса С. Я.: КНТ, 2008. 1248 с.

170. Сімейний кодекс України: Науково практичний коментар; Жилінкова І. В., Антошкіна В. К., Д'ячкова Н. А., Москалюк В. Ю. та ін.; за ред. І. В. Жилінкової. Х.: Ксилон, 2008. 855 с.

171. Слюсар Л. І. Еволюція шлюбу в Україні: XVII початок ХХ століття. Демографія та соціальна економіка. 2011. № 2. С. 62–72.

172. Стопченко К. В. Цивільне судочинство у справах про оспорювання батьківства та материнства: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Л., 2012. 199 арк.

173. Теоретические проблемы хозяйственного права. Абова Т. Е., Богуславский М. М., Заменгоф З. М. и др.; под ред. В. В. Лаптева. М.: Наука, 1975. 414 с.

174. Теорія держави і права: навч. посіб.; упоряд. Л. М. Шестопалова. К.: Прецедент, 2004. 224 с.

175. Тріпунський Г. Я. Процесуальні особливості розгляду спорів, які зв'язані з виникненням, здійсненням та зміною особистих немайнових правовідносин між батьками та дітьми: автореф. дис. на здоб. наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право». О., 2008. 20 с.

176. Уенкова О. Г. Институт расторжения брака по законодательству Российской Федерации и стран континентальной правовой семьи (сравнительно-правовое исследование): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. М., 2010. 233 л.

177. Ухвала Апеляційного суду м. Києва від 17 травня 2017 року у справі № 757/16817/16-ц за позовом ОСОБА_3 до ОСОБА_2 про стягнення

аліментів. Єдиний державний реєстр судових рішень. Електронний ресурс. Режим доступу: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/66563382>.

178. Ухвала Білозерського районного суду Херсонської області від 19.04.2012 р. у справі № 2102/1827/2012. Єдиний державний реєстр судових рішень. Електронний ресурс. Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua>.

179. Ухвала Рахівського районного суду Закарпатської області від 06.01.2012 р. у справі № 2-о-4/12. Єдиний державний реєстр судових рішень. Електронний ресурс. Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua>.

180. Феннич В. П. Структура доказування при розгляді справ окремого провадження. Університетські наукові записки. 2011. № 2(38). С. 115–119.

181. Францифоров А. Ю. Сущность особого производства (теоретические и практические аспекты): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.15. Саратов, 2009. 190 л.

182. Фурса С. Участь заінтересованих осіб у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення (з точки зору можливості порушення ними спору про право). Право України. 1997. № 2. С. 37–39.

183. Фурса С. Я. Окреме провадження у цивільному процесі України: навч. посіб. К.: Вид-во Київ. ун-ту, 1999. 309 с.

184. Фурса С. Я. Провадження в справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення, у порядку цивільного судочинства: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес, сімейне право, міжнародне приватне право». К., 1997. 23 с.

185. Фурсов Д. А., Харламова И. В. Теория правосудия в кратком трехтомном изложении по гражданским делам. Т. 3.: История развития отечественной цивилистической процессуальной и административной процессуальной мысли в персоналиях. М.: Статут, 2009. 404 с.

186. Харченко Г. Г. Правова проблематика захисту інтересу в цивільному праві України. Часопис Київського університету права. 2011. № 1. С. 175–179.

187. Харьковская цивилистическая школа: антология семейного права: моногр.; Антошкина В. К., Борисова В. И., Жилинкова И. В. и др.; под. общ. ред. И. В. Спасибо-Фатеевой. Харьков: Право, 2013. 240 с.

188. Хахова О. А. Брак и развод в буржуазном семейном праве. Сравнительно-правовой анализ. М.: Наука, 1988. 173 с.

189. Цивільне право: підруч.: у 2 т. Борисова В. І., Баранова Л. М., Бегова Т. І. та ін.; за ред. В. І. Борисової, І. В. Спасибо-Фатеевої, В. Л. Яроцького. Х.: Право, 2011. Т. 1. 656 с.

190. Цивільне процесуальне право України: підруч. для студ. вищ. навч. закл.; С. С. Бичкова, І. А. Бірюков, В. І. Бобрик та ін.; за заг. ред. С. С. Бичкової. К.: Атіка, 2009. 760 с.

191. Цивільне процесуальне право: навч. посіб. / С. В. Сенник, Р. Я. Лемик. Л.: Вид. центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2010. 424 с.

192. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року. Верховна Рада України: офіц. веб-портал. Електронний ресурс. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.

193. Цивільний процес України: Академічний курс: підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. / Фурса С. Я., Фурса Є. І., Гетманцев О. В. та ін.; за ред. С. Я. Фурси. К.: Вид. Фурса С. Я.: КНТ, 2009. 848 с.

194. Цивільний процес України: підруч.; Білоусов Ю. В., Богдан Й. Г., Гетманцев О. В. та ін.; за заг. ред. М. М. Ясинка. К.: Алерта, 2014. 744 с.

195. Цивільний процес України: підруч.; Червоний Ю. С., Волосатий Г. С., Єрмолаєва В. О. та ін.; за ред. Ю. С. Червоного. К.: Істина, 2007. 392 с.

196. Цивільний процесуальний кодекс України від 18 березня 2004 р. № 1618-IV. Верховна Рада України: офіц. веб-портал. Електронний ресурс. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>.

197. Цивільний процесуальний кодекс України: Науково-практичний коментар; С. С. Бичкова, Ю. В. Білоусов, В. І. Бірюков та ін.; за заг. ред. С. С. Бичкової. 2-ге вид., допов. і переробл.. К.: Атіка, 2010. 896 с.

198. Цивільний процесуальний кодекс України: Науково-практичний коментар: у 2 т. За заг. ред. С. Я. Фурси. К.: Видавець Фурса С.Я. ; КНТ, 2006. (Серія «Процесуальні науки»). Т. 1. 2006. 912 с.

199. Чурпита А. Процессуальный статус заявителей и взыскателей по делам о защите семейных прав и интересов, которые рассматриваются в порядке неискового гражданского судопроизводства. *Legea și viața*. 2015. № 9/2 (285). С. 100–104.

200. Чурпита Г. В. Захист сімейних прав та інтересів у порядку непозовного цивільного судочинства: моногр. К.: Алерта, 2016. 488 с.

201. Чурпита Г. В. Концептуальні засади захисту сімейних прав та інтересів у порядку непозовного цивільного судочинства: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.03. К., 2016. 479 арк.

202. Чурпита Г. В. Новели окремого провадження. *Право України*. № 10. 2018. С. 147–159.

203. Чурпита Г. В. Окреме провадження в деяких категоріях справ, що виникають із сімейних правовідносин. *Вісник Запорізького національного університету: зб. наук. пр. Юрид. науки. Запоріжжя: Запор. нац. ун-т, 2013. № 1 (II). С. 89–94.*

204. Шерстюк В. М. Судебное представительство по гражданским делам / Владимир Михайлович Шерстюк. М.: Изд-во Моск. ун-та, 1984. 115 с.

205. Юркевич Н. Г. Заключение брака по советскому праву; под ред. В. А. Рясенцева. Минск: Наука и техника, 1965. 142 с.

206. Ярема А. Г. Новели цивільного судочинства. А. Г. Ярема, Г. І. Давиденко. / *Вісник Верховного Суду України*. 2006. № 11 (75). С. 17–22.

207. Ясинок М. М. Особливості дії принципу диспозитивності в окремому провадженні. *Підприємництво, господарство і право*. 2008. № 6. С. 59–60.

208. Ясинок М. М. Особливості судового розгляд справ про надання неповнолітнім особам права на шлюб. Університетські наукові записки. 2008. № 3. С. 90-93.

209. Ясинок М. М. Суб'єкти цивільного процесу та їх процесуальний статус у справах окремого провадження. Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України. 2010. № 3. С. 29–34.

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Балюк Т. М. Еволюція правового регулювання цивільного судочинства у справах про надання права на шлюб. *Kelm.* 2020. № 8(36). Vol. 1. С. 151–156.

2. Балюк Т. М. Цивільний процесуальний статус заявника у справах про надання права на шлюб. *Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки.* 2021. № 1. С. 18–23.

3. Балюк Т. М. Процесуальні передумови подання до суду заяви про надання права на шлюб. *Правова позиція.* 2021. № 2(31). С. 39–43.

4. Балюк Т. М. Юридична природа окремого провадження у справах про надання права на шлюб. *Вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право».* 2021. № 64. С. 88–93.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

5. Балюк Т. М. Окреме провадження як вид цивільного судочинства, у порядку якого розглядаються справи про надання права на шлюб. *Юридична освіта: осмислення, виклики та перспективи (пам'яті Юрія Бондаря): зб. матеріалів круг. столу (м. Київ, 26 березн. 2020 р.).* Редкол.: А. М. Завальний, Ю. В. Кривицький, Н. В. Лазнюк. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2020. С. 21–23.

6. Балюк Т. М., Чурпіта Г. В. Процесуальний порядок надання права на шлюб. Вплив інтеграційних тенденцій на розвиток національного права: матеріали міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. (м. Одеса, 28 лют. 2020 р.). Редкол.: В. П. Маковій та ін. Одеса, ОДУВС, 2020. С. 17–19.

7. Балюк Т. М. Передумови реалізації права на подання до суду заяви про надання права на шлюб. Проблемні питання правоохоронної та правозахисної діяльності в контексті євроінтеграційних тенденцій: матеріали міжнар. курсант.-студ. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 26 березн. 2021 р.). Редкол. В. П. Маковій та ін. Одеса, ОДУВС, 2021. С. 12–14.

8. Балюк Т. М. Право на подання до суду заяви про надання права на шлюб. Роль юридичної науки у забезпеченні правоохоронної діяльності: матеріали наук.-теор. конф. (м. Київ, 14 квітн. 2021 р.). Редкол.: С. С. Чернявський, О.В. Хуторянський та ін. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2021. С. 13–16.

9. Балюк Т. М. Інші заінтересовані особи як учасники цивільних справ про надання права на шлюб. Актуальні питання та перспективи рекодифікації цивілістичного законодавства України: матеріали наук.-теорет. кругл. столу (м. Київ, 16 квітн. 2021 р.). Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2021. С. 87–89.

10. Балюк Т. М. Заявник як учасник цивільних справ про надання права на шлюб. Сучасний стан і перспективи розвитку юридичної освіти в Україні в умовах європейської інтеграції: матеріали наук.-теорет. конф. (м. Київ, 22 квіт. 2021 р.). Редкол.: В. В. Черней, С. Д. Гусарев, С. С. Чернявський та ін. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2021. С. 107–110.